

Slováci v zahraničí 41.
Zborník Krajského múzea Matice slovenskej

Slováci

v zahraničí

41

MATICA
SLOVENSKÁ

Slováci v zahraničí 41

Zborník Krajanského múzea Matice slovenskej
Zostavila: Ing. Katarína Koňariková, PhD.

Redakčná rada:

JUDr. Marián Gešper, PhD.
prof. JUDr. Jaroslav Chovanec, CSc. et Dr. h. c.
Mgr. Martin Jarinkovič, PhD.
doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.
ThLic. Mgr. Viliam Komora, PhD.
prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.
PhDr. Pavol Madura
Mgr. art. Milina Sklabinski, PhD.
doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD.

Edícia: Slovenský svet
Séria: Vedecké zborníky

Recenzovali:

Mgr. Dominik Blanár, PhD., Mgr. Jaroslav Durec, PhD.

Vydala Matica slovenská

P. Mudroňa 1, 036 01 Martin
www.matica.sk

Redakcia:

Krajanské múzeum Matice slovenskej, Grösslingova 23, 812 51 Bratislava,
email: krajanskemuzeum@matica.sk

Na obálke:

Zuzana Vereska: Tri nevesty na bicykli. Uverejnené s dovoľením Nadácie Babka.

Návrh obálky a grafická úprava:

PaedDr. Eva Čulenová, PhD.

Jazyková redakcia:

PaedDr. Eva Čulenová, PhD., PaedDr. Heda Kubišová, PhD.

© Matica slovenská, Martin 2024

Za správnosť údajov v jednotlivých príspevkoch zodpovedajú autori.

Tlač: Signis

ISSN 00810061

OBSAH

EDITORIÁL

KATARÍNA KOŇARIKOVÁ / 7

ŠTÚDIE

JÁN BABIAK (Srbsko) / 10

120 rokov od prvej javiskovej obmeny Slovákov v Kulpíne (I).
Prvé spolky kulpínských Slovákov – doba habsburskej monarchie
a rakúsko-uhorského dualizmu

MÁRIA ĎURKOVSKÁ – LUCIA HELDÁKOVÁ (Slovensko) / 29

Etnické hodnoty adolescentov v zrkadle času:
Osobné perspektívy mládeže medzi rokmi 2010 a 2024

MIROSLAV KMEŤ (Slovensko) / 40

V kontexte tradície a nových čias.
Vybrané prejavy každodenného života dolnozemských Slovákov
v súvislostiach zmien počas posledných dekád komunistických
režimov

KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ (Maďarsko) / 57

Listy z frontu: Zážitky evanjelických učiteľov zo Slovenského Komlóša
z prvej svetovej vojny

MATERIÁLY A PRAMENE

PAVEL BEŇO (Maďarsko) / 99

Iba tie milióny dažďových kvapiek...

JÁN JANČOVIC (Srbsko) / 107

Z histórie a prítomnosti Slovákami osídlenej veľkodediny Padina.
Čriepky k nadchádzajúcej dvestodvadsaťročnici najslovenskejšej
dediny vo Vojvodine

ĽUBOMÍR KMEŤ (Slovensko) / 125

Matrika je vzácna pamiatka

JÁN KIŠGECI – KATARÍNA PUCOVSKÁ (Srbsko) / 133

Pamätníky kukurice Martina Jonáša

VÝROČIA, JUBILEÁ A SPOMIENKY

KATARÍNA KOŇARIKOVÁ (Bulharsko) / 140
Pripomíname si generála Jána Ambruša

SAMUEL JOVANKOVIČ (Spolok Slovákov z Juhoslávie) / 155
Akademik Andrej Mráz
Pri príležitosti 120. výročia narodenia a 60. výročia úmrtia

KATARÍNA PUCOVSKÁ (Srbsko) / 161
Storočnica narodenia Ivana Majeru

KATARÍNA PUCOVSKÁ (Srbsko) / 165
K storočnici Martina Jonáša.
Kovačické oslavy – Dni Kovačice prebiehali počas celého mája
a v tomto roku sa niesli v znamení storočnice narodenia
významného insitného maliara Martina Jonáša

RECENZIE A SPRÁVY

PAVEL BABKA (Srbsko) / 173
O význame maliarstva Kovačice pre Slovensko a slovenskú kultúru

VLADIMÍR SKALSKÝ (Česko) / 178
Odišiel veľký znalec slovenského sveta.
Zomrel Stanislav Bajaník

O AUTOROCH / 181

POKYNY PRE AUTOROV / 191

Editoriál

KATARÍNA KOŇARIKOVÁ

Vážené čitateľky, vážení čitatelia, milí krajanovia,

s veľkou úctou a zodpovednosťou sa ujímam úlohy šéfredaktorky zborníka *Slováci v zahraničí*, ktorý v tomto 41. čísle prináša širokú paletu štúdií, materiálov, prameňov a spomienok, ktoré odrážajú bohatstvo a rôznorodosť života Slovákov mimo hraníc vlastného štátu. Tento zborník má už dlhú tradíciu, pokračuje v dokumentovaní príbehov našich krajanových komunít, ich histórie, kultúry a výziev, pred ktorými stoja.

Publikácia prináša fascinujúce a podnetné príspevky, ktoré nielenže mapujú minulosť, ale aj otvárajú dôležité otázky o identite, hodnotách a dynamike slovenských spoločností v rôznych častiach sveta. Začneme od historických štúdií, ako je príspevok Jána Babiaka, ktorý sa venuje významu kultúrnych prejavov Slovákov v Kulpíne pred 120 rokmi, prináša reflexie súčasného etnického vývoja v práci Márie Ďurkovej a Lucie Heldárovej a tiež výsledky zaujímavých výskumov o vojnových zážitkoch slovenských evanjelických učiteľov zo Slovenského Komlóša, ktoré nám prezentuje Kristína Estera Szudová. Tieto štúdie spoločne vytvárajú obraz o tom, ako slovenské komunity prechádzali transformáciami v rôznych historických etapách.

V sekcii Materiály a pramene sa stretávame s prácami, ktoré zachytávajú rôzne aspekty každodenného života a historických udalostí – od príbehov o padniskom slovenskom osídlení až po genealogické výskumy dolnozemskej Slovákov, ktoré vykonáva Ľubomír Kmeť. Všetky tieto materiály prispievajú k hlbšiemu pochopeniu toho, ako sa formovala a stále sa vyvíja slovenská identita mimo územia Slovenskej republiky.

Zborník tiež nezabúda na dôležité významné výročia a osobnosti, ktoré zohrali kľúčovú úlohu v rozvoji našich krajanových komunít. Spomíname na generála Jána Ambruša, na akademika Andreja Mráza pri príležitosti 120. výročia jeho narodenia, ako aj na osobnosti

ako Ivan Majera a Martina Jonáša, ktorých prínos pre slovenskú kultúru je nezmerateľný.

Súčasťou tohto čísla sú aj recenzie a správy, ktoré nám poskytujú nový pohľad na také dôležité témy, ako je význam maliarstva Kovačice pre slovenskú kultúru.

Tento zborník je nielen zrkadlom histórie, ale aj výzvou k uvažovaniu o tom, aký bude ďalší vývoj našich krajaných komunít v súčasnom globalizovanom svete. Sme hrdí na naše dedičstvo, ale zároveň sme zodpovední za jeho uchovanie a prenos na ďalšie generácie.

Rada by som poďakovala všetkým autorom, recenzentom a podporovateľom, ktorí prispeli k tejto publikácii. Vaša práca je neoceniteľná. Sme presvedčení, že tento zborník bude aj naďalej inšpirovať a posilňovať slovenské komunity doma i v zahraničí.

Teším sa na ďalšie vydania a verím, že aj naša práca môže prispieť k hlbšiemu pochopeniu a väčšiemu rešpektu k slovenskému kultúr-
nemu dedičstvu v zahraničí.

Štúdie

JÁN BABIAK (Srbsko)

*120 rokov od prvej javiskovej obmeny Slovákov v Kulpíne (I) –
Prvé spolky kulpínských Slovákov – doba habsburskej monarchie
a rakúsko-uhorského dualizmu*

MÁRIA ĎURKOVSKÁ – LUCIA HELDÁKOVÁ (Slovensko)

*Etnické hodnoty adolescentov v zrkadle času: Osobné perspektívy
mládeže medzi rokmi 2010 a 2024*

MIROSLAV KMEŤ (Slovensko)

V kontexte tradície a nových čias

KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ (Maďarsko)

*Listy z frontu: Zážitky evanjelických učiteľov zo Slovenského Komlóša
z prvej svetovej vojny*

120 rokov od prvej javiskovej obmeny Slovákov v Kulpíne (I)

Prvé spolky kulpínských Slovákov – doba habsburskej monarchie a rakúsko-uhorského dualizmu

DrSc. Ján Babiak
Drj.babiak220kk@gmail.com

Abstrakt

Každý začiatok je ťažký. Aj ten kulpínských Slovákov. Malá skupinka, ponechaná samá na seba, si v začiatkoch navzájom často pomáhala. Neskoršie – s pomocou školy a cirkvi – to išlo už ľahšie. V celkovej konsolidácii najprv prišla na rad škola. Keď v prvých rokoch nového storočia Slováci získali práva aj cirkevne sa osamostatniť, obávali sa, že to finančne nevydržia a len v roku 1822 sa chytli stavby fary a školy-modlitebnice. Keď aj na týchto priestoroch prebehli diania meruôsmych rokov (1848/49), Kulpínčania si kládli aj väčšie nároky a vystavali nové cirkevno-školské objekty v strede osady. Potom sa aj cirkev patentálne organizovala a keď v kulpínskom volebnom okrese vo voľbách vyhral V. Paulíny-Tóth, ľahšie sa už dýchalo. Prvé spolky (žiacka knižnica, cirkevná štepnica a fondácia) boli založené v roku 1882 – 83. Vzrast na kultúrnom poli prišiel ešte neskoršie. V roku 1901 bol založený Slovenský čítací spolok, koncom roka 1902 aj Dobrovoľný hasičský spolok a do tretice, ako klobúk na hlavu, v roku 1904 začali tu svoju životnú púť popri Slovenskom čítacom spolku aj divadlo a spevokol. Odvtedy a až po prvú svetovú vojnu bola skoro spravidla evidovaná aj aktivita Slovákov v tomto segmente kultúry v osade.

Kľúčové slová

Malá skupina Slovákov, okraj osady a podmienky života, školská a cirkevná konsolidácia, prechod do stredu osady, prvé spolky a divadelné predstavenia.

Abstract

Every beginning is difficult. Even the kulpín Slovaks. A small group, left alone to themselves, only helped each other in the beginning. Later, it became easier with school and church. In consolidation, school came first. When, in the first years of

the new century, they had already acquired the rights to become ecclesiastically independent, they feared that they would not be able to withstand it financially, and only in 1822 they seized the construction of a rectory and a school-prayer house. When the events of the eighth year (1848/49) took place through these premises, they built greater demands and built new church-school buildings in the middle of the settlement. After that, the church was also patently organized, even in the Kulpín electoral district, V. Paulín-Tóth won the elections, and it was easier to breathe. The first associations (pupil library, church graft and fondation) were founded in 1882-83. Growth in the cultural field went even later. In 1901 the Slovak Reading Association was founded. At the end of 1902, the Volunteer Fire Association was founded and thirdly, as a hat on the head in 1904, they began their life journey here, at the Slovak Reading Association, as well as a theatre and singing circle. Since then and until the First World War, the activity of Slovaks in this segment of culture in the mentioned settlement was almost usually recorded.

Key words

Small group of Slovaks, outskirts of the settlement and conditions of life, school and church consolidation, transition to the center of the settlement, first associations and theatrical performances.

V začiatkoch boli iba ťažkosti

Keď v roku 1745 štyria bratia Stratimirovičovci založili, dnes už šiesty v poradí Kulpín, prišli do tejto osady aj Slováci. So zemepanskou rodinou uzavreli zmluvu, asi menej výhodnú ako ich rodáci v susednej osade, a tak horšie podmienky života boli aj príčinou odchodu väčšej skupiny Slovákov z Kulpína na cirkevné panstvo do Selenče roku 1758. Všetci Slováci však do Selenče neodišli, a tí, čo zostali, dali žiadosť o novú zmluvu, aj sa ňou podarilo poddaným získať malé úľavy. Ale bez ohľadu na to – poddaným v Kulpíne v začiatkoch nebolo ľahko, najmä tým slovenským, už aj preto, že boli v menšine. Veď v roku 1772 ich tu bolo sotva 30 rodín, teda ani jedna štvrtina z celkového počtu rodín v tejto osade. A ak sa pritom berie ešte do ohľadu to, že zemepáni si vždy našli spôsob vymôcť svoje práva s ohľadom na svoj majetok, tak je jasné, že práce bolo neúrekom a času na vystretie chrbta tu bolo málo. Takže na nejakú zábavu alebo aspoň na nejaké od predkov zdedené, duchovné pôsobenie, ktoré si našinci doniesli vo svojom batôžku, sotvaže sa stihalo. Po čase však aj na to prišiel rad. Deti, tie sa skoro

od začiatkov slobodne hrali tie naše známe detské hry. A mládež, tá ešte aj v tých ťažkých časoch prihliadala na zábavu, spev a tanec, na stretávaní sa, ak nie inokedy, tak aspoň v sobotu a nedeľu. Stretávali sa na Tretej ulici, ktorá bola strediskom Slovákov v Kulpíne, resp. na okraji osady, na Pažiti. Preto okraj osady – Tretia ulica a Pažiť, sa hneď pri štarte stali slovenským osudom v tejto osade.

Starší, tí si sotva nárokovali na slobodný čas. Predsa, hlavne v nedeľu poobede, pre chlapov tu bola krčma. A ženy? Tie si radšej oddýchli v tichosti doma, resp. zabeľli s ručnou prácou na kus reči ku svojej priateľke alebo do susedov. Väčšina dospelých však trávila svoj voľný čas v rozhovoroch – „radách“ na ulici, v ktorejže inej ako na Tretej, pri svojráznom posedení, kde sa všetko videlo a reč nikdy nestála. Aj zdá sa, že práve táto pouličná „rada“ v tie časy veľa znamenala. Veď vtedy tu nebolo nikoho, čo by zastal Slováka. A keďže veľa ľudí veľa vedia a jeden nevie nič, akurát tie nedeľné rady, ak ešte boli aj konštruktívne a cieľavedomé, znamenali mnoho pre istotu našinca. Pravda, na všetko toto, najmä tí, čo viedli rodinu a za ňu aj pred zemepánom zodpovedali, často hľadeli ako na mrhanie času, ako na nepotrebnú kratochvíľu, ktorá sa mohla užitočnejšie využiť. Ale boli aj takí, čo mali opačnú mienku a na tieto časté rozhovory mladých, ale aj starších, pozerali ako na šancu prejaviť aj to naše slovenské, spevniť naše rady aj tu ďaleko od domova, aj tu, kde sme v menšine. Veď – „čo starí pamätajú, mladí zachovajú“. Preto pozerali na tú kratochvíľu ako na kus slovenského neba, modrej časti oblohy, ktorá predsa garantuje naše obstátie na tejto rovine. A tak aj riešenie sa našlo, najmä v tých zvykoch a obyčajoch viazaných s bežnou prácou, a keď sa aj ťažko robilo, ale sa aj spievalo, tancovalo, aj žilo a bavilo sa po slovensky v slobodnom čase. Veď inak to hádam ani nemohlo byť.

So školou a cirkvou to už šlo ľahšie

Keď v roku 1781 Jozef II. vydal tolerančný patent, ktorým bola povolená aj aktivita evanjelickej cirkvi, a neskôr táto vymoženosť v roku 1783 prišla aj do týchto krajov, kulpínskym Slovákom to asi nestačilo. Ich málopočetnosť im nedávala istotu, že všetku záťaž budú môcť vyniesť na svojich chrbtoch. Nepomohol tu ani fakt, že sa istého roku sem prísťahovala väčšia skupina Slovákov z Horniakov, a tak oni už aj skôr *„jakž okolnosti tehdajšího času dopouštěly ve svých přibytých sa schádzivali, zpěvem modlibami a čtením Písma svatého*

*služby boží vykonávali.*¹ Na samostatnú cirkevnú organizáciu sa však nezmohli. Ale – ak to nešlo tak, pôjde to možno inak – na svoje výraznejšie kroky vpred sa Slováci zmožli v roku 1789, stalo sa tak na poli školskom. A tak v tom osudnom roku 1789 začalo jednotriedne triviálne vyučovanie kulpínskych slovenských ratolestí. Bola to prvá sústavná, štátom povolená a evanjelickou cirkvou dozeraná inštitúcia. Prvým učiteľom bol J. Lisý. A hoci nie je známe, koľko žiakov tu vtedy presne bolo, vie sa, že povinne ju mali navštevovať deti od 6 do 12 rokov. Je potrebné podčiarkovať, že výsledky tohto vyučovania boli skromné?

Šťastím pre Slovákov v Kulpíne bolo to, že po odchode Lisého na jeho miesto prišiel mladý Juraj Rohoň, vynikajúci osvietenecký vzdelanec, básnik, historik a ľudovýchovný pracovník. Tento sa ochotne podujal okrem vyučovania detí vykonávať aj cirkevné povinnosti. Okrem všestranného šírenia vedomostí našincom, jeho podieľania sa na ich celkovom kultúrno-spoločenskom a národno-cirkevnom živote, záslužné bolo aj Rohoňovo zbieranie ľudových piesní a písanie osvietenských básní pre mladých a starších, a tak ho možno považovať za prvého intelektuála, čo sa v Kulpíne smelo chytil do tejto priekopnickej a v osade prepotrebnej práci na roli národa dedičnej.

V prvých rokoch nového storočia sa aj v radoch Slovákov v Kulpíne konali určité presuny. V prvom rade bol to ich vzrast na počte. Vychádzajúc z tohto faktu, superintendent bánskeho dištriktu K. Lyci, konštatujúc pri ďalšej kanonickej vizitácii, že v tejto osade už žije 677 Slovákov, dáva najavo, že tento počet umožňuje, aby sa osada aj cirkevne organizovala. Kulpínski Slováci sa však aj naďalej obávali, že sa na taký vysoký finančný nárok nezmôžu, a tak tejto požiadavke nevyhoveli. Keď však bolo aj od zemepána Stratimiroviča „vyznačené pre budúceho farára jedno urbáriálne miesto a stavebný priestor, intravilán pod faru...“, paralelne s tým bol „ustanovený i plat farárov“², a navyše aj v roku 1818 novou kanonickou vizitáciou, tentoraz superintendenta A. Lovicha, bola znovunastolená problematika cirkevného osamostatnenia

¹ Kulpínska kronika Félixa Kutlíka, 1876-1890. Archív Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Kulpíne, Odpis Protokolu kanonickej vizitácie Dr. G. Seberíniho z roku 1874, s. 1; ČELOVSKÝ, S.: *Kulpínska kronika Félixa Kutlíka z rokov 1876 – 1890. In Zborník SVS*, Nový Sad, 1981, č. 3, s. 93.

² MALIAK, J.: *Dejiny stavby petrovského chrámu*. Petrovec : Slovenská evanjelická a. v. cirkev petrovská, Knihlačiarená uč. spol., 1928, s. 10 –11.

kulpínských Slovákov (vtedy v Kulpíne už žilo 854 Slovákov). Kulpínčania konečne prijali tento problém za svoj. A tak sa „dňa 6. januára tohto roku (1822), uvádzal dôstojný pán J. Rohoň do práce a služieb správcu kulpínskej cirkvi, aby tam sväté povinnosti vykonával.“³ Teda, funkciu kňaza vo svojej osade zverili kulpínski Slováci synovi svojho bývalého učiteľa. Už v nasledovnom roku (1823) si Kulpínčania vystavali aj faru a školu-modlitebnicu.

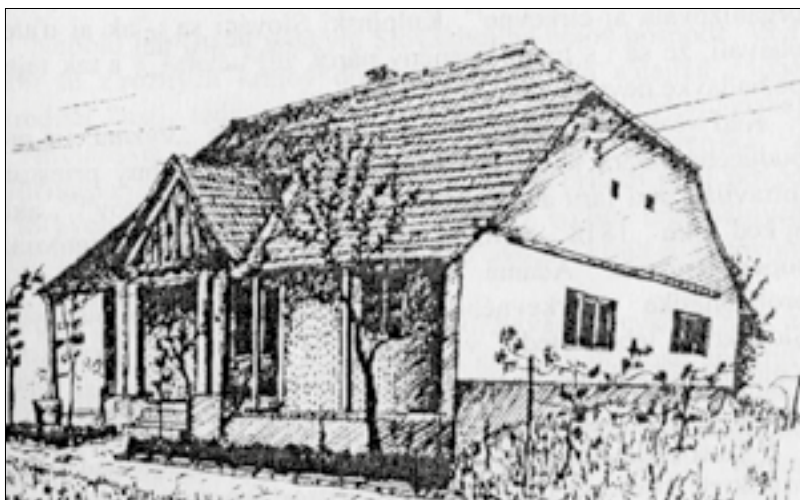

Prvá budova slovenskej školy z roku 1789. Zdroj: kresba: M. Hasik

Za ten čas mnoho sa aj udialo, a okrem toho aj veľa bolo povinností, ktoré si vyžadovala cirkev. Išlo vlastne o usmernenie spôsobu správania sa, vymenovanie toho, čo cirkev považovala za nemravné. Preto je zrejmé, že prvý kulpínsky farár J. Rohoň mal asi toho dost, ak by dlhoročnú rozháranosť chcel doviest' do cirkevných koľají. Koľko sa mu z toho podarilo v jeho desaťročnom pôsobení, dá sa iba predpokladať. No vie sa, že jeho následník P. Makóni počas svojho polročného pôsobenia v tomto zmysle mohol urobiť ešte menej. Určitú podporu v zmysle správneho pôsobenia Slovákov v Kulpíne pravdepodobne poskytl aj J. Škultéty, a najmä P. J. Šafárik a M. Godra, ktorí sa v rokoch 1821 – 1831 neúnavne podieľali aj ako učiteľia detí v rodine

³ STEHLO, J.: *Dejiny evanjelickej a. v. cirkve v Petrovci* (preklad J. Beláni). Petrovec : Archív Slovenskej evanj. a. v. cirkvi, kn. 1, s. 23 – 24.

Stratimirovičovej. Neskoršie, tesne pred meruôsmymi rokmi, bol tu učiteľom zemepánových detí aj J. Kráľ.

Slovenská evanjelická modlitebnica z roku 1823. Zdroj: kresba M. Hasik

Keď však do tohto kraja v roku 1832 prišiel za farára D. Koléni, ináč na základe svojho presvedčenia tvrdý Slovák a potom aj rásny dekan a báčsky senior, išlo to iným smerom. Tento hneď na začiatku svojich veriach vystríhal od nemravného života, často v kázniach podčiarkoval správne presvedčenie a odsudzoval neresti. Dokazujú to aj zachované písomné pramene. Ale zásluhy D. Koléniho sa uberali aj v inom smere. Práve pre vzrastajúci počet Slovákov v tejto osade D. Koléni sa v polovici 19. storočia pevne rozhodol presťahovať sídlo cirkevného pôsobenia z vedľajšej Tretej ulice na hlavnú – Širokú ulicu. Z týchto dôvodov zakúpila cirkev aj jeden z pozemkov s kaštieľom od R. Stratimiroviča. Ale U. Stratimirovič, považujúc sa za dediča, odňal tento majetok cirkvi, z čoho potom nastalo dlhodobé právne pojednávanie, ktoré trvalo celé štvrtstoročie a hmotne v značnej miere vyčerpalo aj cirkev. Po revolučných rokoch využil D. Koléni obdobie absolutizmu na vnútorné zriaďovanie cirkvi a na šírenie národného povedomia nielen v tejto osade ale aj širšie. Keď do týchto krajov prišiel K. Kuzmány a kulpínske predstavenstvo ho poprosilo, aby bol ich hosťom, tento aj ponuku prijal a prišiel do Kulpína dňa 16. júla 1865. Potom

sa kulpínska cirkev ešte rýchlejšie patentálne organizovala. Dôvody, prečo to urobila, spísal D. Koléni a podpísali aj ďalší občania Kulpína: M. Petkovský, P. Babiak, M. Vida, O. Danko, P. Plachtinský st., M. Orgován, M. Šimo, J. Čeman, P. Danko, P. Plachtinský ml., J. Detko, Ju. Čelovský, J. Šimo, M. Mihál, M. Nongrády, P. Melich, P. Cerovský st., J. Koruniak, M. Šimo a Š. Medovářský.

Kulpín však aj naďalej sústreďoval na seba pozornosť. Ešte v tom istom roku (1865) v následku vzrastajúcej maďarizácie bol podpísaný srbsko-slovenský dohovor o spoločnom nastupovaní Srbov a Slovákov v rámci Kulpínskeho volebného okresu. Aj V. Pauliny-Tóth sa tu v roku 1869 stal poslancom peštianskeho parlamentu ako jediný Slovák v Uhorsku.

Avšak po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa aj tu, v Báč-bodrožskej stolici, začali prejavovať maďarizačné tendencie. Vtedy, keď to nešlo na poli národnom, našinec sa obrátil k tomu hmotno-duchovnému, lebo Slováci v Kulpíne sa akurát vtedy spájali dokopy, nesení ideou vystavať si svoj kostol v strede osady. Túto snahu podporil ešte aj superintendent G. Seberíni na svojej vizitácii v polovici júna 1874. Tak sa v máji začalo s kopianím základov chrámu na súdom prinavrátanom majetku v samom strede osady. Základný kameň bol slávnostne položený dňa 27. júna 1875, ale dokončenia stavby kostola sa už staručký Koléni nedožil, lebo umrel 17. októbra ako 75-ročný.

Po smrti Koléniho si na jeho miesto Kulpínčania vyvolili F. Kutlíka. On sa hneď v začiatku svojej práce, mimo cirkevných záväzkov venoval aj vzdelávaniu nielen mládeže, ale aj dospelých. O tom sám píše: „*Aby sa ľud, zvlášte mládež vzdelala, každú Nedelu po večerni vydržoval som rozličné prednášky, ktoré len otcovia navštevovali; v Stredu po obede vyučoval som chlapcov, v Sobotu ale dievčatá; potom ale v týždni ale tri razy v škole pri svetle prednášal som počty. Prajem si a to chcem dosiahnuť, by zo všetkého tu uvedeného, Nedelná škola utvoriť sa mohla.*“⁴ Aj proti učiteľovi J. Herrsteinovi, ktorý aj tu v Kulpíne viedol „pľuhavý život“ sa ostro postavil. Tento bol nakoniec pozbavený aj služby. V škole už vtedy bolo vyše dvesto povinných žiakov, a tak tu aj dvaja učitelia boli potrební.⁵ Aj katechizácia detí sa tu realizovala. „*Škoda len, že rodičia svoje detky k vyučovaniu v hojnom počte neposielajú. Hostince ale celá mládež navštevuje...*“

⁴ KUTLÍK, F. *Kulpínska kronika*, s. 20.

⁵ Po Herrsteinovi stal sa tu učiteľom M. Kmeť ako riadny a V. Stolárik ako pomocný učiteľ.

*Starý rok sme v chráme so Službami Božími v ostatní deň v roku po poludní zvršili. Bolo to prvý raz v Kulpíne.*⁶

Na jeseň istého roku (1877) v Kulpíne bola znovu veľká slávnosť – dokončenie stavby chrámu. Dňa 30. septembra kládol sa tu kríž na vežu. Dokončenie stavby kostola sa Kulpín dočkal 26. septembra 1879, keď sa popoludní o pol štvrtej hodine všetkým oznámilo, že chrám je úplne dokončený. Podľa dohovoru posviacka chrámu mala byť 19. októbra 1879.

Prvé spolky a javiskové prejavy

A potom aj v Kulpíne všetko už išlo lepšie. V roku 1882 *založila sa v kostolnom dvore štepnicia, aj školská knižnica*, aj v roku 1883 zasvätila sa 400-ročnica M. Luthera a pri tejto príležitosti tu bola založená aj *cirkevná fondácia*. Aj v roku 1881 bol za notára zvolený Slovák – J. Lehotský a v roku 1887 všetci obecní výborníci boli Slováci. Srbom sa to nepáčilo, ale aj ten horúci zemiak museli prehltnúť. A tak sa sen D. Koléniho – prejsť z kulpínskej periferie do stredu osady, a pritom v nej aj niečo znamenať, sa splnil po viac ako polstoročí od jeho prvých chcení a viac ako dekádu po jeho smrti.

Koncom 19. storočia aj na Dolniakoch, aj v Kulpíne, sa však dost toho vyhrotilo v neprospech nemaďarských národov. Časy boli naozaj neprajné. Vtedy sa už hovorilo o tisícročnom jestvovaní maďarského štátu, maďarizačné snahy sa už ani neskrývali a nezlomné časti nemaďarských národov boli už otvorene napádané, urážané. Reakciou na takéto ovzdušie bolo, že rady Kulpínčanov sa ešte silnejšie spájali. Aj svoje sily trovili na hmotnú progresiu svojej cirkvi. V roku 1886 boli na veži osadené hodiny a o päť rokov neskôr, keď tu už pôsobil farár G. Klobušický, bol na chóre postavený aj organ. Na dôvažok a na potvrdenie svojho chcenia v roku 1898 na hlavnej ulici vedľa kostola si vystavali novú faru a len o pár rokov neskôr, v priečnej ulici, ktorá delí Kulpín na dve rovnaké polovice (dnes Školskej), našinci vystavali najprv školskú budovu s troma učebňami a potom aj dva kantorsko-učiteľské byty. Tak sa už na prelome dvoch storočí Slováci celkom stabilizovali v priamom strede osady.

⁶ KUTLÍK, F.: *Kulpínska kronika*, s. 25.

Slovenské nárožie v strede osady

O prvý javiskový prejav sa v roku 1885 pričnila prevažne srbská spevácka skupina, ktorá svoj program predviedla pri príležitosti veľkonočných sviatkov⁷. Vlastne to bola zmiešaná skupina intelektuálov z najbližších osád, v ktorej účinkovali aj Slováci. Táto manifestácia však nezadržala svoju kontinuitu, a tak sa môže považovať za predchodkyňou javiskového pôsobenia. Ale v neposlednom rade – celkovú situáciu krajšieho pohľadu do budúcnosti sľubovala aj hospodárska situácia v osade, keď bývalý Stratimirovičov majetok jeho nový majiteľ veľkostatkár M. Szemző predal roku 1889 grófovi L. Dunderškému. On ako zástanca pokrokových ideí na svojom novom majetku uviedol značné novinky. To vtedy znamenalo aj šancu pre Slovákov, aby si ľahšie privyrobili za holý život.

⁷ Aj v Kronike pravoslávnej cirkvi v Kulpíne je v tomto smere zapísané: „26. marta treći dan Uskrsa u večē u 8 časova priredila je srpska Kulpínska pevačka družina u velikoj gostionici u Kulpínu „Besedu“ sa igrankom sa ovakvim rasporedom: 1. „Voskresenje tvoje“, peva mešoviti lik – 2. Govori Mita Đorđević učitelj o radu u opšte, a o privrednim radnjama: o vočarstvu, pčelarstvu i svilarstvu na po se. – „Žalmy tatranského Slovana“, peva muški lik. – 4. „Borba braće naše“ od Z. J. J. deklamuje mala Vatima Govorčinova. 5. „Ukor“, peva g. Vitomir Runić sentomaški učitelj kao gost. 6. „Na uranku“ peva mešoviti lik. 7. „Jadna majka“ od Z. J. J. deklamuje g. Čedomir Đorđević; na opšte zahtevanje deklamovao je još: „Kako cigan svoga konja hvali“ od Z. J. J. 8. „Zastave se naše viju“ peva muški lik. Kao prvina ovde izazvala je „beseda“ opšte dopadanje. Drugi deo zabave: igranka, veselo je tekla sve do pred zoru. Gostiju je bilo iz okoline. Dvorana je bila dupkom puna.“ (*Kronika – Letopis parohije Kulpín, nepaginirano*).

26. marta четри ден цркви
у вене у 8 часова отпредила је
српска кулпурска и сватка дру-
жила у великој цосишоници у
Кулпури, беседе на странку
са оваким распоредом: 1. „Покресе-
тине тивоје“, асва нешовишан мик.
2. Тогори Мисаа Јортевити ушисав
о рад у ошисав, а с привредном
радима: о воћа, свибу, ишисав
и свинарству на по св. — 3. „Латну
латнашко Плована“, асва мушки мик.
4. Борба брате наше“ од З. Ј. Ј. декина,
мије мена Василиа Тогорикова.
5. „Укор“ асва с. Зинишур Зушит
својашаници ушисав као госта.
6. На странку“ асва нешовишан мик.
7. Јадрна најка“ од З. Ј. Ј. декина,
је с. Једанур Јортевити; на ошисав
зактежасе декина мена је јон; како
звуча свота Копа ивани од З. Ј. Ј.
8. Заста бе а шаме бијз“ асва мур
ки мик.
Као гостова овде шавиана је беседа
ошисав доагадасе. Друштво дес мена,
бе истрашка, бесено с шекни све
до преу зору. Тогорију је била из-
ошисав. Тогори је била друштво
тура. На блатану је шаме 150 ср.
40 к. Шроман је шаво 76 ср 40 к. Тоста
оризод од 80 ср. шавишан је у шави
шави шави.
Дебарку друштво расшисавану су.

Fotokópia zázpisu o prvom javiskovom predstavení. Zdroj: Letopis parohije Kulpín

Ale začiatkom 20. storočia vlna násilnej maďarizácie nastúpila aj v Kulpíne, avšak tu narazila na tvrdú pôdu. V roku 1901 bol založený Slovenský čítací spolok. Zoskupila sa okolo neho nie veľká skupina národovcov. V začiatkoch to vôbec nebolo ľahko, ale už vtedy sa videla aj snaha vzájomným vzdelávaním preraziť hranice všeobecnej zaostalosti. Koncom roku 1902 bol založený aj Dobrovoľný hasičský spolok⁸ – a do tretice aj to dôležitejšie, v roku 1904 začali tu svoju životnú púť popri Slovenskom čítacom spolku aj divadlo a spevokol. O prvom kroku aj z dobovej tlače čítame: „Potešiteľný zjav zaznamenávame z Kulpína. *Tamojší čítací spolok usporiadal dňa 7. februára zábavný večierok s nasledovným programom: 1. štvorspev. Predniesol spevokol. 2. Všetko ma hnevá (monológ). Predniesol J. Šimo ml. 3. Kupletty. Predniesol J. Cesnak ml. 4. Kludní manželia. Predniesol P. Vida, M. Cesnak, Š. Medovarský. 5. Tatko je pán v dome. Predniesol M. Trpinský. 6. Dvaja prepustenci (báseň). Predniesol J. Cesnak ml. a J. Červenák. 7. Opitý svet. Predniesol M. Levarský. 8. Quartett. Predniesol P. Čelovský, M. Cesnak, J. Cesnak ml. a P. Vida.*“⁹

Boli tu aj problémy, spojené s novým pohľadom na svet¹⁰, ale ten, kto novoty začína, aj odpor vydržať musí. Tak to bolo aj v Kulpíne.

Divadlá – slovenské snemovania

Tieto prvé prekážky a ani konfrontácie s divadelnou opozíciou nezlomili prvých priekopníkov na kultúrnom poli, lebo bez ohľadu na spomenuté odpory sa aktivita kulpínských ochotníkov neprerušila. Už istého roku (1904), vlastne v prvý večer po Vianocach, na Štefana – ten deň sa na kultúrnom poli potom pre Kulpínčanov stane povestným – prezentovali kulpínskemu obecenstvu nový, ešte náročnejší program. V zápise o tejto manifestácii je uvedené: „*Kulpínski ochotníci usporiadali dňa 26. decembra s tanečnou zábavou spojený večierok... Štvorspevy prednášal miešaný zbor pod vedením zbormajstra p. Kontárika... Ďalej predniesli naši ochotníci tri frašky: „Pri výsluchu“, „Dvaja tvrdohlaví“ a „Ruský špehún“.* V hre sa účinkovali: J. Cesnak

⁸ Vlastne tento spolok bol len znovuobnovený, lebo Cirkevná hasičská družina podľa Bierbrunnera bola v Kulpíne založená ešte v roku 1886.

⁹ N. N.: *Večierok*. Drobnosti. In *Dolnozemský Slovák*. Nový Sad : 1904, roč. 2, č. 5, s.47.

¹⁰ Podrobnejšie o tom pozri: BABIAK, J.: *Kulpínčania na krídlach Tália. Sto rokov divadla*. Kulpín : MOMS, 2007.

ml., P. Majnár, J. Čelovský, M. Levarský, J. Šimo, J. Červenák, M. Širka, M. Cesnak, P. Čelovský, J. Koza, S. Harminc a L. Orgován.

Aj rok 1905 bol pre Kulpínčanov posmeľujúci. Dobová tlač o tom písala: „*Kulpínski ochotníci usporiadali dňa 26. decembra s tanečnou zábavou spojené divadelné predstavenie, ktoré nadmieru krásne vypadlo... Hrali „Pána Tomáša Kukleníka“, veselohru od J. Chalupku. V hre zúčastnili sa: J. Šimo, A. Šimová, M. Trpinský, L. Orgován, J. Červenák, M. Cesnak a Z. Cesnaková.*“¹¹ Takto si divadlo v Kulpíne trasovalo svoje cesty. Ale cesta nebola hladká, ba skôr sa zdala byť krivolakou, veď už incident v začiatkoch divadla, aj „kuvičie hlasy“ z hľadiska to potom jasne naznačili. Ale za divadlo zastali si mladí. Divadlo im otváralo horizonty, dávalo nový pohľad na svet. A bol tu ešte jeden moment, čo im prišiel vhod. Bola to zábava po divadle – tanec, a to *tanec do rána*, ako sa to často podčiarkovalo. V čase, keď večer nebolo dovolené baviť sa iba do deviatej, bola to nová možnosť prekabátiť vrchnosť a byť v nálade aj po polnoci. Dopadlo to fešácky, ale vyzdvihlo to aj divadlo.

Aj starší boli na strane divadla. Veď tí ženatí, aj tie vydaté divadlo výrazne pohli, založili ho v tejto osade. Našli v ňom nový spôsob pobavenia sa v dlhé zimné večery. Ale našli v ňom svoj záujem aj tí, čo priamo neúčinkovali v divadle. Veď po predstavení vo vedľajšej sieni bolo vždy pobavenie pri víniku a dišpute. A tak tu bola príležitosť aj pre tých starších na stretávanie sa, ale aj na rozhovory. Aj na ten o pôsobení na roli národa dedičnej. Ale najviac si z úspechu divadla treli dlane tí národovecky orientovaní. Veď videli v ňom silnú zbraň vo vzdelávaní širokých mäs. Zo všetkého toho vyplývala ešte jedna výhoda. Spätá bola s tým, čo týmto ľuďom ležalo na srdci, súviselo s ich presvedčením. Lebo oni videli v divadle aj spôsob upevňovania slovenského presvedčenia, najmä ak sa divadelný repertoár aj šikovne vybral, aj nový spôsob sceľovania mäs v jednotnom nastupovaní celej Slovače, aj jej podporovania v smere upevňovania slovenského cítenia. Teraz, keď to bolo tu priamo na dosah ruky, škoda to bolo nevyužiť. Najmä ak to našincom už vrchnosti nebránili.

Aj v roku 1906, keď vôľou voličov kulpínskeho volebného okresu víťazne vpochodoval M. Hodža do pešťbudínskeho parlamentu, nejakého osobitného znemožňovania aktivít po zákonne dovolenom a podľa predpisov na poli literárnom a všeobecne vzdelanostnom podklade založenom spolku ani nebolo. Alebo ak aj bolo, jednalo sa

¹¹N. N.: *Kulpínski ochotníci...* Drobnosti. In *Dolnozemský Slovák*, Nový Sad: 1906, roč. 4, č. 1, s. 6.

skryte, maskovane, nepriamo a ešte nie celkom otvorene. Sú o tom aj dosť výstižné záznamy v tlači z tejto doby. Tak v Dolnozemskom Slovákovi píše: „Dňa 26. decembra v Kulpíne zahrala tunajšia mládež divadlo, predstaviac „Kubu“... J. Hollého a „Prekvapenie“ v jednom dejstve... Tiež bolo milo počuť miešaný zbor, keď štvorhlasne zaspieval naše ľubozvučné slovenské.“¹² Zo zachovaného plagátu vidno, že úlohy v divadelnej predlohe obsadili: Š. Medovarský, M. Trpinská, M. Cesnak, M. Širková, T. Krošláková, J. Cesnak ml., J. Čelovský, J. Červenák, Z. Širková, P. Širka a P. Čelovský. Vo veselohre v jednom dejstve – „Prekvapenie“ obsadili roly ďalší traja kulpínski herci: J. Šimo, Z. Medovarská a P. Vida. „Spomenúť sa musí, že naši Kulpínčania si dali nové javisko spraviť, ktoré sa krásne vynímalo v žiare večerných lúčok, o čo majú zásluhu v prvom rade naši statní bratia Cesnakovci, Šimo, Medovarský atď.“¹³

Plagát divadelného predstavenia Kubo. Zdroj: fotoarchív autora

¹² N. N.: *Kulpín* (Divadelné predstavenie). Dopisy. In *Dolnozemský Slovák*. Nový Sad: 1907, roč. 5, č. 1, s. 4.

¹³ N. N.: *Kulpín...*, In *Dolnozemský Slovák*; (pozri poznámku 12).

Kulpínski ochotníci v predstavení Sirota z roku 1907. Zdroj: fotoarchív autora

Na Veľkú noc, 7. apríla 1907, bolo znovu ohlásené predstavenie a Kulpínčania podali kus Sirota. A vidno bolo už vyšší stupeň spolupráce, aj tej zachotárnej. V celkovom úspechu – len jedna škvrna. Tá však nebola späť s divadlom, ale so zábavou po ňom. Najmä, slúžny, teda obecný funkcionár, tejto manifestácii „dal len do druhej povolenie“, aj potom žandári rozohnali zábavu. Aj preto rozhorčenie mladých nevystalo a v tlači bola uvedená krátka konštatácia: „*nech našinci do oznamu vždy dopíšu, dokedy má trvať zábava.*“¹⁴ Či tá premena späť s časom povolenia zábavy bola iba náhoda, alebo to boli už prvé kroky v otvorenom zamedzovaní slovenského prejavu v Uhorsku, ťažko povedať. Ale aj v Kulpíne začal systematický vplyv vrchností na tých, čo boli v štátnej službe, aj v škole, odvolávajúc sa hlavne na vlasteneckú lojálnosť. Ale Slováci v Kulpíne si na odvetu žiadali reprízu predstavenia. Aj bola. Ale práve v tom roku učiteľ J. Kontárik ako ústredná osoba, ktorá najviac dopomohla v daniach okolo divadla v našej osade, odišiel z Kulpína, a tak sa ďalšie dianie na kultúrnom poli stalo otáznym.

¹⁴ N. N.: V Kulpíne. Drobnosti. In *Dolnozemský Slováč*, Nový Sad: 1907, roč. 5, č. 4, s. 29.

Pod vedením Cesnakovcov

Divadlo v tejto osade však neprestalo so svojou činnosťou, a to aj napriek tomu, že neskôr aj učitelia Kvas a Hýl, asi pod vplyvom vrchností, redukovali svoju aktivitu. Ani nový učiteľ, ktorý prišiel do školy v Kulpíne – B. Ďurkovič, v tom nemal pochopenia. A tak sa divadlo obracia na tých, ktorí ho aj začali – na pokrokových sedliackych jednotlivcov. Vynikli v tom najmä bratia Cesnakovci, aj si zastali na post režiséra a zbormajstra a už v začiatkoch roku 1908 to potom vyústilo v novom divadelnom predstavení Strýža spod hája. V hre účinkovali: M. Širková, M. Trpinská, Z. Medovarská, M. Valentíková, Z. Červenáková, K. Koruniaková, P. Pálenkáš, P. Širka, J. Šimo, J. Čelovský, J. Červenák, J. Zelenák a O. Koruniak.¹⁵ Aj v zime sa zmohli kulpínski ochotníci na nové divadelné predstavenia. Premiéra bola – kedy inokedy ako koncom decembra – na Štefana. Aj v prvom čísle Dolnozemskeho Slováka z roku 1909 je o tom zápis: „*Dňa 26. minulého mesiaca zahrali naši statní Kulpínčania divadlo – „Amerikána“ od J. Hollého. Pôžitok, aký nám herci pripravili, je zbytočné aj chváliť.*“¹⁶ V hre účinkovali: P. Pálenkáš, M. Širková, M. Koruniaková, P. Širka, A. Vidová, Z. Širková, M. Širka, O. Koruniak, J. Červenák, J. Kováč, M. Vida, J. Čelovský ml., J. Čelovský st. a J. Chalupka.

Ján Cesnak ml. – aktér divadla v dekáde pred vojnou. Zdroj: Národný kalendár

Michal Cesnak, zbormajster speváckej družiny. Zdroj: fotoarchív autora

¹⁵ Host: *Kulpín* (Divadelné predstavenie). Dopisy. In *Dolnozemský Slováč*, Nový Sad : 1908, roč. 6, č. 3, s. 21.

¹⁶ Host: *Kulpín* (Divadelné predstavenie). Dopisy. In *Dolnozemský Slováč*, Nový Sad : 1909, roč. 7, č. 1, s. 3.

V ďalších časoch sa opona v Kulpíne dvíhala iba raz v roku. Aj fakt, že zo staršej garnitúry ochotníkov zostali len niekoľkí a že divadlo zotrvalo ďakujúc novým hereckým skupinám, bol už prvým náznakom, že zápal o divadlo v Kulpíne hasne. V roku 1909 to ešte šlo. Aspoň na Štefana, lebo „v Kulpíne 26. decembra zariadili ochotníci divadelné predstavenie. Dávali dva kusy: „O polnoci“ a „Tobias Klepeto“. Divadlo bolo nadmieru navštívené a obecnstvo nevedelo prenachváliť predstavenie. Je to aj k potešeniu, že roľnícka mládež svojou silou a umnosťou tak nápadne sa nacvičila. V hre účinkovali: P. Šimo, A. Levársky, M. Čelovský, A. Chalupka, P. Širka, M. Bartoš, J. Kováč, Z. Vida, P. Pálenkáš, Š. Medovarský, M. Danko, P. Šimo, J. Zelenák a M. Vida.“¹⁷ Repertoár to bol náročný – F. Urbánek a P. Socháň. Aj vtedajšie predlohy populárne predniesla pred obecnstvo mladšia herecká skupina. Ba čo viac, až pre ôsmich to bol debut. Už nasledujúceho roku, teda v roku 1910, na fašiangy sa pochlapili aj tí starší. Nie divadelným predstavením, ale bola to koláž programu. Ukazuje na to zápis: „Kulpínski ochotníci usporiadajú 6. februára v miestnostiach P. M. Popovického fašiangový večierok s tanečnou zábavou. Programm: 1. Kolo Tatier čiernava, prednesie mužský zbor. 2. Pán Bochník pred parádou (fraškovitá scéna), prednesú M. Vida a M. Danko. 3. Smrť Arabelly Čížikovej (monológ), prednesie P. Širka. 4. Od Bosne se turska vojska..., prednesie mužský zbor. 5. Jožko Pantofľa (monológ), prednesie M. Cesnak. 6. Môj priateľ Dúžok (monológ), prednesie Š. Medovarský. 7. Štvorspevy, prednesie mužský zbor. Čistý výnos venuje sa kulpínskemu Čítaciemu spolku“¹⁸.

Vtedy už škola ťažko čelila maďarizácii a cirkev, tá bola ďaleko od týchto „svetských vecí“ – a najmä preto sotva ich mohla podporovať. A tak, ponechaní samí na seba, kulpínski divadelníci stále ťažšie dvíhali kotvu svojej lode. V roku 1911 sa už aj sv. Štefan zahanbil, lebo zostal znovu bez programu. Po druhýkrát v dejinách divadla v Kulpíne.

Ale o rok (1911), akurát na Štefana, zmohli sa Kulpínčania na nové divadelné predstavenie – veselohru, čo v časoch ťažkého života našincov, najviacej vedelo zabráť, lebo spravidla aj najviacej divákov do divadla privábilo. Aj v našom mesačníku bola zverejnená len krátka správa o divadle: „V Kulpíne na Štefana bolo húfne navštívené diva-

¹⁷ N. N.: *Zábavy*. Drobničky. In *Dolnozemský Slovák*, Nový Sad: 1910, roč. 8, č. 1, s. 5.

¹⁸ N. N.: *Zábavy*. Drobničky. In *Dolnozemský Slovák*, Nový Sad: 1910, roč. 8, č. 2, s. 13.

*delné predstavenie „Ženského zákona“, obraz z ľudu slovenského od Jozefa Gregora Tajovského; hrajúce osoby: Zuzka Cesnaková, Mária Plachtinská, Štefan Schuster, Marka Cesnaková, Ján Danko, Anna Čelovská a Ján Kováč.“*¹⁹ Teda, zápis znovu krátky, v pomere k vloženému úsiliu nepatrný, naznačujúci, že sa už za pasy so skutočnosťou bude ťažko aj chytať. Po tomto predstavení aj opona padla. Predvojnové kulpínske divadlo bolo na konci s dychom. Tým starším už sily asi ubúdali a mladší hrali iba na krátke dráhy. Možno v tej zložitej situácii, sa inak ani nemohlo. Ani nedalo. Aj dnes, najmä pre nedostatok informácií, je ťažko o tom posúdiť.

A tak prvá vlna divadelného zápalu v Kulpíne bola už na konci, alebo sa mohlo stať, že tu bolo aj niečo, čo možno v zápisoch zostalo nezaevidované.

Aj biele škvryny?

Možné sú aj predpoklady, že išlo aj o roky, keď o aktivite divadelných ochotníkov nebolo nijakých priamych údajov, alebo možno, že sa divadlo aj hralo, ale nemal to kto evidovať. Možno aj tie roky pred prvou svetovou vojnou boli také, veď aj z napísaného vidno, že správy o divadelnej aktivite v Kulpíne z predchádzajúcich rokov boli už len stručné a z roka na rok kratšie. Žeby potom nakoniec aj vystali? Preto sa dá predpokladať, že možno išlo aj o roky bielych škvŕn v kulpínskom divadle. Roky tesne pred prvou svetovou vojnou, roky bez informácií o divadle – buď sa nevie, či tu vôbec nebolo divadelnej aktivity, alebo ona zostala iba nezaznačená?

Malí tu vplyv aj naše vnútorné trenice – trenice nás samotných, vzájomne medzi sebou. Nielen tie „kuvičie hlasy“, snahy ľudí, čo od samého začiatku boli proti divadlu, ale aj nesváry medzi samými hercami, a tiež vzájomná závisť. Takže išlo tu aj o vnútornú deštrukciu v divadle, ktorá jasno naznačovala skorý zánik aktivity jej aktérov, keď bolo možné iba jedno riešenie – začať všetko od začiatku, a s novou skupinou. Na také široké pôsobenie však neboli podmienky, a to nielen v Kulpíne, ale ani inde, lebo spoločensko-politické podmienky to nedovoľovali. Vtedy už stále vzrastajúca maďarizácia a zákroky proti zaznávanému a urážanému slovenskému ľudu prostredníctvom celej hromady nafúkaných, spupných, maďarizačne nastrojených faktorov moci, ktorí celé jedno polstoročie tvrdohla-

¹⁹ N. N.: *Naše zábavy*. Drobničky. In *Dolnozemský Slovák*, Nový Sad : 1912, roč. 10, č. 1, s. 6.

vo nastoľovali politiku „jednonárodového“ Maďarska, mala vplyv na brzdenie každej aktivity nemaďarského živlu.

Protislovenská kampaň bola aj v Kulpíne od roku 1907 už celkom zjavná, a hoci priehľadne nehanebná a vo svojej nepravde priam zákerná, a tak čím ďalej, tým viac získavala čoraz oficiálnejšiu a organizovanejšiu podobu. Nepomohol ani odpor proti takému jednaniu, čo podporili tvrdenia nemaďarského živlu o nafúkanom obraze v „maďarskom ostrove slobody“, akým boli prikrývané maďarizačné snahy, lebo maďarská maska o rovnoprávnosti zo všetkých konečne padla a celému svetu sa ukázal aj obraz uhorského žalára národov.

Ale jedno boli chcenia zvonku a druhé snahy tisícročného kráľovstva. Inak to bolo vo vnútri uhorského kotla, takže pre nové divadelné začiatky v Kulpíne nebolo miesta. K celkovo zlej konštelácii faktorov nakoniec pomohol aj nepriaznivý, až nepriateľský vzťah Rakúsko-Uhorska so susedným štátikom – Srbskom. Tento vzťah sa zvlášť vyostřil v čase balkánskych vojen v Srbsku, v roku 1912 – 1913, počas ktorých aj rakúsko-uhorský štát zbrojil a len o máčny máčik do toho nevstúpil.

A potom, keď aj na kulpínskom nebi plávala kométa, ktorá podľa povier neveštila nič dobrého, v roku 1914 bol v Sarajeve spáchaný atentát na námestníka rakúskeho trónu – Františka Ferdinanda. Hneď nato bol vydaný demarš Srbsku a vykonaná mobilizácia v celom Rakúsko-Uhorsku, vojna bola vyhlásená aj Srbsku. Bol to začiatok prvej svetovej vojny. Medzi našincami, tak ako aj inde, bežali prejavy žiaľu a zúfalstva, veď to, hoci nepriamo, znovu išiel Slovan proti Slovanovi do boja. Ale rozkaz bol neúprosný, aj na vlastenectve sa trvalo, a aj vojensko-povinní Kulpínčania sa lúčili so svojimi ženami, otcovia s deťmi, synovia s rodičmi. Kto by vtedy myslel na divadlo? Veď išlo o prežitie, o holý život, tam niekde za Dunajom a Sávou, v pazúroch smrti. Aj v Kulpíne, tak ako aj iných osadách, bolo pred obecným domom rušno. Každý sa mal čo opýtať ešte predtým, ako na kočoch s kufříkom odíde na najbližšiu železničnú stanicu, tú za Petrovcem alebo na tú v Starom Kére (dnes Zmajevo). Aj tu človek musel dbať na to, ako koná, čo povie, lebo v hromade ľudí bolo dost žandárov s bodákmi na puškách, ale aj podlých vyzvedačov, aj udatých, čo hneď správu o nejakom nevlastenecskom správaní hlásili notárovi, žandárom alebo novosadskej pohraničnej stráži. Akoby sa len čakalo na možnosť zakročiť, ak nie pre iné, aspoň na výstrahu, zastrašenie tých, ktorí sa ešte vo vlastenectve neprevinili.

V takej situácii pre divadlo v Kulpíne už naozaj podmienok nebolo. Namiesto neho na javisko každodenného života začala vystupovať nová veľká tragédia, tragédia celosvetových rozmerov. A táto mala svoju ozvenu, či to chcel niekto priznať alebo nie, aj v Kulpíne.

A kulpínske divadlo? Od svojho vzniku netrvalo ani plné decénium. Svetlo sveta uzrelo v dobe najintenzívnejšej maďarizácie, okrem Petrovca bolo aj medzi prvými slovenskými osadami vo Vojvodine. A zdarne dodržiavalo aj kontinuitu svojho pôsobenia. V začiatkoch bolo podporované aj slovenskou inteligenciou, keď rýchle v tom iniciatívu prevzali pokrokoví sedliacki národovci. Ba, možno povedať, že prví aktéri v tejto činnosti boli mladé manželské páry, ktorým to bol nejaký camback, dáke opakované prežívanie svojej slobody, aj spomienka na bujarú mladosť. Vedeli sa v tom aj prejavovať, ale vedeli ich pochopiť aj tí starší, najmä tí národovecky ladení, lebo našli v divadle spôsob na vzájomné stretávanie, keď išla aj dišputa a pobavenie na slovenský spôsob, aj tichá odpoveď na stupňujúcu sa maďarizáciu. Bola to vynikajúca kompenzácia baviť sa po slovensky ešte aspoň tam, kde ti to dovoľia. Potom už takéto presvedčenie mohla prerušiť len vojna.

Pramene a použitá literatúra

- Archív Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi, Cirkevný zbor v Kulpíne.
BABIÁK, Ján. *Kulpínčania na krídlach Tálie*. MOMS, Kulpín 2007.
DOLNOZEMSKÝ SLOVÁK, časopis, Nový Sad 1902 – 1920.
Kronika – Letopis parohije Kulpín, Arhiv pravoslavne crkve u Kulpínu.
KUTLÍK, Felix. *Kulpínska kronika*, Archív SEAVC v Kulpíne.
LETOPIS OSMOGODIŠNJE ŠKOLE U KulpínU. Arhiv OŠ J. Amos Komenski, Kulpín.
MALIAK, Jozef. *Dejiny stavby petrovského chrámu*. SEAVC, Kníhtlačiareň uč. spol., Petrovec 1928.
STEHLO, Ján. *Dejiny evanjelickej a. v. cirkve v Petrovci* (preklad J. Beláni). Archív SEAVC, Petrovec, kn. 1.
ZBORNÍK PRÁC: 125 rokov ochotníckeho divadla Slovákov v Južoslávii, SVS, Nový Sad 1995.
ZBORNÍK PRÁC: Pamätnica 1789 – 1989. Dvesto rokov školy v Kulpíne, ZŠ Jan Amos Komenský, Kulpín 1996.
ZBORNÍK SVS, Nový Sad 1981.

Etnické hodnoty adolescentov v zrkadle času: Osobné perspektívy mládeže medzi rokmi 2010 a 2024

Mgr. Mária Ďurkovská, PhD. – Mgr. Lucia Heldáková, PhD.
Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských
a psychologických vied SAV, v. v. i., Košice
durkovska@saske.sk, heldakova@saske.sk

Príspevok vznikol v rámci riešenia medzinárodného bilaterálneho projektu *Súčasný stav a fungovanie slovenského národnostného školstva – reflexia pedagógov, reflexia študentov a reflexia rodičov* a projektu *Open Mobility Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku z pohľadu študentov*.

Abstrakt

Téma hodnotových orientácií adolescentov, najmä v súvislosti s etnickými hodnotami ako materinský jazyk, národnosť a náboženstvo, je zložitá a ovplyvnená rôznymi kultúrnymi, sociálnymi a historickými faktormi. Tieto hodnoty sú zásadné pre formovanie identity mladých ľudí, pričom ich význam sa môže meniť v závislosti od geografického prostredia a spoločenských podmienok. Cieľom príspevku je komparovať výsledky výskumu v rámci riešenia dvoch grantov zaoberajúcich sa adolescentmi študujúcimi na slovenských školách v Maďarsku. Dáta pochádzajú z dvoch zberov dotazníkového výskumu z rokov 2010 a 2024. Účelom príspevku bolo posúdenie postavenia materinského jazyka, národnosti, náboženstva v personálnej hodnotovej hierarchii respondentov. Celková štruktúra hodnotových orientácií dokázala, že spomedzi týchto troch hodnôt má najvyššie postavenie materinský jazyk, nasleduje hodnota národnosť a najnižšie škálové skóre adolescenti pridelili náboženstvu (aj v jednotlivých kolách zberu, aj v vzťahu k rodu respondentov).

Kľúčové slová

materinský jazyk, národnosť, náboženstvo, etnické hodnoty, adolescenti

Existuje množstvo štúdií o hodnotách, ich organizácii, štruktúre, nástrojoch na ich zisťovanie a výsledkoch empirických výskumov, ktoré tieto nástroje priniesli (napr. prehľad v práci V. Poliacha, 2007). Je dôležité uvedomiť si, že proces internalizácie hodnôt, ktoré dominujú v sociálnom prostredí, je neoddeliteľnou súčasťou psychosociálneho vývinu jednotlivca a prebieha v určitých etapách. V súvislosti s témou, ktorej sa budeme venovať, je dôležité zdôrazniť, že hodnoty tvoria kľúčový základ (etnickej) identity človeka (Hutnik, 1992). Toto tvrdenie platí obzvlášť pre jednotlivcov patriacich k minoritám. Ako poznamenal Moscovici (1979), každý človek v priebehu života aspoň raz zažije situáciu, v ktorej sa cíti byť súčasťou nejakej minority (rasovej, etnickej, náboženskej, rodovej, názorovej a pod.).

Téma hodnotových orientácií adolescentov, najmä pokiaľ ide o etnické hodnoty ako materinský jazyk, národnosť a náboženstvo, je komplexná a závisí od rôznych kultúrnych, sociálnych a historických kontextov. Tieto hodnoty zohrávajú kľúčovú úlohu pri formovaní identity mladých ľudí, pričom ich význam sa môže líšiť v závislosti od geografických regiónov a spoločenských podmienok.

Etnické hodnoty u adolescentov študujúcich na slovenských školách v Maďarsku

Obzvlášť významné sú etnické hodnoty ako materinský jazyk, národnosť a náboženstvo, sú veľmi dôležité pre adolescentov, ktorí žijú ako súčasť menšiny. To platí aj pre slovenských študentov na slovenských školách v Maďarsku. Ich skúsenosti sú ovplyvnené nielen ich etnickou identitou, ale aj tým, ako ich komunita a širšia maďarská spoločnosť vníma a podporuje.

Materinský jazyk

Materinský jazyk je jedným z najdôležitejších prvkov etnickej identity. Je nositeľom kultúry, histórie a spoločenských hodnôt, ktoré sú základom pre rozvoj osobnosti jednotlivca. Pre adolescentov má materinský jazyk často symbolický význam, pretože predstavuje nielen nástroj komunikácie, ale aj kľúčový prvok kultúrneho dedičstva.

Výskumy ukazujú, že udržiavanie materinského jazyka v rámci etnických komunit môže prispieť k silnejšiemu pocitu národnej hrdosti a kultúrnej súdržnosti. Adolescenti, ktorí aktívne používajú svoj

materinský jazyk, často vykazujú vyššiu mieru sebavedomia a lepšie sociálne vzťahy v rámci svojej komunity. Na druhej strane strata alebo zníženie používania materinského jazyka môže viesť k oslabeniu kultúrnej identity a pocitu odlúčenosti.

Pre slovenských adolescentov v Maďarsku je materinský jazyk (slovenčina) kľúčovým prvkom, ktorý ich spája s ich etnickými koreňmi. Napriek tomu, že žijú v prostredí, kde dominuje maďarský jazyk, slovenčina pre nich zostáva dôležitým nástrojom nielen pre komunikáciu, ale aj pre zachovanie kultúrneho dedičstva. Výučba v slovenskom jazyku na menšinových školách im umožňuje udržiavať a rozvíjať jazykové zručnosti, ktoré sú často ohrozené asimiláciou.

Adolescenti, ktorí navštevujú slovenské školy v Maďarsku, často čelia výzve dvojjazynosti a potreby balansovať medzi slovenskou a maďarskou identitou. Na jednej strane sú vystavení tlaku adaptácie do maďarskej spoločnosti, na druhej strane sa snažia zachovať a kultivovať svoju slovenskú identitu, a to aj prostredníctvom jazyka. Tento proces môže viesť k posilneniu ich sebauvedomenia a k hlbšiemu pochopeniu vlastnej kultúrnej identity, ale aj k určitým vnútorným konfliktom týkajúcim sa lojality voči oboj kultúram.

Národnosť

Národnosť ako etnická hodnota predstavuje príslušnosť k určitej národnej skupine, ktorá môže mať vplyv na hodnotové orientácie adolescentov. V globalizovanom svete, kde je často kladený dôraz na multikultúrne prostredie, môže byť otázka národnosti pre mladých ľudí zdrojom konfliktu, ale aj inšpirácie. Výskumy naznačujú, že adolescenti, ktorí majú silný pocit národnej identity, sú častejšie schopní čeliť výzvam spojeným s kultúrnou asimiláciou a globalizáciou. Silná národná identita môže byť spojená aj s vyšším pocitom zodpovednosti voči vlastnej komunite a spoločnosti ako celku. Adolescenti, ktorí sa identifikujú so svojou národnosťou, sú častejšie zapojení do spoločenských aktivít a prejavujú záujem o ochranu kultúrneho dedičstva a tradícií.

Pre slovenských adolescentov v Maďarsku je národnosť úzko spätá s pocitom príslušnosti k slovenskému národu, aj keď žijú mimo jeho územia. Táto príslušnosť sa často vyjadruje prostredníctvom účasti na slovenských kultúrnych podujatiach, oslavách národných sviatkov a iných aktivitách, ktoré im umožňujú udržiavať spojenie so svojou etnickou skupinou.

Vzťah k národnosti u adolescentov navštevujúcich slovenské školy môže byť komplexný, pričom sa často pohybuje medzi pocitom hrdosti na svoje slovenské korene a potrebou zapadnúť do širšieho maďarského prostredia. Tento dynamický proces môže viesť k formovaniu hybridných identít, kde sa prvky slovenského a maďarského dedičstva prelínajú.

Náboženstvo

Náboženstvo hrá významnú úlohu pri formovaní hodnôt adolescentov, najmä pokiaľ ide o morálne normy, správanie a celkový pohľad na svet. Pre mnohých mladých ľudí predstavuje náboženstvo nielen zdroj duchovného vedenia, ale aj dôležitý prvok ich kultúrnej a etnickej identity.

Štúdie ukazujú, že adolescenti, ktorí sú aktívne zapojení do náboženských aktivít, majú často jasne definované hodnoty a sú menej náchylní na negatívne spoločenské vplyvy, ako je napríklad delikvencia alebo zneužívanie návykových látok. Navyše náboženstvo môže byť pre adolescentov zdrojom podpory pri zvládaní stresu a psychologických problémov, čo prispieva k ich celkovému duševnému zdraviu.

Náboženstvo často zohráva významnú úlohu v živote slovenských adolescentov v Maďarsku, podobne ako v iných komunitách, kde je náboženská príslušnosť úzko spätá s etnickou identitou. Pre slovenské komunity v Maďarsku, je náboženstvo nielen zdrojom duchovnej podpory, ale aj dôležitým nástrojom na udržanie kultúrnej a etnickej identity. Mládež, ktorá sa aktívne zapája do náboženských aktivít, má často hlbší pocit komunity a solidarity so svojimi spoluobčanmi. Účasť na náboženských obradoch v slovenčine poskytuje mládeži príležitosť prehĺbiť svoju etnickú príslušnosť v duchovnom kontexte, čo je obzvlášť dôležité v prostredí, ak je súčasťou menšiny.

Ciele a metóda

V príspevku budeme komparovať výsledky výskumu v rámci riešenia dvoch grantových projektov: (1) projektu *Jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku v situačnom kontexte intraetnického používania hovorenej slovenčiny* (zber dát bol realizovaný v roku 2010) a (2) projektu *Súčasný stav a fungovanie slovenského národnostného školstva – reflexia pedagógov, reflexia študentov a reflexia rodičov* (zber dát pochádza z roku 2024 a týkal sa

reflexie slovenského národnostného školstva v Maďarsku z pohľadu študentov). Výsledky boli získané prostredníctvom časti aplikovaného dotazníka, nazvaného Škála hodnôt.

Škála hodnôt (ŠH): V súlade so stanovenými cieľmi celého výskumného projektu bolo účelom tejto metodiky posúdenie *postavenia materinského jazyka, národnosti, náboženstva* v personálnej hodnotovej hierarchii respondentov. Pre potreby výskumu sme použili krátky zoznam fundamentálnych celoživotných hodnôt. Uskutočnil sa výber desiatich hodnôt, ktoré bolo možné zaradiť do troch oblastí: personálne hodnoty (zamestnanie, vzdelanie, rodina, zdravie, majetok), etnické hodnoty (materinský jazyk, národnosť, náboženstvo) a sociálne hodnoty (sloboda, demokracia) (Výrost, 2011). Znenie otázky bolo nasledovné *Vyznačte, prosím, akú dôležitosť (význam) prisudzujete nasledujúcim hodnotám. Respondenti ich posudzovali na sedembodovej škále* (od 1 = žiadnu dôležitosť až po 7 = veľmi vysokú dôležitosť). V tomto príspevku nás zaujímali len etnické hodnoty študentov.

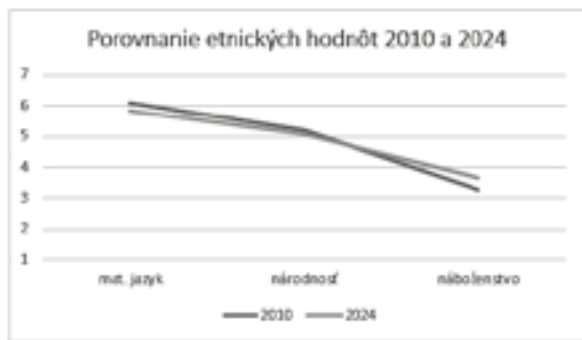
Výskumný súbor: Výber respondentov, t. j. študentov, bol v roku 2010 realizovaný na území Maďarska v lokalitách pôsobenia stredných a vysokých škôl v Maďarsku, vyučujúcich slovenský jazyk (gymnázia v Budapešti a v Békešskej Čabe, univerzity v Budapešti, Pilišskej Čabe, Ostrihome a Sarvaši). Študentov na stredných školách bolo vo vzorke 48 a na vysokých školách 52. Pre naše výskumné účely a pre účely komparácie sme pracovali len s podvzorkou stredoškôľkov vo veku 15 – 19 rokov. V nej bolo 29,2 % mužov a 70,8 % žien. Za svoj materinský jazyk považovalo 10,4 % študentov stredných škôl slovenčinu a 89,6 % maďarčinu.

Výskum v roku 2024 prebiehal len na stredných školách, a to v jednojazyčnej škole s názvom Materská škola, všeobecná škola, gymnázium a kolégium s vyučovacím jazykom slovenským v Budapešti a dvojjazyčnej škole s názvom Slovenské gymnázium, základná škola, materská škola a kolégium v Békešskej Čabe. Výskumný súbor tvorilo 40 % mužov a 60 % žien. Vek respondentov vo vzorke bol 14 – 19 rokov ($M = 16,89$, $SD = 1,14$). 15,8 % navštevovalo 9. ročník, 29,8 % desiaty ročník, 31,6 % jedenásty ročník a 22,8 % dvanásť ročník. 43,3 % študovalo na jednojazyčnej škole v Budapešti, 56,7 % na dvojjazyčnej škole v Békešskej Čabe. Slovenský materinský jazyk deklarovalo 6,9 %, maďarský 89,7 % a slovenský aj maďarský 1,7 % opýtaných. 10,2 % študentov malo slovenskú národnosť, 62,7 % maďarskú a 25,4 % slovenskú aj maďarskú.

Výsledky a diskusia

Rola adolescentov ako aktívnych účastníkov spoločenského života v špecifickom kultúrnom milieue vyžaduje o. i. aj sformovanie takého systému hodnôt, ktorý im umožní prepojenie osobných skúseností so zdieľanými normami, očakávaniami a hodnotami ich prostredia, a to tak na mikro-sociálnej (napr. rodina, rovesníci) ako aj makro-sociálnej (napr. etnická skupina, spoločnosť) úrovni.

1. Porovnanie etnických hodnôt všetkých respondentov v rokoch 2010 a 2024

Porovnanie etnických hodnôt všetkých respondentov v rokoch 2010 a 2024

V tejto časti porovnávame všetky tri etnické hodnoty v oboch zberoch dát. Hodnota materinský jazyk dosiahla najvyššie škálové skóre v roku 2010 ($M = 6,1$) aj 2024 ($M = 5,83$). V rámci etnických hodnôt nasledovala

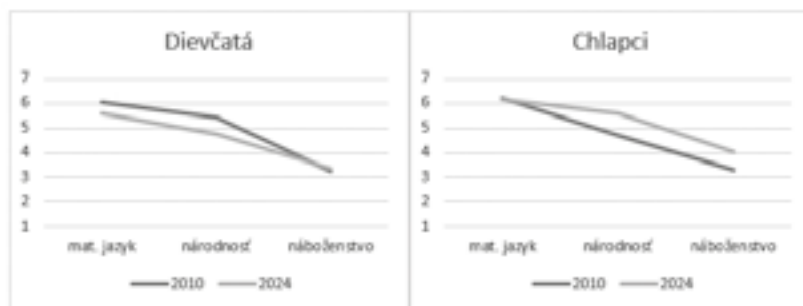
národnosť ($M = 5,2$) v roku 2010 a ($M = 5,09$) v roku 2024 a nakoniec náboženstvo ($M = 3,27$) v roku 2010 a $M = 3,64$ v roku 2024. (Obrázok 1)

Fakt, že materinský jazyk dosiahol najvyššie škálové skóre medzi adolescentmi študujúcimi na slovenských školách v Maďarsku v rokoch 2010 aj 2024, poukazuje na jeho kľúčovú úlohu v uchovávaní etnickej identity a kultúrneho dedičstva. Pre týchto mladých ľudí je materinský jazyk hlavným nástrojom na udržanie si spojenia so svojou slovenskou kultúrou v zahraničnom prostredí. Nasledovala hodnota národnosť, čo zdôrazňuje význam príslušnosti k slovenskému národu, aj keď v prostredí odlišnom od ich domoviny. Na poslednom mieste sa umiestnilo náboženstvo, čo naznačuje, že pre týchto

adolescentov predstavuje v rámci ich etnickej identity menšiu, aj keď stále prítomnú úlohu.

2. Porovnanie etnických hodnôt u dievčat a chlapcov v oboch kolách zberu dát

Na obrázku 2 uvádzame poradie etnických hodnôt adolescentov podľa rodu, nakoľko významná časť empirických analýz potvrdzuje rozdiely v hodnotovej hierarchii mužov a žien – ako príklad na podporu tohto tvrdenia môžeme uviesť prehľadovú štúdiu Schwartz a Rubela (2005), ktorí na 127 vzorkách zo 70 krajín potvrdili rodové rozdiely v 7 z 10 hodnôt modelu Shaloma Schwartz. Aj pohľad na etnické hodnoty, uvedený v grafe 2, poukazuje na prítomnosť rodových rozdielov, súčasne však aj na existenciu rozdielov v oboch obdobiach zberu dát.

Porovnanie etnických hodnôt u dievčat a chlapcov v oboch kolách zberu dát

Na základe obr. 2 je možné konštatovať, že pokiaľ dievčatá pridelili etnickým hodnotám vyššie škálové skóre pri zbere v roku 2010 (s výnimkou hodnoty náboženstvo, ktorá je takmer identická: 2010 ($M = 3,26$) a 2024 ($M = 3,38$)), u chlapcov to bolo naopak – vyššie skóre hodnôt sme zaznamenali pri zbere v roku 2024 (s výnimkou materinského jazyka 2010 ($M = 6,21$) a 2024 ($M = 6,18$)). Tento fakt ponúka zaujímavý pohľad na dynamiku rodových rozdielov vo vnímaní etnických hodnôt medzi adolescentmi.

Rodové rozdiely vo vnímaní hodnôt nie sú novým javom a sú dobre zdokumentované v literatúre. Tradične sa predpokladá, že dievčatá a ženy kladú väčší dôraz na hodnoty spojené so vzťahmi, rodinou

a kultúrnym dedičstvom, zatiaľ čo chlapci a muži môžu skôr inklinovať k hodnotám spojeným s nezávislosťou, súťaživosťou a osobným úspechom.

V roku 2010 priradili dievčatá etnickým hodnotám vyššie škálové skóre, čo je v súlade s tradičnými rodovými úlohami, kde sa od dievčat očakáva väčšia starostlivosť o udržanie kultúrnych a rodinných hodnôt. Výnimkou bola hodnota náboženstvo, kde skóre bolo takmer zhodné, čo naznačuje, že náboženstvo si udržalo stabilné postavenie v rámci etnických hodnôt bez ohľadu na pohlavie a čas. Táto stabilita môže byť dôsledkom toho, že náboženstvo má pevnejšie zakotvenie v rodinnom a spoločenskom živote, čím menej podlieha individuálnym či rodovým zmenám.

V roku 2024 však zaznamenávame nárast škálového skóre etnických hodnôt u chlapcov, s výnimkou hodnoty materinského jazyka, ktorá zostala takmer nezmenená. Táto konzistentnosť v hodnotení materinského jazyka môže naznačovať, že materinský jazyk je pre chlapcov stabilným prvkom identity, ktorému pripisujú význam bez ohľadu na zmeny vo vnímaní iných etnických hodnôt.

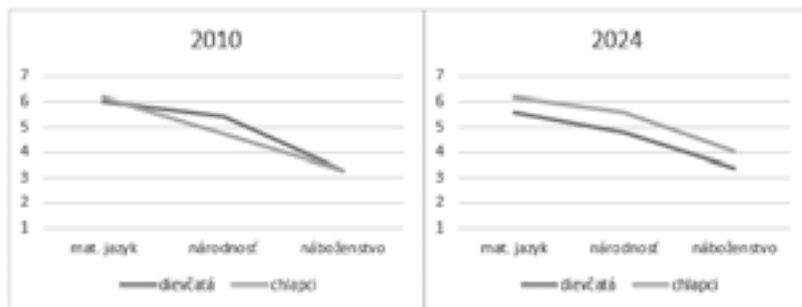
Medzi rokmi 2010 a 2024 došlo k významným spoločenským zmenám, ktoré mohli ovplyvniť vnímanie etnických hodnôt medzi adolescentmi. V tomto období sa zvyšovala globalizácia, zmeny v technológiách a zvýšená dostupnosť informácií, čo mohlo viesť k tomu, že mladí ľudia, najmä chlapci, začali viac uvažovať nad svojou etnickou identitou v kontexte globalizovaného sveta. To mohlo byť jednou z príčin, ktorá spôsobila nárast záujmu chlapcov o etnické hodnoty, ako je národnosť a náboženstvo, zatiaľ čo stabilná hodnota materinského jazyka naznačuje trvalú úlohu jazyka v procese etnickej identifikácie.

Hodnoty materinský jazyk, národnosť a náboženstvo zohrávajú významnú úlohu v procese formovania identity adolescentov. Zatiaľ čo v roku 2010 mohli tieto hodnoty viac rezonovať u dievčat, v roku 2024 sa zdá, že chlapci začali pripisovať týmto hodnotám väčší význam. Výnimky pri náboženstve a materinskom jazyku naznačujú, že niektoré hodnoty sú menej náchylné na zmeny v spoločenskom kontexte.

3. Porovnanie etnických hodnôt v rokoch 2010 a 2024 so zameraním na rod respondentov

Zaujímala nás aj preferencia etnických hodnôt v jednotlivých ro-

koch u chlapcov a dievčat. Z obrázka 3 je možné konštatovať, že v roku 2024 prideliť chlapci etnickým hodnotám vyššie škálové skóre ako dievčatá. To platí aj pre rok 2010, s výnimkou hodnoty národnosť, ktorej v tomto roku prideliť vyššie škálové skóre dievčatá $M = 5,41$ (chlapci $M = 4,71$). Rozdiel v hodnotách materinský jazyk a náboženstvo bol zanedbateľný.

Porovnanie etnických hodnôt v rokoch 2010 a 2024 so zameraním na rod respondentov

Interpretácia tohto konštatovania poukazuje na zaujímavé zmeny v hodnotových preferenciách adolescentov medzi rokmi 2010 a 2024. Skutočnosť, že v roku 2024 prideliť chlapci etnickým hodnotám vyššie škálové skóre ako dievčatá a že toto platilo aj v roku 2010 s výnimkou hodnoty národnosť, poukazuje na komplexné zmeny vo vnímaní etnických hodnôt medzi pohlaviami. Rozdiely v hodnotení národnosti a relatívne zanedbateľné rozdiely v hodnotení materinského jazyka a náboženstva naznačujú, že tieto hodnoty môžu byť vnímané odlišne v závislosti od sociálnych a kultúrnych kontextov a od rodových úloh, ktoré adolescenti prijímajú.

Rozdiely v hodnotení materinského jazyka a náboženstva medzi pohlaviami sú podľa výsledkov zanedbateľné, čo naznačuje, že tieto hodnoty sú považované za stabilné a dôležité pre obe pohlavia. Materinský jazyk ako hlavný nástroj komunikácie a kultúrnej identity si zachováva vysokú hodnotu bez ohľadu na rod. Podobne náboženstvo, ktoré často zohráva kľúčovú úlohu v osobnom a spoločenskom živote, zostáva stabilným prvkom v živote adolescentov, pričom jeho hodnota je relatívne konštantná medzi dievčatami aj chlapcami.

Slovenskí adolescenti v Maďarsku čelia výzve udržať si svoju etnickú identitu v spoločnosti, ktorá je dominantne iná. Ich vzťah

k etnickým hodnotám je dôležitý nielen pre nich samých, ale aj pre budúcnosť slovenskej komunity v Maďarsku. Udržiavanie týchto hodnôt môže podporovať pocit spolupatričnosti a kontinuity medzi generáciami, čo je kľúčové pre prežitie kultúrneho dedičstva.

Tento proces nie je jednoduchý a často vedie k vnútorným konfliktom, ale zároveň ponúka príležitosti na osobnostný rast a rozvoj schopností adaptovať sa na rôzne kultúrne prostredia. Tieto skúsenosti môžu prispieť k vytvoreniu silnej, multidimenzionálnej identity, ktorá čerpá z bohatstva oboch kultúr.

Záver

Adolescenti študujúci na slovenských školách v Maďarsku predstavujú unikátnu skupinu, ktorá balansuje medzi dvoma kultúrnymi identitami – slovenskou a maďarskou. Ich vzťah k etnickým hodnotám, ako sú materinský jazyk, národnosť a náboženstvo, zohráva kľúčovú úlohu v procese formovania ich osobnej a kolektívnej identity.

Pre túto skupinu mladých ľudí sú etnické hodnoty nevyhnutné pre udržanie ich slovenskej identity v inoetnickom prostredí. Materinský jazyk sa často ukazuje ako najsilnejší aspekt ich etnickej identity, ktorý pretrváva aj v situáciách, kde iné etnické hodnoty môžu byť oslabené vplyvom okolia. Udržiavanie jazyka umožňuje adolescentom nielen komunikovať s rodinou a komunitou, ale aj hlbšie pochopiť a udržiavať kultúrne dedičstvo svojich predkov. Národnosť ako ďalší dôležitý aspekt etnickej identity odráža vzťah adolescentov k ich pôvodu a k Slovensku ako krajine. V priebehu rokov sa môže význam národnosti meniť v závislosti od spoločenských a kultúrnych faktorov, ktoré ovplyvňujú ich prostredie v Maďarsku. Náboženstvo, hoci môže byť pre niektorých menej výrazné, zostáva stabilným prvkom, ktorý mnohí adolescenti vnímajú ako súčasť svojej kultúrnej identity.

Výskumy ukazujú, že v priebehu času dochádza k zmenám v priraďovaní dôležitosti jednotlivým etnickým hodnotám medzi chlapcami a dievčatami. Zatiaľ čo v minulosti mohli dievčatá silnejšie inklinovať k udržiavaniu etnických hodnôt, novšie trendy ukazujú, že chlapci môžu začať pripisovať týmto hodnotám väčší význam. Tieto posuny môžu byť ovplyvnené sociálnymi, kultúrnymi a rodovými zmenami, ktoré zasahujú do života adolescentov v kontexte ich bilingválneho a bikultúrneho prostredia.

Literatúra

HERRLITZ, W. – van de VEN, P. H. Comparative Research on Mother Tongue Education. In Herrlitz, W, Ongstad, S. – van de Ven, P. H. (Eds.), *Research on Mother Tongue/L1-Education in a Comparative Perspective. Theoretical and Methodological Issues* Amsterdam : Rodopi, 2007, s. 13 – 42.

HOMIŠINOVÁ, M. – VÝROST, J. – ĎURKOVSKÁ, M. *Spoločenskovedné súvislosti hovorenej slovenčiny mladej generácie Slovákov žijúcich v krajinách na Dolnej zemi (Chorvátsko, Srbsko, Rumunsko, Maďarsko)*. Košice : Spoločensko-vedný ústav CSPV SAV, 2018. 148 s.

HUTNIK, N. (1992). *Ethnic minority identity: A social psychological perspective*. Oxford: Clarendon Press.

MOSOVTZI, S. *Psychologie des minorités actives*. Paris : PUF, 1979.

POLIACH, V. Sto rokov v psychológii hodnôt – autori, témy, publikácie. In *Psychologické pohľady na osobné hodnoty*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB, 2007, s. 2 – 65.

SAGIV, L. – ROCCAS, S. – CIECIUCH, J. Personal values in human life. In *Nat Hum Behav*, 2017, č. 1, 630 – 639. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0185-3>

SCHWARTZ, S. H. – RUBEL, T. Sex Differences in Value Priorities: Cross-Cultural and Multimethod Studies. In *Journal of Personality and Social Psychology*, 2005, roč. 89, č. 6, 1010–1028. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.6.1010>

ŠATAVA, L. (2009). *Jazyk a identita etnických menšín. Možnosti zachování a revitalizace*. Praha : Slon.

VERKUYTEN, M. (2005). *The Social Psychology of Ethnic Identity*. London: Psychology Press.

VÝROST, J. Materinský jazyk v hierarchii hodnôt mladých ľudí slovenskej národnosti v Maďarsku. In *Človek a spoločnosť* 2011, roč. 14. č. 3, 15 – 27. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-14-rok-2011/3/studie-a-clanky/materinsky-jazyk-v-hierarchii-hodnot-mladych-ludi-slovenskej-narodnosti-v-madarsku/>

V KONTEXTE TRADÍCIE A NOVÝCH ČIAS.

Vybrané prejavy každodenného života dolnozemských Slovákov v súvislostiach zmien počas posledných dekád komunistických režimov

prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.
Filozofická fakulta UMB
Miroslav.Kmet@umb.sk

Abstrakt

Autor sa v texte zaoberá dramatickým obdobím druhej polovice 20. storočia až do pádu komunistických režimov. Zameril sa na zmeny v každodennom živote slovenských dolnozemských minorít v tomto období na pozadí komunitného života s pretrváváním tradícií, vystaveného však rýchlej modernizácii s jej príznačnou industrializáciou, urbanizáciou a globalizáciou. Prirodzene, vývoj mal popri spoločných črtách daných vládnuou ideológiou aj špecifické črty v každej z krajín, kde tieto menšiny žili. Navyše jednotlivé krajiny neboli rovnako postihnuté povojnovým presídľovaním.

Kľúčové slová

Tradície, Vojvodina, národnostné povedomie

Abstract

The author discusses the dramatic period of the second half of the 20th century up until the fall of communist regimes. The focus is on the changes in the everyday life of the Slovak minorities in the Lower Land during this time, set against the backdrop of community life with the persistence of traditions, yet exposed to rapid modernization, characterized by industrialization, urbanization, and globalization. Naturally, the development had, alongside common features shaped by the ruling ideology, specific characteristics in each of the countries where these minorities lived. Moreover, the individual countries were not equally affected by post-war resettlements.

Keywords

Traditions, Vojvodina, national identity

Druhá polovica 20. storočia bola obdobím ohromných premien v dôsledku radikálnych politických a spoločensko-ekonomických prevratov a celkovej modernizácie, čo navždy pozmenilo do 60. – 70. rokov sociálnu štruktúru v komunitách dolnozemskej Slovákov a ich dovedy relatívne celostnú tradičnú agrárnu kultúru a s tým spojený spôsob života. Menila sa aj krajina: pribúdali asfaltové cesty, železnice, priemyselné stavby, elektrifikačné zariadenia, vodovody, centrá poľnohospodárskej techniky atď. Oveľa viac Slovákov, než tomu bolo v predvojnovnej dobe, sa zúčastňovalo organizovaného kolektívneho života spoločenstva a dostávalo sa aj do riadiacich funkcií. Modernizácia však prinášala viacero javov, ktoré urýchlili jazykovú a napokon aj mentálnu asimiláciu. Čoraz viac ľudí odchádzalo do miest, nachádzalo živobytie v iných sektoroch hospodárstva ako v poľnohospodárstve či potravinárskom priemysle a čoraz viac sa ich snažilo splynúť s majoritným spoločenstvom. Počet dolnozemskej Slovákov v ich domovských krajinách sa viac-menej udržiaval, príp. mierne klesal, mimoriadne však v Maďarsku – napriek faktu, že tam mali napohľad najlepšie podmienky inštitucionálneho života. V 80. rokoch sa už kumuloval celý rad nedostatkov v „socialistických“ hospodárstvach jednotlivých krajín, nastala doba zjavnej stagnácie, ktorá sa stala živnou pôdou pre rast nacionalizmu na prelome 80. a 90. rokov.

V rámci Juhoslávie patrila Vojvodina k hospodársky úspešnejším regiónom, kde najvýznamnejším bol agroktor, ale v dôsledku presadzovania štátnych záujmov sa rozvíjal aj priemysel. V rokoch 1959 až 1964 sa vďaka vysokým investíciám priemyselná výroba takmer zdvojnásobila, najväčšie zastúpenie mala výroba potravín, ale aj skla či obuvi. Svoju dôležitosť mali aj náleziská zemného plynu a ropy v Banáte, strojársky, elektrotechnický, chemický (výroba umelých hnojív), papierenský a textilný priemysel. Medzi hlavné priemyselné centrá patrili Nový Sad, Petrovaradin, Subotica, Pančevo. Slováci sa v nich zamestnávali, ale hlavne v poľnohospodárskych družstvách, individuálnych hospodárstvách a rôznych súkromných živnostiach. Rodiny – aj keď dospelí boli zamestnaní v rôznych podnikoch – si privyrábali domácou poľnohospodárskou produkciou: pestovaním plodín, chovom hydiny, králikov, sviň, oviec i hovädzieho dobytku. Napr. v Soľanoch chovali teľatá a býky a prostredníctvom výkupcov ich predávali mäsokombinátu v Brčku, zisk mali aj z predaja mlieka, mliečnych výrobkov a ovčej vlny.¹ V 60. rokoch tradičné remeslá,

¹ ČUKAN, Jaroslav a kol. *Soľany. Kultúrne tradície Slovákov v Slavónii*. Soľany –

zamestnania či živnosti postupne zanikali, ale časom vznikali zase nové, súvisiace s elektrotechnikou, strojárstvom a potravinárskym priemyslom.

Roľníci, rovnako ako aj v minulosti, museli pracovať v závislosti na zmenách počasia a primerane reagovať na prírodné katastrofy. Napr. v roku 1952 si Michal Labáth, krajičír v Petrovci, do kroniky zapísal: „20. júna zbillo všetko, počnúc od Hložian, kde také kusy ľadu boli, čo vážili 40 – 50 dekov. Príval tiahol od Hložian k Petrovcu, na domoch veľa črepov porozbýjal a v našom chotári a cez dedinu bol ľad veľkosti menších orechov a okná, ktoré boli obrátené k západu, boli porozbýjané. Ani kukuricu, ani žito nebolo možné ponechať, všetko sa muselo zorať. Kukuricu aj konope siali 23. a žito sa hrablami zbieralo. Ani z ovocia, ani z viníc nezostalo nič, len holé lastáre. Búrka zachytila šírku 15 kilometrov. Po tomto ale nastalo sucho, nebolo dažďa, že sa všetko sušilo. A z kukurice, čo ľudia siali po tom daždi, nebolo nič, ani nevyrástla, potom zase prišli dažde, že sa nemohlo z poľa nič dovážať. Na začiatku novembra a koncom bol už sneh.“²

Pritom gazdovia, ktorí nevstúpili do družstiev, museli odvádzať štátu predpísané, často vysoké dávky. Ján Dudok (vtedy obyvateľ Erdevíku) na 50. roky spomínal nasledovne: „Po pozemkovej reforme sme znovu prišli o pôdu, každému nechali len 10 hektárov, ostatné skonfiškovoal štát. Začiatkom roku 1950 som sa oženil a ešte v tom istom roku sa nám narodila dcéra. Vyrastala vo veľkej biede. Čo sme na poli a v domácnosti dorobili a dochovali – to nám zobrali, niekedy sme ešte museli aj dokúpiť, len aby sme mohli odovzdať štátu. Roboty bolo veľa a nič z toho. V tejto najväčšej biede mi roku 1953 zomrela na srdcovú chorobu mama. [...] Naša dcéra vyrastala vo veľmi skromných pomeroch. Manželka jej šila šaty zo svojich starších šiat, kabát jej ušila z môjho obleku. Prvé nové letné šaty sme jej kúpili za prhlavu. Lekáreň vyhlásila, že bude vykupovať nazbieranú prhlavu, tak sme začali zbierať. Takto naša päťročná dcéra dostala svoje prvé nové šaty, pamätám sa, boli červené s bielymi bodkami... [...] Môj zdravotný stav bol narušený, často ma bolievala hlava na nevydržanie. Mával som aj pochmúrne myšlienky: načo som na svete, či len na to, aby som sa trápil a trpel.

Posledná daň štátu bola zvlášť ponižujúca. Družstvo si zmyslelo, že zarobí na hrivách a chvostoch našich koní a žriebät. Dostali sme

Nitra : Matica slovenská Solňany; Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2014, s. 40.

² Kronika Labáthova. In KIŠGECI, Ján (ed.): *Petrovská dedina*. Nový Sad : Hlas ľudu, 1997, s. 118.

príkaz, všetci gazdovia (horkýže gazdovia, všetci sme už boli bedári!), priviesť svoje kone a zriebätá na jarmočnisko, miesto za dedinou, kde sa každý mesiac konal jarmok. Tam nás čakal zverolekár, súdruhovia z okresného výboru strany a strihači. Pamätám sa na to, ako na veľkú potupu, keď mojim pekným koňom nemilosrdne odkmasli chvost a hrivu. Brata mi zabilí, o sálaš nás pripravili, o celý majetok a teraz im chýbal už len chvost môjho koňa a jeho hriva! Bolo ťažké žiť s týmito smútkami a potupami, zmieriť sa so všetkým utrpením a nemyslieť na zlé, na odplatu... Len viera v Boha mi pomohla všetko zdolať, zostať silný a ľudský.”³ Uvedené Dudkovo spomienkové rozprávanie je svedectvom ťažkého polozenia širokých mas povojnovnej Juhoslávie a je zreteľné, ako aj po rokoch⁴ spomienky na toto obdobie zanechali pocity smútku, trpkosti a rozčarovnosti.

Situácia poľnohospodárov sa začala zlepšovať koncom 50. rokov, keď už mohli zveľaďovať svoje majetky. Ivana Kontriková Šusteková uviedla: *„Vďaka tomu práca s pôdou zostala samozrejmosťou, ktorú všetky generácie prijímali ako podstatu života a spôsob svojej realizácie. Rolnícke zamestnanie otca zostalo cieľom snažení syna. Potreba získať ďalšie pracovné sily na hospodárstvo ovplyvnila aj sobášny vek dievok, ktorý ešte v 70. a 80. rokoch 20. storočia bol relatívne nízky (bežne sa vydávali ako pätnásťroční). Gazdovstvá tým získali náhradu za „stratené“ dcéry, dlhé reprodukčné obdobie žien zvyšovalo šance na zabezpečenie zdravého potomstva, pokračovateľov rodu, bezplatnej pracovnej sily, zveľaďovateľov a dedičov rodinného majetku.”⁵ Doplňkový zdroj príjmov predstavovalo i včelárstvo, chov priadky morušovej, cukrárska výroba (pečenie tort, koláčov, zákuskov na svadby atď.), domácka výroba metiel, handrových kobercov, paplónov, košíkov, vyšívanie obrusov, pletenie, háčkovanie, kuchárske služby a pod.⁶ K zdrojom príjmov patrili ovocné sady a výroba destilátov hlavne z hrušiek, jablák, broskyň, sliviek, marhúľ, moruší, višní, čerešní. Ale do začiatku 70. rokov sa páčila aj pálenka z kukuričného šrotu – chlebovica.⁷ Istou kuriozitou v Boľovciach bol zber lastúr pri Sáve (*„viberanie škóliek“*) v 50. rokoch a ich predaj do tovární na perleťové*

³ DUDOK, Ján: *Spomienky*. Nadlak – Bratislava : Vyd. Ivan Krasko – Vyd. ESA, 2002, s. 70 – 71.

⁴ Spomienkové rozprávanie J. Dudok napísal ako 81-ročný.

⁵ KONTRIKOVÁ ŠUSTEKOVÁ, Ivana: Tradičné zamestnania. In ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Soľany. Kultúrne tradície Slovákov v Slavónii*, 2014, s. 44.

⁶ KONTRIKOVÁ ŠUSTEKOVÁ, Tradičné zamestnania, s. 175 – 179.

⁷ ČUKAN, Jaroslav a kol. *Kultúrny potenciál Slovákov v Banáte*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2018, s. 191.

gombíky, alebo neskôr chytanie žiab a slimákov, ktoré sa vyvážali do Talianska.⁸ Dievčatá a ženy z Vojlovice si zarobili aj ako bedinérky (chyžné)⁹ v bohatších rodinách v Pančeve či v Belehrade.¹⁰ Z Pivnice zase pochádzali známe murárske partie, v 50. rokoch spolu v počte asi štyridsať chlapov.

Ako sa jeden z pamätníkov vyjadril: „*Stavali zme jeden, dva, aj tri domi ročne v Pivňici, aj chlěvi a tak. Keť som prišěl z vojňe, ňemal som bicigľu ani rádio, choděl som pajtášovi jedněmu. V peděsiatěm đevátěm roku, po svadbe, zme už mali základ – tělce som kúpel, vichoval, predal, više murárskej roboti bolo, svoker mali koňe, pomohol zem obrobiť. Potom som si kúpel bicigľu, od šezďesiatěho šestěho som už mal moped. Nás bolo zo đesat takích f Pivňici, čo mali moped. Potom som začal sedláčiť više – kravi, sviňe, troška som aj žeňe pomohol keť pršalo. V seděmďesiatěm roku som kúpel traktor aj prikolice. Potěm, mali zme grupu v seděmďesiatěm ósměm roku, šest domú ročne zme robeli.*“¹¹ Pracovitosť a podnikavosť umožňovali sociálny vzostup.

Každodenný život obyvateľov však komplikovali hospodárske krízy, výkyvy centrálne plánovaného hospodárstva, ktoré miestami vyznievajú až anekdoticky. Napr. v januári 1971 chýbalo v časti Vojvodiny uhlie, v Pivnici nebolo ani náhradné kurivo – konopné pazderie z konopárne, lebo ju uzavreli, ani vykurovacie oleje, lebo zodpovedný podnik novosadský Jugospetrol začal plánovanú rekonštrukciu svojich zariadení.¹² Charakteristickým javom pre Juhosláviu od 60. rokov sa stali odchody za prácou, emigrácia predovšetkým zo sociálno-ekonomických dôvodov do štátov západnej Európy (hlavne do Spolkovej republiky Nemecko a do Rakúska), do Spojených štátov amerických, Kanady a Austrálie, pričom sa rozvíjali príbuzenské a priateľské kontakty medzi krajanmi a domovinou.¹³ Občania mohli

⁸ ČUKAN, Jaroslav a kol. *Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieme*. Báčsky Petrovec – Nitra : Slovenské vydavateľské centrum – Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2011, s. 152.

⁹ Takzvané „zusky“.

¹⁰ LENOVSÝ, Ladislav: Vedomie príslušnosti: dedinské – mestské, agrárne – priemyselné. In ČUKAN, Jaroslav a kol. *Vojlovica. Kultúrne tradície Slovákov v Banáte*. Báčsky Petrovec – Nitra : Slovenské vydavateľské centrum; Slovenský kultúrno-osvetový spolok Detvan – UKF v Nitre, 2015, s. 179.

¹¹ LENOVSÝ, Ladislav – MICHALÍK, Boris. Remeslá a remeselníctvo. In ČUKAN, Jaroslav a kol. *Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec – Nitra. Slovenské vydavateľské centrum – UKF v Nitre, 2010, s. 119.

¹² Pivničania bez kuriva. In *Hlas ľudu*, 1971, roč. 28, č. 4 (23. 1.), s. 13.

¹³ ČUKAN, Jaroslav: Kontakty s urbánnym prostredím a so slovenskými

odchádzať za prácou do zahraničia (najmä do Nemecka, Rakúska, Austrálie), Slovákom z Juhoslávie tam chýbala slovenská kultúra. Janko Gráčik z Aradáču pracoval vo Walldorfe (Bádensko-Württembersko) ako inštalatér. Jeho čitateľský ohlas vyšiel v *Hlase ľudu* 1. januára 1971 (príloha *Panoráma*). Písal, že v meste žili asi dve stovky Slovákov z Kysáča, Aradáču, Kovačice, Padiny, Erdevíku a veľmi im chýbala slovenská tlač a slovenská pieseň z Novosadského rozhlasu. Jadrom kultúrnej percepcie boli filmy a ich premietanie tvorilo najväčšiu časť práce v domoch kultúry. Tradičné zložky – divadlo, výtvarné umenie, tanec, hudba, umelecký prednes či čítanie beletrie – dostávali menší priestor.

Kultúrne a spoločensko-politické aktivity juhoslovanských Slovákov zaznamenali kroniky ako stála rubrika *Ľudového kalendára*. Napr. v kronike roka od 1. novembra 1951 do konca októbra 1952 bolo príznačným súdobým jazykom (vždy) v optimistickom duchu uvedené: „*Všetci pracující Juhoslávie vynakladali najväčšie úsilie, aby úkoly, predvedené spoločenským plánom pre 1952 rok, byly čím úspešnejšie splnené, súc si hluboko vedomí, že náš šťastnejší život závisí v prvom rade od pracovných víťazstiev nás samých. A k týmto úsiliam priložil svojky ruky aj náš slovenský ľud. Uvedme iba, že si v tomto roku Kovačičania vystavali krásnu, dvojposchodovú budovu Obecného domu, že v Starej Pazove bola otvorená veľmi úhladná, nová budova gymnázia, že v Šíde otvorili nový Slovenský národný dom, v Lugu novú budovu ľudovej školy, v Pivnici a v Kulpíne hasičské domy, že si Silbašania a Pivničania vyasfaltovali chodníky a v Aradáči a v Silbaši že uviedli elektrické osvetlenie atď. atď. – a ľahko pochopíme, že aký pracovný vzlet musel panovať na našich dedinách, keď sa dokončila výstavba takých veľkých objektov. No, prirodzene, že to nie je všetko. Všade, v každej našej osade byly urobené velké kroky dopredu, až či na poli družstevníckom, komunálnom alebo kultúrnom. (...) Slovenské národné slávnosti v roku 1952 byly ako obvykle v Petrovci, v dňoch 9., 10. a 11. augusta. Slávnosti sa konaly v znamení hesla: S Titom, so Stranou, v bratstve a jednote – vpred, k socializmu! Z príležitosti Slávností pozdravil slovenskú menšinu zvláštnym telegramom i predseda juhoslovanskej vlády, súdruh Tito, prajúc jej úspešný ďalší všestranný rozvoj v našej slobodnej, socialistickej vlasti.*“¹⁴ Podľa početnosti Slovákov v jednotlivých lokalitách sa odohrávali voľnočasové aktivity

spoločenstvami vo Vojvodine. In ČUKAN a kol. *Vojlovica*, s. 81.

¹⁴ KRONIKA nášho národného života od 1. nov. 1951 do 1. nov. 1952. In *Ľudový kalendár na rok 1953*, s. 125.

a kultúrny život v rôznej intezite – teda bohatšie boli napr. v Petrovci či Kovačici, naopak skromnejšie napr. v Begeči, Čelareve či Lugu.

Kultúrny život v prostredí národnostnej menšiny sprevádzali aj tradičné zvyky, vedomé kolektívne spojivo predkov s potomkami, v období počas komunistického režimu v procese modernizácie, urbanizácie, narúšania tradičného agrárneho spôsobu života, ale tiež ideologickej indoktrinácie, neprajúcej „poverám“ u pracujúceho ľudu, „budujúceho nový pokrokový svet“. Na základe svojho dôkladného bádania v slovenských komunitách etnológ Ondrej Krupa (v roku 1986) jednoznačne tvrdil, že v priebehu posledných desaťročí došlo k zásadnej zmene v zachovávaní zvykov a zostali len „vegetujúce zvyšky“, tradičný životný poriadok postupne zanikal.

Tradičné obyčaje sa prispôbovali, alebo pretrvávali s novým obsahom a formou. Napr. v Slovenskom Komlóši dávnejšie mladucha po príchode do nového dvora mala prevrátiť vedro vody (povera o plodnosti), na prelome 70. – 80. rokov sa zvyk občas ešte udržiaval, no už iba ako žart.¹⁵ Najdlhšie pretrvávajúce zvyky sa uchovávali pri svadbách, pohreboch, veľkonočnej oblievačke a zabíjačkách. Tieto „funkčné zvyky“ však už boli voľnejšie, bez konzervatívnych ustrnutých prvkov. *„Realizácia tradičných prvkov ľudových zvykov sa zdá spontánnou, hoci vo vnútri danej spoločnosti sa uplatňujú vedomo ako požiadavka spoločnosti. Avšak ak sa realizácia tradičného zvyku požaduje aj v dobe jeho prežitia, nie je v synchronii so spoločenským vedomím prostredia, dávnejšia požiadavka spoločnosti sa stáva už len rušivým predsudkom.“*¹⁶ Z moderných prvkov O. Krupa – okrem vplyvu technických novínok – spomenul fakt, že mnohé roľnícke družstvá považovali mladé manželstvá za svoju vec a buď im dokonca vystrojili svadobnú hostinu, alebo im aspoň pomohli poskytnutím dopravných prostriedkov.¹⁷ Krupa tiež zdôraznil dôležitosť záchranej práce, aby zvyky celkom nevytizli. K evidentným prejavom jazykového sebavedomia komunity vždy patrili náhrobné nápisy, u maďarských Slovákov sa uvádzali v slovenskom znení v niektorých lokalitách do 50. – 60. rokov, inde sa maďarské nápisy presadili už skôr.¹⁸

¹⁵ KRUPA, Ondrej. *Poznámky k niektorým problémom výskumu zvykoslovnia a ľudovej viery slovenského obyvateľstva v stolici békešskej* (strojopis, 33 s.), s. 9-10. Archív Krajanského múzea Matice slovenskej (AKM MS), Martin, MAĎARSKO / 1764 / 1986.

¹⁶ KRUPA, *Poznámky k niektorým problémom výskumu*, 1986, s. 13.

¹⁷ KRUPA, *Poznámky k niektorým problémom výskumu*, 1986, s. 24.

¹⁸ DIVIČANOVÁ, Anna. *Premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku / A magyarországi szlovákok hagyományos kultúrjánaak változásai*. Békešská

Nielen odborníci z oblasti národopisu si uvedomovali vytrácanie zvykoslovnia ako kultúrnu stratu. Aj v periodikách určených verejnosti vychádzali články s touto tematikou (napr. Michal Glónda st.: Čabianske ľudové obydlia, In *Technické noviny*, č. 42, 1985; Ildikó Fuziková: Jarné sviatky, In *Ľudové noviny*, 27. 3. 1986), ale napr. redakcia časopisu *Slovensko*¹⁹ vyzvala – a to i krajanov – aby čitatelia napísali na tému *Ako u nás sviatkujeme*. Na spomenutú výzvu reagovali viacerí z Mlynkov, Békešskej Čaby a iných lokalít. Napr. Július Hemerka z Balašských Ďarmôt v liste z 19. marca 1986 opísal predvianočné a vianočné zvyky z Novohradu, z jarných kalendárnych obyčajov priblížil nosenie Kyselá (slamená bába, oblečená ako mladucha, inde nazývaná Morena), ktorú za spievania piesní zobliekli, zapálili a mladšie dievčatá oheň preskakovali, napokon bábku hodili do vody; pripojil aj opis rodinných zvykov (krstiny...) atď.²⁰

V 60. rokoch – po zániku súkromného hospodárstva – zanikli mnohé povery a úkony. Išlo už o časy, keď už prestal byť dôležitý deň vyháňania statku na pašu, svoj význam stratil zákaz zapriať kone na veľké sviatky, prestalo byť dôležitým, aby sa gazdiná nezdvihla od stola počas štedrovečerej večere, aby sa začiatok žatvy viazal na deň Petra a Pavla alebo na deň Navštívenia Márie, keďže pre žatvu strojmi sa takáto obyčaj stala zbytočnou a pod. Iné zvyky zanikli vplyvom školskej edukácie či riadenej osvety (ako obchádzky detí na Deň sv. Blažej). Pravda, spoločenské zaniknutie výročných zvykov neznamenal, že nemohli ešte prežívať v menšom kruhu, resp. v niekoľkých rodinách.²¹ Ďalšie zmeny pôvodne slovenského folklóru sprevádzal jav dvojazyčnosti a následne pomadžarčenie slovenského jazykového materiálu, zvykov a žánrov. V niektorých lokalitách a regiónoch k tomu dokonca došlo už v 20. – 30. rokoch 20. storočia (napr. v Matranských, Bukových a Zemplínskych vrchoch).²² Tradičné priadky a páračky (podobne ako miačky či lúpačky fazule atď.) pretrvali v slovenských osadách aj vo Vojvodine do 60., v niektorých

Čaba. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2001, s. 52.

¹⁹ *Slovensko (Časopis pre Slovensko a slovenský svet)* – vychádzal od roku 1977 (6-x ročne), v r. 1978 – 1990 ako mesačník v Martine.

²⁰ List J. Hemerku, 19. 3. 1986. AKM MS, Martin, MAĎARSKO / 2168 / 1987.

²¹ KRUPA, Ondrej: Tendencie zanikania kalendárnych obyčají Slovákov v Maďarsku, ich súvislosti s premenami v spoločnosti a životnom spôsobe. In *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 2001, roč. 17, s. 21 – 23.

²² DIVIČANOVÁ, Anna: Zákonitosti premien tradičnej duchovnej kultúry na slovenských jazykových ostrovoch. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 1986, roč. 6, s. 13.

lokalitách až do 70. rokov.²³ Pamätníci prisudzovali výrazný podiel na ústupe kolektívnych obyčají rozmachu televízie, keď sa už tenoraz viac-menej pasívna zábava začala obmedzovať na užší rodinný kruh.

Pestovaniu národnostného povedomia pomáhal záujem o minulosť predkov, ktorý bolo možné inšpirovať záujmom o folklór. Priaznivý obrat záujmu o folklór, resp. ľudovú pieseň, iniciovala Maďarská televízia vlastnou reláciou s názvom „Röpülj páva“ (Vzlietni, páv či Lietaj, páv) v rokoch 1969 – 1981. Súťaž vyvolala veľkú pozornosť širokej verejnosti a semifinálové a finálové súťaže tento záujem ďalej zvyšovali. Pod vplyvom populárneho televízneho programu začali po celej krajine vznikať „pávie krúžky“ (maďarská forma organizovania folklórnych súborov) a do hnutia sa postupne zapojili aj spevácke skupiny národnostných obcí. Navyše sa začali organizovať aj súťaže slovenských speváckych zborov s názvom *Vyletel vták (Felszállott a madár)*. Podľa Štefana Lamiho slovenské, tzv. pávie krúžky oživili kultúrny život, keďže počet slovenských kultúrnych súborov začal ubúdať. V národnostných obciach sa počas 60. rokov kultúrna práca zužovala iba na tanečné skupiny a väčšinou ju kultivovali iba mladí. Mnohé dramatické krúžky, ktoré by mohli napomáhať rozvoju materinského jazyka, v slovenských obciach zanikli. Založenie slovenských krúžkov bolo preto z viacerých hľadísk významné. Predovšetkým privábili do kultúrneho domu také skupiny ľudí, ktoré ho dovtedy nenavštevovali, na schôdkach sa učili slovenské ľudové piesne a pričiniли sa tak o oživenie slovenských tradícií.²⁴

Uvedomovaniu si dávnych koreňov v Maďarsku napomáhala celoštátne amatérske hnutie pre zachovanie hodnôt ľudovej kultúry od 60. rokov, ktorého zreteľným prejavom bolo zriaďovanie vlastivedných zbierok a oblastných, resp. pamätných domov (v maď. *tájházak*). Pomenovanie podľa miesta vzniku variovalo – napr. dedinské múzeum, slovenské múzeum, dedinský dom, slovenská národnostná výstava, ľudový pamätný dom a pod. Ako prvý bol otvorený už 20. augusta 1964 *Dedinský dom v Kestúci* z iniciatívy miestneho učiteľa Jozefa Petrika, a to v dome z roku 1757, najstaršom v obci, pričom odbornú pomoc poskytlo Balassi Múzeum v Ostrihome. Dom mal kamenné základy, steny z váľkov a strechu pokrytú slamou.²⁵ Potom

²³ ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Srieme*. Báčsky Petrovec. Slovenské vydavateľské centrum, 2018, s. 84 – 85.

²⁴ LAMI, Štefan: Ožila a znova sa ozýva ľudová pieseň. In: *Náš kalendár na rok, 1972*, s. 125 – 126.

²⁵ KRUPA, Ondrej. *Pamätné ľudové domy, zbierky, dedinské múzeá slovenských*

v 70. rokoch nasledovali ďalšie: v r. 1971 v Banke, 1972 v Slovenskom Komlóši a Békešskej Čabe,²⁶ neskôr v r. 1975 v Sarvaši, 1977 v Malom Kereši, 1981 vo Fizéri²⁷ a *Slovenská národopisná zbierka Jána Koppány* v Slovenskom Komlóši,²⁸ 1982 v Irši, 1985 v Dunaedháze a *Sálašské múzeum* v Slovenskom Komlóši (zakladateľ Ondrej Lopušný), 1987 v Orosláni, 1988 v Peterke, 1989 v Novej Hute (dôraz na sklárstvo) a Répašskej Hute a iné. Zakladali sa v kontexte celokrajinského vlastivedného a národopisného hnutia,²⁹ keď sa začala systematická záchrana historických a národopisných ľudových pamiatok. Vytvorila sa sieť rozvíjania bazových národnostných knižníc (pre Slovákov v Župnej knižnici v Békešskej Čabe) a bazových múzeí pre národnostné menšiny. Župné Múzeum Mihály Munkácsiho v Békešskej Čabe malo na starosti zbieranie a záchranu slovenského a rumunského vecného historického a etnografického materiálu. Ďalšími takými múzeami boli múzeá v Tate (nemecké) a v Moháči (juhoslovenské). Na druhej strane však otázky regionálnych národnostných kultúrnych stredísk a posilnenie ústredných národnostných inštitúcií neboli nedoriešená. Zbieranie kultúrneho dedičstva nebolo len záležitosťou nadšencov jednotlivcov, ale aj vďaka záujmu miestnych hospodárskych združení, poľnohospodárskych družstiev (ako napr. v Kondoroši), škôl a samotných obcí.³⁰

obcí v Maďarsku / Tájházak, gyűjtemények, falumúzeumok a magyarországi szlovák településeken. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 1997, s. 56.

²⁶ Riaditeľstvo Župného múzea v B. Čabe vybralo tradičný dom Andreja Čanka vpredu s murovanými stĺpmi, ktorý bol postavený v roku 1865. Dom vlastnila bohatá rodina, čo odzrkadľuje aj jeho vnútorné zariadenie, dokumentujúce predmety z posledných desaťročí minulého storočia. (Múzeum vydalo pre návštevníkov slovenského a maďarského sprievodcu po expozícii.) Podľa odborníkov bol stav pamiatkových domov dosť dobrý, ich zariadenie vyhovujúce a odzrkadľujúce miestne špecifiká ľudovej materiálnej kultúry. TÓTHOVÁ, Emília: Pamiatky našich predkov. In: *Náš kalendár na rok 1983*, s. 246.

²⁷ Základom bola zbierka farára, neskôr biskupa Štefana Ácsa, predstavujúca kultúru miestnych Slovákov, Rusínov a Maďarov.

²⁸ Ev. farár J. Koppány (pôv. Kochan) svoju zbierku vytváral od r. 1958, od r. 1984 je umiestnená v jednoposchodovej budove oproti radnici.

²⁹ Vznikali vlastivedné združenia, vlastivedné akadémie, organizovalo sa hnutie národopisných zberateľov atď., vychádzalo periodikum *Honismeret* (Vlastiveda).

³⁰ Publikácia ANDO, Juraj st. – HORVÁTH, Ondrej. *Slovenské národopisné zbierky v Maďarsku (Pamätné ľudové domy, oblastné domy, národopisné zbierky, dedinské múzeá) / Szlovák néprajzi gyűjtemények, falumúzeumok*. Budapešť – Békešská

Hoci vznikali národnostné inštitúcie, umelecké diela (vrátane výtvarných), pestovala sa osveta a kultúra (tanečné súbory, spevokoly, ochotnícke divadelníctvo), jestvovala slovenská tlač a literatúra, rozvíjal sa vedecký výskum, fungovalo dvojjazyčné školstvo a slovenčina ako predmet sa vyučovala na desiatkach maďarských škôl – podstatná časť slovenskej inteligencie si však uvedomovala, že národnosť i slovenský jazyk sa akoby vytrácali z každodenného aj verejného života. Pozoruhodným svedectvom situácie slovenskej menšiny je *Referát k národnostnej otázke* skoncipovaný Jurajom Andom st., ktorý v roku 1979 predniesol pred mestskou radou v Békešskej Čabe. Nevyjadroval sa iba o Slovákoch, ale aj o príslušníkoch iných národností – Rumunoch a Nemcoch. Spomenul dve maďarské prístahovateľské vlny do Čaby: po 1. svetovej vojne asi 2 tisíc Maďarov-Sikulov zo Sedmohradska a po 2. svetovej vojne tiež približne toľko Maďarov zo Slovenska. Nevynechal ani príchod Slovákov z iných osád v regióne, čím sa mal počet čabianskych Slovákov zvýšiť. Postavenie Slovákov v druhej polovici 70. rokov videl pesimisticky po každej stránke, pretože proces asimilácie najrýchlejšie prebiehal práve počas posledných troch desaťročí. V školách sa však nedozvedali žiaci o Slovákoch prakticky nič, zato ako vzory boli v dejepise predstavovaní Poliaci. Aj to pomohlo podnecovať predsudky a stereotypy voči Slovákom.

Juraj Ando st. trpko konštatoval: „*Dnes však dokázateľne napriek rovnoprávnosti zostanú Slováci len ako predmet muzeálnej expozície na Čabe. Je nepochopiteľné, ako sa to stalo. S výnimkou Harastihov všetci doterajší mešťanovia, resp. ich námestníci, boli Slováci. Tajomníci strany, riaditelia podnikov, členovia volených orgánov boli, resp. sú v správnom národnostnom pomere obyvateľstva mesta.*“ Hľadal vysvetlenie postupného strácania slovenčiny: „*Do kostola nechodíme, Bibliu, katechizmus ani Funebrál nečítame. Ale, žiaľ, nemáme ani rozhlas, totiž vysielanie určené pre tunajších Slovákov. Koľko ľudí si vie dať namontovať špeciálne aparatúry a antény na príjem ultrakrátkych vln, aby si mohli vypočuť týždennú polhodinu, vysielanú v pracovnom čase zo Solnoku? Nevídané: Kontrarevolucionári v roku 1956 vedeli dať do prevádzky na Čabe vysielanie za 2 – 3 dni a pre Slovákov na to nestačilo ani tridsať rokov. Niekoľkí sme sa roky usilovali vybojovať zriadenie konverzačného slovenského klubu. Než sa stal skutkom, museli sme neraz zniesť označenie za nacionalistov.*“³¹

Čaba : LEGATUM, 2009; – evidovala 57 pamätných domov (s. 13).

³¹ ANDO, Juraj: *Referát k národnostnej otázke*, s. 9. (Z pôvodného maďarského

Národnostné povedomie Čabanov slovenského pôvodu označil za už takmer nejestvujúce, čo, dokonca, platilo aj pre tých, ktorí ovládali slovenčinu, ale na prvom mieste už u nich bola maďarčina. V meste odhadoval počet ľudí, ovládajúcich slovenské reálie či dejiny slovenského národa, na minimum: „*Nepoznajú jeho literatúru, veľikánov, hrdinov. Nepoznajú výrazy spisovného jazyka, boje zvedené za slovenčinu, ale nepočuli ani o bojoch za národnú samostatnosť.*“ Pokračoval tým, že v televízii sa už niekoľkokrát dalo vidieť, ako na medzištátnych zápasoch Maďarska a Československa viac tisíc Maďarov zo Slovenska fandilo maďarskému mužstvu a pritom mávali červeno-bielo-zelenými zástavami a transparentmi s maďarskými názvami ich bydliska. Zato mnohí Čabania ani len nevedeli, aké farby mala československá zástava. Zarážalo ho i označovanie presídlencov na Slovensko za hochštaplerov a lajdákov, ktorí boli schopní „za cukrik“ od UNRRY³² opustiť svoju rodnú zem.³³ Podľa jeho názoru napriek akémukoľvek „národnostnému zľahostajneniu“ zostávala väčšina obyvateľov mesta vo väčšej alebo menšej miere predsa len vedomá si svojho slovenského pôvodu. Dokonca aj tí, ktorí už konverzovali výlučne po maďarsky, používali niektoré slovenské výrazy – a to hlavne v oblasti tradičných zabíjačiek a prípravy mäsových výrobkov (ako *cigánka, pečenka, plachtička, modzočok, chrbtica, lopatka, zajačok, obarčová masť...*) a slovenského spevu na svadbách.³⁴

Upozornil tiež na rozvíjajúce sa kontakty inštitúcií a podnikov s Juhosláviou, on však navrhoval pestovať vzťahy práve s Československom, veď by „nám“ malo byť bližšie ako Juhoslávia. J. Ando aj ponúkol isté riešenia. V tomto smere bolo treba „odbúrať umelé

textu do slovenčiny preložil Martin Čeman.) AKM MS, Martin, MAĎARSKO / 2175 / 1987.

³² UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu)

³³ ANDO, Juraj: *Referát k národnostnej otázke*, s. 11. AKM MS, Martin, MAĎARSKO / 2175 / 1987.

³⁴ Inde sa aj v jazykovo dominantne maďarskom prostredí ešte vyskytovali napr. írečité slovenské prezývky. Príkladom môžu byť prezývky chlapov pracujúcich v kameňolome v Tardoši ako – *Vrana* (vrana), *Vlčko* (vlcsko), *Kokot* (kokod), *Štefanko* (styeufankó), *Dubák* (dubák), *Miňo* (minyó), *Baran* (baran), *Srdák* (szrdák), *Hornáčko* (hornyácskó), *Janko* (janko), *Bravko* (bravko), *Ščefan* (scsefan), *Kukučkin* (kukucskín) atď. MOTIL, László. *A Tardosi (Gerecsei) kőfajtés történeti emlékei*. Tardos : Tardos Községi Önkormányzat, 2004, príloha: s. 58 – 64.

hrádze“, a tak navrhol uzavrieť „družbu“ (priateľstvo) s niektorým mestom na strednom Slovensku (odkiaľ prišli predkovia Čabanov), ale napr. i zriadiť slovenskú reštauráciu, ktorá by propagovala slovenskú gastronómiu, ako aj hudbu, viac by sa mal podporovať turizmus a rekreácie v relácii Békešská Čaba – slovenské destinácie. Pred vstupom a pri východe z mesta by mali byť dvojjazyčné nápisy „Vitajte v našom meste“ a „Dovidenia“ a v meste by sa malo umiestniť viac dvojjazyčných nápisov.³⁵ S odstupom času vieme, že do pádu režimu sa v meste nič z jeho námetov uvedených v tomto návrhu nezrealizovalo.

Svoj postoj k situácii vyjadril napr. Matej Šipický viackrát. V jednom rozhovore konštatoval, že keďže bol absolventom iba maďarských škôl, poznal maďarský jazyk, kultúru a históriu natoľko ako väčšina jeho rovesníkov a pritom i na právnom základe si mohol slobodne vybrať národnostnú príslušnosť: *„Situácia je však trochu zložitejšia. Patríť k národnostnej menšine, to nie je také samozrejmé pre každého z našich spoluobčanov. Hádám práve preto opúšťa taká veľká časť inteligencie národnostné menšiny, svoje korene, a tak si zjednodušuje svoj život. Neuškodilo by však, keby sa vyznávanie slovenskosti nespájalo bezpodmienečne s pocitom menejcennosti. Tomuto sa však dá veľmi ťažko vyhnúť, totiž v tom nepomáha ani okolie ani školstvo. Zrejme aj to urýchľuje asimiláciu. Mohlo by sa to však „liečiť“ tým, že k maďarskému vzdelaniu by sa pridávalo rovnocenné slovenské vzdelanie. Boli by sme si tak vedomí toho, že aj slovenská kultúra má mimoriadne cennosti, čím by sme mohli demonštrovať vernosť k svojemu pôvodu nielen pred sebou, ale presvedčili by sme aj svoje okolie.“*³⁶

Koreláciu slovenskej a maďarskej kultúry u seba samého vyjadril etnológ Ondrej Krupa (1934 – 2015) v zmysle symbiózy: *„Moje kultúry sú dvojaké, aj slovenská, aj maďarská, aj ľudová, ale aj úradná. Aj slovenská ľudová kultúra a aj, pravda, maďarská kultúra sa stretli vo mne. Slovenská kultúra ma vždy zaujímala, ale paralelne i maďarská. To je veľmi zaujímavé, keď som začal vôbec hovoriť a myslieť, tak len po slovensky som vedel. A potom prišiel druhý jazyk a to nebol cudzí jazyk. Tieto dva jazyky sú tak spojené, že ani rozdeliť ich nemožno. Moja materinská reč je slovenčina, ale druhý jazyk je tiež môj... Bohužiaľ, po slovensky sa už málo hovorí, lebo niet takej slovenskej spoloč-*

³⁵ ANDO, Juraj. *Referát k národnostnej otázke*, s. 12 – 13. AKM MS, Martin, MAĎARSKO / 2175 / 1987.

³⁶ UHRINOVÁ, Alžbeta. Predstavujeme vám nového predsedu DZSM Dr. Mateja Šipického. In *Náš kalendár na rok 1990*, s. 50 – 51.

nosti.³⁷ Preto som písal vo svojich štúdiách o presťahovaní, že tu rozbili slovenskú spoločnosť. A od tých čias tí, ktorí zostali, sa začali prispôbovať väčšmi maďarčine... Traja chlapci sme ostali na Alberte... Prišli Maďari zo Slovenska, alebo, ako sme my vraveli „betelepültek“ [osadníci, pozn. M. K.] a od tých čias len po maďarsky...³⁸ Strácanie sa slovenčiny bol celomaďarský jav, napr. Slováč z Veňarcu (narodený r. 1946) vypovedal: „V mojom d'ectve Veňarec bola slovenská, všade sa hovorilo po slovenski.“ Žena (nar. r. 1950) zas uviedla: „Ale už deti, aňi vnučkin i veľmi vravja, ňechcú, keť už aj mňe zle ide zo slovenski vraveť, aj ja ratšej maďarski sa zhováram z ňima, tak aňi oňi ňechcú, zato aňi oňi ňeveďia.“³⁹

Stav slovenskej (nielen) jazykovej kultúry Békešskej Čaby v roku 1989 priblížil M. Šipický na príklade jeho nedávnych zážitkov z návštevy istého kolegu z Bratislavy, ktorý mal veľký záujem o spoznanie tohto v minulosti „slovenského mesta“. Navštívili spolu čabiansky trh a kolegovci sa páčili rozhovory s „mamovkami“, avšak potom prešli celé centrum mesta a už viac nepočuli slovenské slovo; a okrem Ulice Bánskeho (Bánszki utca) nenarazili na ďalšiu s dvojjazyčnou tabuľou. Nenašli ani žiaden obchod, kde by bolo možné orientovať sa pomocou slovenčiny: všade samé maďarské nápisy. Predavačky sem-tam síce niečo rozumeli po slovensky, ale nie natoľko, aby vedeli zákazníčkovi poradiť. Dokonca jedna Šipického poprosila, aby jej pomohol, lebo ona vraj nevie „po česky“, iba po čabiansky aj to len málo. V kníhkupectve objavili len niekoľko kníh o Slovensku – pár turistických sprievodcov a reprezentatívnych publikácií o prírodných krásach Československa, nemali však žiadnu beletriu a odborné publikácie vraj nemali nikdy. Potom zašli do župnej knižnice, kde našli hľadanú beletriu. Výber bol vyhovujúci, ale zistili, že o slovenskú knihu sa zaujíma iba málo Čabanov⁴⁰ Pre Slováka reflektujúceho si-

³⁷ Ani jazykom rodiny „Bandibáčiho“ nebola slovenčina, keďže manželka bola Maďarka.

³⁸ UHRINOVÁ, Alžbeta. K jazykovým autobiografiám jubilanta a Veňarčanov. In KOVÁČOVÁ, Anna – UHRINOVÁ, Alžbeta (eds.). *Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, 2015, s. 252.

³⁹ UHRINOVÁ, Alžbeta. *K jazykovým autobiografiám jubilanta a Veňarčanov*, 2015, s. 255.

⁴⁰ *Keď sme došli k slovenskému pamiatkovému domu na ulici Garaiho, dvere boli zamknuté a v oknách bola tma. „Mali by ste prísť zajtra,“ – oslovila nás staršia pani po slovensky. – „Vy ste zo Slovenskej?“ Potom sa*

tuáciu na národnostne zmiešanom území južného Slovenska a predpokladajúceho podobnú úroveň v Slovákmi obývaných lokalitách v Maďarsku bola realita nepochybne do značnej miery tristná. Slovenská spoločnosť v Maďarsku sa v 70. – 80. rokoch výrazne zmenila. Obyvateľstvo tradičnej i „socialistickej“ dediny a mesta agrárneho typu sa urbanizovalo, v používaní jazyka sa zjavne do značnej miery asimilovalo, vzrástla jeho všeobecná vzdelanosť, sociálne sa integrovalo. Deväťdesiate roky však pre Slovákov v Maďarsku znamenali predovšetkým nádej na oživenie národnostného života a jeho nánás, čo sa do značnej miery i podarilo. Slovenský život v Maďarsku sa stal diferencovanejší a dynamickejší, mnohí dovtedy pasívni sa začali o slovenskú kultúru zaujímať, vznikali nové inštitúcie. Naďalej ale populácia maďarských Slovákov, ohrozovaná stratou medzigeneračnej jazykovej nadväznosti, zostala vystavená permanentne plynucej asimilácii, tentoraz už čoraz viac sa globalizujúcej civilizácie...

Udalosti povojnového obdobia v Československu, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a Juhoslávii mali korene v dianí v predchádzajúcich dvoch-troch desaťročiach, predovšetkým ich však ovplyvnilo víťazstvo Spojencov v 2. svetovej vojne a fakt, že Sovietsky zväz sa stal hegemonom tejto časti Európy. Jednotlivé komunity (s istou výnimkou málopočetnej bulharskej) sa politicky a kultúrne výrazne aktivovali. Najväčšiu „explóziu“ slobodných prejavov národnostného života zažili maďarskí Slováci, a to najmä tam, kde ich bolo najviac koncentrovaných a kde mal spolkový život (napr. cez ochotnícke divadelníctvo, dobrovoľné hasičské zbory či športové kluby) nejakú tradíciu. Dá sa predpokladať, že to bolo aj kvôli maďarizačnému tlaku v medzivojnovom a vojnovom období, v dôsledku ponížovania, postihov, ba až existenčnej likvidácie jedincov (ako v prípade advokáta Juraja Kvasa z Békešskej Čaby či Ľudovíta Jaroslava Hrdličku zo

*obrátila k chlapcovi, ktorý usilovne skúšal vodotesnosť svojich čižmičiek v obrovskej mláke pri chodníku: „Nem jössz ki azonnal! Megfázik a lábikód.” Kolega sa potešil slovenčine... a hneď sa pustil do rozhovoru: „Aj váš vnuk vie po slovensky? Povedzže mi, ako sa voláš?” – pokúšal sa nadviazať kontakt s chlapcom. Namiesto neho odpovedala stará mama: „Ale ni, on nevie, nerozumie. Len po maďarsky, ako ich učia v ovode. Jeho rodičia ešte rozumejú máličko, ale nerozprávajú. Načo by aj vedeli, veď sa okolo nás všetko pomadžarčuje. Po slovensky sa dovrávame doma iba s mužom. A v kostole nám ešte kážu po slovensky”. ŠIPICKÝ, Matej: Čaba (nakolko) slovenská. In: *Náš kalendár na rok 1990*, s. 67 – 68.*

Slovenského Komlóša⁴¹), ktorí mali odvahu vzdorovať. Nepochybne napr. na rozhodnutí väčšiny Pitvarošanov presídliť sa na Slovensko malo svoj podiel brutálne správanie sa maďarského vojska k vlastným (i keď „iba tótskym“) civilistom v závere vojny. Mnoho mužov – Čabanov, Komlóšanov, Sarvašanov, Kondorošanov, Bánhedešanov atď. zostalo v stepiach v poriečí Donu, kde vykrvácala 2. maďarská armáda, slúžiac nacistickým a Horthyho záujmom, čo takisto tvorilo súčasť motivácie niektorých rodín presídliť sa radšej do Československa.

Desaťtisíce dolnozemsých Slovákov sa po vojne presídlili do vlasti svojich dávných predkov a demografická situácia slovenskej menšiny v jednotlivých krajinách sa tak podstatne zmenila, v prípade bulharských Slovákov komunita dokonca „doma“ zanikla. Reemigráciou boli najmenej zasiahnutí juhoslovanskí, resp. vojvodinskí Slováci, išlo len o niekoľko tisíc ľudí. Odišli však (podobne ako v iných štátoch) najagilnejší aktivisti, niekoľkí, pravda, aj z politických alebo osobných (a to aj zisťných) príčin. Spolky dolnozemsých Slovákov na Slovensku,⁴² obnovených či založených po páde komunistických režimov s odstupom desaťročí po presídlení, sú prejavom vedomej kolektívnej spolunáležitosti potomkov presídlencov. V súvislosti so Spolkom Slovákov z Bulharska M. Jakoubek a V. Penčev uviedli: *„...v jeho existencii sa prejavuje skupinové sebauvedomenie daného spoločenstva, ktoré sa zachovalo vo vzorcoch jeho spôsobu existencie a identity.“*⁴³

V období rokov 1948 – 1990 žili slovenské dolnozemsé komunity (podľa termínu Jána Botíka enklávno-diasporálne spoločenstvá) v Maďarsku, Rumunsku a Juhoslávii v podmienkach totalitných komunistických režimov, v každej krajine, pravdaže, s vlastnými špecifikami režimov, resp. v rôznych fázach dominujúcich v stálych i meniacich sa mocenských klík. Všetky národnostné menšiny, zákonmi uznané i neuznané, museli nejako koexistovať v rozličných vzájomných reláciách a hlavne vo vzťahu k majoritám. Môžeme konštatovať, že v Juhoslávii ako v multietnickom štáte boli podmienky pre

⁴¹ Miesto profesijného pôsobenia (rodák z Nadlaku).

⁴² Spolok Slovákov z Bulharska (vznik 15. 8. 1990), Spolok Slovákov z Juhoslávie (26. 2. 1991), Spolok Slovákov z Rumunska (8. 1. 1993), Spolok Slovákov z Maďarska (5. 6. 1998).

⁴³ JAKOUBEK, Marek – PENČEV, Vladimír. *Češi a Slováci v Bulharsku. Príspevky ke studiu české, slovenské a československé krajanské přítomnosti v bulharských zemích*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2022, s. 90.

národnostnú kultúru zjavne najlepšie, a to i napriek tomu, že ústredná inštitúcia Matica slovenská musela po roku 1948 zaniknúť. Na druhej strane však, ako uviedli J. Marušiak a S. Zlatanovič: „*Obdobie po druhej svetovej vojne je charakteristické aj pokračujúcou marginalizáciou vojvodinských Slovákov v povedomí slovenskej verejnosti a prehĺbením ich integrácie s juhoslovanským štátom.*“⁴⁴ O dobrých podmienkach pre slovenskú menšinovú (synkretickú) kultúru v jej skupinovej jedinečnosti svedčí diferencovanosť, pestrosť, bohatosť jej výstupov v rôznych druhoch, žánroch a aspektoch, ale aj prežitie slovenskej minority v úplnej sociálnej štruktúre a relatívne bez výrazných asimilačných strát. Najťažšie podmienky juhoslovanskí Slováci prežívali v 70. a 80. rokoch kvôli ekonomickému krachu systému.

Slovenská menšina v Rumunsku stratila presídlením približne polovicu svojich príslušníkov, dve tretiny tých, ktorí zostali, žili v hornej oblastiach tzv. bihorsko-salažského regiónu. Ako centrum rumunských Slovákov pretrval Nadlak s jeho jedinečným lýceom. Podmienky menšinového života v komunistickom Rumunsku (kde bol podstatným kľúčom národnostného života vzťah rumunskej majority a maďarskej početnej minority) možno označiť za krušné – bez tlače, bez inštitucionálneho života, ale aspoň s fungujúcim školstvom. Aj v týchto podmienkach pretrvala slovenskosť spoločenstva, zohľadniac však pritom i relatívnu izolovanosť mnohých lokalít, a v ostatných dvoch desaťročiach kultúrny potenciál minority sa dokonca prejavil vznikom vlastnej osobitej literatúry. Veľké straty utrpela slovenská národnosť v Maďarsku presídlením. V Maďarsku mali Slováci zdanlivo dobré inštitucionálne podmienky pre národnostný život. Predsa však práve tam došlo k enormnému ústupu slovenskosti a teda aj počtu Slovákov, ktorí by demonštrovali svoje etnické povedomie úradným prihlásením sa v sčítaniach obyvateľstva. Kolaps totalitných režimov uvoľnil kultúrny potenciál slovenských menšinových spoločenstiev vo všetkých uvedených krajinách a od 90. rokov sa už formovala nová národnoemancipačná etapa v kultúrno-spoločenskom a každodennom živote dolnozemskej Slovákov.

⁴⁴ ZLATANOVIČ, Sonja – MARUŠIAK, Juraj. Medzi Slovenskom, Juhosláviou a Srbskom – obraz vojvodinskej slovenskej komunity v slovenských a srbských politických naráciách v 19. – 21. storočí. In *Slovenská literatúra*, 2023, roč. 70, č. 6, s. 632.

LISTY Z FRONTU:

Zážitky evanjelických učiteľov zo Slovenského Komlóša z prvej svetovej vojny

Mgr. Kristína Estera Szudová
historička, doktorandka, ELTE BTK v Budapešti
krisztinaszuda@gmail.com

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá skúsenosťami troch slovenských evanjelických učiteľov zo Slovenského Komlóša (Ján Adamkovič, Michal Francisci, Martin Matejdes) ako frontových vojakov počas prvej svetovej vojny pomocou ich vojnovéj korešpondencie s ev. farárom Ľudovítom Jaroslavom Hrdličkom uloženej v Archíve Matice slovenskej v Depote Krajanského múzea Matice slovenskej v Martine. Okrem analýzy 19 korešpondenčných kariet a listov z rôznych frontov vojny sa dozvieme o aktivitách mladých učiteľov v prospech pozdvihnutia slovenského národného povedomia osady, o situácii v zázemí a činnosti evanjelického zboru v Slovenskom Komlóši počas prvej svetovej vojny, ako aj o blízkom vzťahu medzi slovenskými ev. učiteľmi a Ľ. J. Hrdličkom. Príspevok uzatvára konklúzia o vplyve prvej svetovej vojny na počet mužskej populácie Slovenského Komlóša.

Kľúčové slová

Prvá svetová vojna, Slovenský Komlós, Ľudovít Jaroslav Hrdlička, Ján Adamkovič, Michal Francisci, Martin Matejdes, vojnová korešpondencia

Summary

The article discusses the experience of three Slovak evangelical teachers from Tótkomlós (Ján Adamkovič, Michal Francisci, Martin Matejdes) as front-line soldiers during the First World War using their war correspondence with evangelical pastor Ľudovít Jaroslav Hrdlička, stored in the Archives of Matica slovenska in Martin. In addition to the analysis of 19 correspondence cards and letters from various fronts of the war, we will learn about the activities of young teachers in favor of raising the Slovak national feeling of the settlement, about the situation in the background and the activities of the evangelical congregation in Tótkomlós during the First World War, as well as about the close relationship between the three Slovak ev.

teachers and L. J. Hrdlička. The article closes with a conclusion about the impact of the First World War on the number of male population of Tótkomlós.

Keywords

First World War, Tótkomlós, Ľudovít Jaroslav Hrdlička, Ján Adamkovič, Michal Francisci, Martin Matejdes, war correspondence

Úvod

V roku 2024 bolo 110 rokov, ako vypukla prvá svetová vojna. Na 100. výročie, v roku 2014, začalo vychádzať čoraz viac memoárov a denníkov o vojnových udalostiach, a to aj od vojakov cisárskeho a kráľovského pešieho pluku č. 101, do ktorého boli zaradení aj brancovia z Békešskej a Čongrádskej župy a z mesta Békešskej Čaby, medzi nimi, samozrejme, aj Slováci zo Slovenského Komlóša.¹ Publikované memoáre pochádzajú predovšetkým z korešpondencie vedenia pluku, takže ich väčšinu tvoria spomienky a denníky čabianskych právnikov² alebo plukovních lekárov.³ Táto skutočnosť znamená aj to, že udalosti sú zachytené naturalistickým spôsobom z pohľadu sanitéca (= sanitára, vojaka, zbierajúceho ranených) alebo odzrkadľujú skôr problémy majetných ľudí, ktorí v tom momente museli prvý krát čeliť realitou vojny, keď boli nútení spať na poli pod hviezdnu oblohu spolu s ostatnými vojakmi, a viac už nedostali osobitnú izbu oddelene od „sedliakov.“ Pre nás sú však veľmi dôležité aj spomienky jednoduchých vojakov, pomocou ktorých sa nám podarí dozvedieť aj o názoroch obyčajných ľudí na vojnu. Pre Slovákov je o to dôležitejšie, aby sa vžili do situácie nemaďarského

¹ V roku 2014 zorganizovali aj výstavu v Múzeu Mihálya Munkácsyho v Békešskej Čabe, kvôli ktorej sa obrátili na obyvateľstvo, aby im poslalo predmety z vojny, z čoho neskôr vyšla aj publikácia: KOCSOR János. *Előüzent Ferenc Jóska." Tallózás első világháborús emlékek között.* Békéscsaba : Munkácsy Mihály Múzeum (Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 4.), 2014. 85 s.

² Dr. GALLI Károly. *Az I. világháború forgatagában. Egy békéscsabai főhadnagy visszaemlékezései.* Békéscsaba : Munkácsy Mihály Múzeum (Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 6.), 2015. 224 s.

³ Dr. Kemény Gyula *ezredorvos szerbiai naplója.* Dostupné na internete: https://nagyhaboru.blog.hu/2019/08/31/dr_kemeny_gyula_ezredorvos_szerbiai_naploja (cit. 23. 7. 2024)

vojaka, ktorí musel slúžiť v spoločnom pluku, poslúchajúc maďarské veliteľské príkazy, pričom v nejednom prípade boli títo vojaci nútení bojovať proti iným slovanským národom, ktorých volanie o pomoc v prípade ich zastrelenia onedlho porozumeli, akoby ich oslovili pokrvní bratia. Takéto momenty mohli v nich zvýšiť už predtým existujúci rozhorčenie proti maďarskému veleniu. Tieto zážitky neskôr vyústili aj do rôznych odčleňovacích akcií, vzbúr proti monarchii, panovníkovi či štátnej správe, nakoniec prispeli aj k rozpadu Rakúsko-Uhorskej monarchie.

Publikované práce Michala Francisciho, ev. farára v Békešskej Čabe⁴ a miestneho historika Pála Csontos⁵ o prvej svetovej vojne a o vojenských zásluhoch a obetí Komlóšanov, odhalili už niektoré biele miesta a snažili sa zachytiť aj prežívanie vojnových udalostí miestneho obyvateľstva, ako aj bojujúcich vojakov. Csontos vo svojej monografii síce publikoval aj úryvky z doteraz nepublikovaného denníka sanitára Juraja Lócziho, avšak o učiteľoch ev. cirkvi poznamenal iba ich mená bez bližších informácií, a to, že „*narukovali ako vojaci medzi povstalcov a roky strávil na frontoch.*“⁶ Francisci tiež zachytil vojnové spomienky Komlóšanov, avšak dost' mäťúcim spôsobom, texty boli napísané v tretej osobe jednotného čísla, hoci, keď vypukla prvá svetová vojna, on sám mal iba 9 rokov.⁷ Absentujú však publikácie zamerané výlučne na analýzu korešpondenčných kariet alebo táborových listov Komlóšanov z rôznych frontov vojny, ktoré boli písané v drivej väčšine komlóšskym nárečím. Môže to mať viacero dôvodov: listy sú v súkromnom vlastníctve rodinných príslušníkov, výskumník nemal dostatočnú jazykovú znalosť na ich analýzu,

⁴ FRANCISCI, Michal. *Minulosť a prítomnosť našej dediny / A mi falunk múltja és jelene (Monografické črty)*. Knihtlačiareň „Petőfi“ v Békéscsabe, 1931. Reprint z roku 2006, Tótkomlós : Komlósi Szlovákok Szervezete, 2006, s. 11 – 17.

⁵ CSONTOS Pál. *Tótkomlósiak az első világháborúban (1914 – 1918)*. Tótkomlós : Tótkomlósi Evangélikus Egyházközség, 2015, 91 s.

⁶ CSONTOS, 2015, s. 26.

⁷ Nezamieňať s ev. učiteľom Michalom Franciscim, o ktorom bude reč v predkladanej štúdii. Autor, ev. farár Michal Francisci (1905 – 1980) sa narodil tiež v Slovenskom Komlóši, ale v roľníckej rodine otca Michala Francisciho a matky Anny Beňovej. Po 1931 pôsobil v Békešskej Čabe, v roku 1945 sa stal prvým predsedom Antifašistického frontu Slovanov v Maďarsku, v roku 1947 sa presídlil na Československo počas výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In HRONEC, Michal – FRANCISCI, Michal ml. *Čriepky zo života dolnozemskeho farára ev. a. v. Michala Francisciho*. Bratislava : Eko-konzult, 2012, s. 9 – 10.

alebo nemožno presne identifikovať totožnosť pisateľov listov, prípadne sa prejavil aj nedostatočný záujem výskumníkov.

Túto medzeru sa snaží vyplniť predkladaná štúdia, ktorá sa pokúsi o rekonštrukciu štvorročného pobytu (od 1914 do začiatku 1919) troch komlóšskych ev. učiteľov pomocou ich korešpondencie s Ľudovítom Jaroslavom Hrdličkom, ktoré boli uložené v osobnom fonde Ľudovíta Jaroslava Hrdličku v Depote Krajanského múzea Matice slovenskej v Martine. Devätnásť slovenských⁸ korešpondenčných kariet poľnej pošty a listy z frontu bolo roztrúsených v štyroch krabiciach osobnej pozostalosti Ľ. J. Hrdličku. Korešpondenciu síce nemožno nazvať za úplnú, ale aj tieto listy obsahovali dôležité informácie, pomocou ktorých sa podarilo rekonštruovať aspoň hlavné dojmy, emócie, ako aj každodenné ťažkosti frontových vojakov. Navyše nám tieto listy prezrádzajú blízky, priateľský vzťah medzi ev. farárom a mladými ev. učiteľmi, a to aj napriek tomu, že väčšina z nich bola skoro o desať rokov mladší od ich nadriadeného. Treba však poznamenať, že obsah listov bol zameraný prevažne na možnosti, ako dosiahnuť oslobodenie od vojenskej služby (po maď. *felmentés* používané poslovenčeným spôsobom ako „*felmentís*“), ale pritom nechýbali ani priateľské pozdravy farárovi a jeho rodine.

Vieme, že po zvolení Hrdličku za ev. farára v Slovenskom Komlóši v roku 1904 sa vo vedúcich kruhoch evanjelickej cirkvi vytvorili dve kliky – časť učiteľov s výrazným maďarským povedomím, patriacich do okruhu staršieho farára Pavla Gajdácsa (Gábor Povázsay, Gábor Kovácsik), a druhá časť, ktorá sa zoskupovala okolo nového farára (Michal Francisci, Martin Matejdes, Ján Adamkovič), ktorí vyznávali potrebu pozdvihnutia slovenského povedomia osady. Počas písaní som síce narazila na ťažkosti, lebo o osobných vlastnostiach týchto slovenských evanjelických učiteľov sme doposiaľ vedeli iba málo, absentujú totiž osobitné monografie o histórii národnostného školstva obce počas dualizmu a medzivojnového obdobia,⁹ pokúsila

⁸ Listy sú písané komlóšskym stredoslovenským nárečím, znázorňujú slovnú zásobu dobovej miestnej slovenskej inteligencie, z tohto dôvodu bol text citáť ponechaný v autentickej podobe.

⁹ O stratégii učiteľov evanjelických ľudových škôl v Slovenskom Komlóši proti obmedzeniam apponyiovských zákonov zachytených v evanjelických archívnych prameňoch, ako aj o inom pozri napr.: SZUDOVÁ, Kristína Estera. Slovenské národnostné školstvo a vyučovanie v materinskom jazyku v Uhorsku a 20. storočí v Maďarsku v praxi. In DEMMEL, József – TUŠKOVÁ, Tünde (eds.). *Škola a učiteľia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku)*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2021, s. 74 – 97.

som sa však v prvej časti príspevku podať skrátený obraz zázemia posledných troch učiteľov. Ortografia ich mien bude rešpektovaná – ako si oni napísali (po slovensky), kým meno ostatných učiteľov zostane v maďarčine, s výnimkou tých, ktorí si v miestnej zápisnici cirkevného konventu zapísali meno dvojazyčným spôsobom a je jasné, že boli slovenského pôvodu.

Mladí ev. učители z kruhu Ľudovíta Jaroslava Hrdličku

Voľba Hrdličku za nového evanjelického farára v Slovenskom Komlóši v roku 1904 bola aj podľa jeho memoárov dlhoročnou túžbou dolnozemsých Slovákov. Podľa neho dosiahnutie cieľa (t. j., že na komlóšsku stanicu sa dostane horlivý Slováč) znamenal nakoniec víťazstvo nielen pre Komlóšanov, ale aj pre spoluprácu tzv. celodolnozemskej Slovače.¹⁰ Aktivita evanjelických Slovákov a ďalšia snaha o umiestnenie slovenských národovcov za evanjelických farárov alebo učiteľov na Dolnej zemi môžeme pozorovať napr. aj v tom, že aj komlóšske ev. presbyterium od roku 1904 začalo kandidovať ev. učiteľov, pochádzajúcich buď z čanádske slovenských rodín (napr. príslušník z rodiny Adamkovičovcov z Nadlaku) alebo priamo z Komlóša (Matejdes a Francisci). Robili to v snahe o lepšiu spoluprácu s mladým Hrdličkom ale aj preto, aby s pomocou tejto spolupráce mohli úspešnejšie rozširovať slovenský ráz v osade.¹¹ Samozrejme, k tomu boli potrební aj presbyteri, „ktorí mali pre život národný pochopenie,“ lebo oni „mali rozhodujúce slovo či už pri

¹⁰ SZUDOVÁ, Kristína Estera (ed.). HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav. *Spoveď a účtovanie exulanta*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Bibliotheca Ludovici Haan) 2020, s. 15 – 19. (ďalej HRDLIČKA)

¹¹ O komlóšskych rokoch Ľudovíta Jaroslava Hrdličku pozri napr. SZUDOVÁ, Kristína Estera. *Čo sa zo Spovede vynechalo. Neznámy svet Ľudovíta Jaroslava Hrdličku*. In HRDLIČKA, 2020, s. 145 – 181.

voľbe učiteľa alebo farára.“¹² Podľa Ondreja Beňu,¹³ vodcu mladých Komlőšanov, pomocou Roľníckeho spolku a po „dosadení národne smýšľajúcich ľudí do sboru presbyterov,“ a do funkcií cirkevných úradníkov (t. j. zvolením Hrdličku za nového farára) začal úplne nový život aj v cirkevnom zbore: „Presbyteriálny konvent žiadal vedenie slovenskej zápisnice zo svojho pojednávania. Aj všeobecný cirkevný konvent si zaviedol zápisničnú reč slovenskú. V cirkevnej škole sa kládlo viac váhy na vyučovanie slovenčiny.“¹⁴

Hrdlička akoby sa chcel poďakovať dolnozemskej Slovákovi, a taktiež Komlőšanovi, za jeho úspešné zvolenie, začal sa osobne angažovať aj v kandidovaní slovenských evanjelických učiteľov na uvoľnené ev. učiteľské stanice. O tom svedčí aj jeden bod zápisnice zo zasadnutia rady presbyterov 29. augusta 1904, kde bolo v maďarčine zaznamenané, že „evanjelický farár Ľudovít Hrdlička zo svojej strany odporúča do pozornosti cirkevnej rady kandidátov Miloša Janošku a Jána Adamkoviča ako takých, ktorých osobne pozná.“¹⁵ Pre Komlőšanov určite nebolo jednoduchá voľba nového učiteľa: zvoliť si syna známeho Jána Janošku, alebo mladého ev. učiteľa Jána Adamkoviča, pochádzajúceho z Nadlaku, z rodnej obce ich novozvoleného ev. farára, ktorý ho navyše osobne odporúčal. Nakoniec Adamkovič zvíťazil nad Janoškom väčšinou 86 hlasov dňa 20. augusta 1905. Podľa spoločenského a ekonomického týždenníka *Békés* jedinou bolesťou voľby učiteľa bol ten „nevlastenecký duch, ktorý

¹² BEŇO, Ondrej. História národného prebudenia v Slovenskom Komlőši. In *Slovenský kalendár na rok 1948*. Budapešť : Vydal Sväz Slovanov v Maďarsku, s. 60.

¹³ Ondrej Beňo (1880 – 1961), roľník špecializovaný na zeleninárstvo, verejný a cirkevný činiteľ, od roku 1907 presbyter ev. cirkevného zboru v Slovenskom Komlőši, člen Roľníckeho spolku. Už za mladých čias sa aktívne zapájal do kultúrno-výchovnej a národnouvedomovacej práce, bol režisérom niekoľkých miestnych slovenských divadelných predstavení, spoluzakladateľom cirkevného spevokolu. JANČOVIC, Ján. Ondrej Beňo – významná osobnosť Slovákov z Maďarska. In JANČOVIC, Ján. *Vyoralí hlboké dolnozemske brázdy*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2009, s. 161 – 163.

¹⁴ BEŇO, 1948, s. 61.

¹⁵ Archív Evanjelického cirkevného zboru a. v. v Slovenskom Komlőši (ďalej ECAV SK), *A tótkomlősi ág. h. ev. egyházközség tanácsuléseinek s közgyűléseinek Jegyzőkönyve 1903. okt. 30 – 1904. dec. 26*. Zasadanie cirkevného konventu z 29. 8. 1904, bod č. 6, s. 268 – 269.

ohrozoval autoritu tejto cirkvi prekvitajúcej pred niekoľkými rokmi vnútorným a vonkajším zánikom, sa aj v týchto voľbách objavil.¹⁶

V tom čase už pracovali v obci **Michal Francisci a Martin Matejdes** ako zastupujúci učители.¹⁷ Zápisnica riadneho ročného konventu Banského dištriktu v Budapešti v roku 1909 nám veľa prezradí o hierarchii komlóšskych ev. učiteľov v tomto období. Podľa rôznych bodov sa podarilo zistiť, že doterajší učители (Gábor Povázsay, Ján Trnovszky, Martin Matejdes a Ján Adamkovič) boli povýšení na lepšiu platenú učiteľskú stanicu, a popri nich boli zvolení aj noví učители (György Tusjak, Lajos Gaál, Mátyás Lachata).¹⁸ Aj keď z miestnych cirkevných záznamov a dobovej regionálnej tlače o Francisciho osobnosti veľa nevieme, o Matejdesovi sa v celej župe vedelo, že pre svoju otvorenú slovenskosť sa často dostával do konfliktu nielen s cirkvou, ale aj s vyššími úradmi verejného školstva. Po zavedení apponyiovských zákonov do praxe v roku 1907 proti nim už viedli disciplinárku z vlastizrady. Podľa zákona sa dopustil disciplinárneho previnenia za to, že (v osobnom rozhovore) vyslovil sympatiu voči Srbom a pozitívne hodnotil ich prvé víťazstvá počas prvej balkánskej

¹⁶ Tanítóvlasztás. In *Békés*, 3. 9. 1905, roč. 37, č. 38, s. 3; *A Bányai ág. hitv. evang. egyházkerület 1906. évi szeptember hó 19-21. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1906, s. 64.

¹⁷ ECAV SK, *A tótkomlósi ág. h. ev. egyházközség tanácsüléseinek s közgyűléseinek Jegyzőkönyve 1903. okt. 30 – 1904. dec. 26*. Zasadanie cirkevného konventu z 29. 8. 1904, bod č. 6, s. 268 – 269; *A Bányai ágostai hitv. evangelikus egyházkerület Budapesten, 1905. évi október hó 4 –6. napjain tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1905, s. 51; *A Bányai ág. hitv. evang. egyházkerület 1906. évi szeptember hó 19-21. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1906, s. 64.

¹⁸ *A Bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1909. évi szeptember hó 8-11. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Budapest : Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1909, s. 37-38; Tanítóvlasztás. In *Békés*, 9. 5. 1909, roč. 41, č. 19, s. 4.

vojny (1912 – 1913).¹⁹ Podľa bodu c, §22 odseku zákona č. XXVII z roku 1907 učiteľ obecnej resp. dedinskej školy má byť vyšetrovaný „ak sleduje protištátny trend; za protištátne sa považuje najmä konanie namierené proti ústave, národnej povahe, jednote, samostatnému postaveniu alebo územnej celistvosti štátu, ako aj proti používaniu štátneho jazyka vymedzeného zákonom a štátneho znaku, odznakov a vlajky.“²⁰ Disciplinárne konanie začal minister náboženstva a školstva, ale keďže obvinenie neodôvodnilo, disciplinárna komisia ho oslobodila začiatkom roku 1914. Matejdes sa však ešte nemohol nadýchnuť, pretože podľa časopisu *Békés* „si minister z dokumentov všimol, že menovaný učiteľ bol viackrát opitý a počas tejto doby zanedbal svoje povinnosti učiteľa.“ Preto všetky úradné dokumenty boli odovzdané biskupovi Banského ev. dištriktu, aby aj on vykonal vyšetrovanie proti nemu.²¹

Okrem toho, že vyššie spomenutí traja učitelia boli slovenského pôvodu, kvôli čomu si dobre rozumeli s Hrdličkom, mali ďalšie spoločné veci s ním, a to ich aj všetkých troch spájalo: slovenské ochotnícke divadlo a cirkevný spevokol resp. kantorstvo. Martin Matejdes a neskôr aj Ján Adamkovič boli réžisérmi divadelných predstavení (1908 – 1909 resp. po 1920),²² Adamkovič bol taktiež dlhoročným kantorom ev. cirkvi, kým o Michalovi Franciscimu *Dolnozemský Slovák* v januári 1905 napísal, že naučil cirkevný spevokol štvorspev.²³

¹⁹ Už aj nadpisy článkov sú hanlivé ako „vzorný učiteľ zo Slovenského Komlóša,“ „Malí jedáci Maďarov zo Slovenského Komlóša“ alebo rovno „panslavizmus v Slovenskom Komlóši.“ A tótkomlósi mintatanító. A Mateidesz-ügy a közgazgatási bizottságban. In *Békésmegyei közlöny*, 16. 1. 1913, roč. 40, č. 5, s. 3 – 4; A tótkomlósi kis magyarfalók. A királyi ügyészség döntése. In *Békésmegyei közlöny*, 6. 4. 1913, roč. 40, č. 27, s. 2; A tótkomlósi pánszlávizmus. Fegyelmi egytanító ellen. In *Békésmegyei közlöny*, 17. 7. 1913, roč. 40, č. 56, s. 2.

²⁰ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. Dostupné na internete: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (cit. 23. 7. 2024)

²¹ Treba vedieť, že spomínaný výrok odznel v jednej komlóšskej krčme, vo voľnom čase učiteľa, po pracovnej dobe a nie v škole. Fegyelmi ügy. In *Békés*, 1. 2. 1914, roč. 46, č. 5, s. 3; *Püspöki évi jelentés előterjesztve a Bányai ág. h. ev. egyházkerületnek 1914-ik évi szeptember hó 24. és következő napjaira Budapestre összehívott rendes közgyűlésén.* Budapest : Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari könyvnyomdája, 1914, s. 37.

²² PAPP János. A tótkomlósi műkedvelő színjátszás történetének első korszaka (1904 – 1932). In *Békési Élet*, 1968, roč. 3, č. 2, s. 233 – 237.

²³ Drobности – Z Komlóšu nám sdeľujú. In *Dolnozemský Slovák*, 15. januára 1905,

Dôverný vzťah medzi Hrdličkom, Franciscim a Matejdesom potvrdzuje aj ďalšia skutočnosť, že Hrdlička sa stal svadobným svedkom (spolu s učiteľom Pavlom Szokolayom).²⁴ Matejdes si bral za ženu Máriu Machanovú predtým, ako odcestoval do vojny (16. 8. 1914), a Francisci sa oženil s Etelkou Szokolayovou až po jeho návrate z vojny (7. 5. 1918). Hrdlička udržiaval tieto profesionálne a priateľské kontakty s mnohými mladými komlôšskymi evanjelickými učiteľmi do konca ich života.²⁵

Evanjelický zbor v Slovenskom Komlôši počas prvej svetovej vojny – situácia v zázemí

V poslednom desaťročí 19. storočia evanjelická cirkev v Slovenskom Komlôši mala už 10 škôl.²⁶ Podľa *univerzálneho adresára ECAV v Uhorsku* v roku 1913 pracovali tu ešte iba 9 učiteľia,²⁷ ale pomocou *Evidencie platov ev. učiteľov* v Slovenskom Komlôši podarilo zistiť presný menoslov učiteľov v rokoch 1914 – 1918.²⁸ Keďže v zápisnici evanjelickej cirkvi nenachádzame presné dátumy, kedy do vojny narukovalo temer polovica učiteľského zboru, a doteraz sa nenašli všetky listy od učiteľov odoslaných z rôznych frontov, nepodarilo sa mi zrekonštruovať presne, ktorí kam bol odvelení. Podľa úradného listu seniora békešského ev. seniorátu, Lászlóa Keviczského zo 7. júna 1916 všetci evanjelické zbory mali vypracovať a odovzdať správu

roč. 3, č. 1, s. 5.

²⁴ Svadba Martina Matejdesa s Máriou Machanovou 16. 8. 1914; Svadba Michala Francisciho s Etelkou Szokolajovou 7. 5. 1918. In *Matrika ev. cirkvi (Slovenský Komlôš), Sobáše r. 1914, 1918*. Dostupné online: <http://www.komlos-rodokmene.eu/index.php/sk/matrika-komlosa/matrika-komlosa-databaza> (cit. 20. 4. 2020)

²⁵ Spolupracoval samozrejme nielen s učiteľmi, ale aj s národne prebudenými roľníckymi rodinami. Podľa: SIRÁCKY, Ján: Slovenský Komlôš z zašlých čias. In GERBÓCOVÁ, Jarmila (ed.): *Z minulosti Slovenského Komlôša 1746 – 1996*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997, s. 21.

²⁶ LUGOSI Mátyás: Oktatásügy (1746 – 1944). In SZINCSON, György (ed.): *Tótkomlós története és néprajza 1. Tótkomlós : Tótkomlós város önkormányzata, 1996, s. 272.*

²⁷ Podľa adresára v roku 1913 ešte tu pracoval aj Lajos Gaál, ktorého zvolili za nového učiteľa v rovnakom čase, ako Mateja Lachatu (Lachata Mátyás) v roku 1909. In ZEMAN, Mihály. *A Tótkomlós-i ág. hitv. ev. egyház története 1896 – 1950-ig*. Kézirat, 1951, s. 8; HEGEDŰS, János (ed.). *Az ág. hitv. ev. egyház Egyetemese Névtára 1913*. Budapest, 1913, s. 31.

²⁸ ECAV SK, *Tanítók fizetési lajstroma 1905 – 1947*.

o stave cirkevných škôl zo školského roku 1915/16 do 25. júna 1916. Pre nás je zaujímavé, že v kópii listu seniora, ktorú vyhotovil Hrdlička vlastnoručne s perom pre komlóšsky cirkevný archív, nájdeme nad jednotlivými bodmi inštrukcie Hrdličkove poznámky písané cezruzkou, z ktorých sa veľa dozvieme o narukovaných učiteľov. Tieto jeho poznámky som dala do zátvorky po jednotlivých otázkach správy.

Správa má obsahovať 8 základných informácií o jednotlivých učiteľských staniaciach (10), o tom, v koľkých školách prebiehala riadne vyučovanie (6), alebo bolo treba urobiť zoznam učiteľov prepustených z vojenskej služby počas školského roka (θ). Zistíme zoznam učiteľov oslobodených od brannej povinnosti na neurčitú dobu (Chrenka, Lachata, Trnovszky), meno učiteľa pusteného domov (Kovácsik), ale aj to, že v roku 1916 z učiteľov nikto nezahynul ani nepadol do zajatia. Podľa tohto listu zistíme aj mená tých, ktorí museli vykonať vojenskú službu (Francisci, Adamkovič, Matejdes, Tusjak, Kovácsik), taktiež čas ich narukovania (27. júla 1914).²⁹ Údaje zistené z tohto listu sa podarilo doplniť o informácie z iných cirkevných archívnych dokumentov.

Pomocou *Evidencie platov ev. učiteľov* som nielen zistila, kedy sa vrátili narukovaní učitelia z vojny, ale aj to, že pokým bojovali, ktorý učiteľ, alebo ktorý člen rodiny bol poverený poberaním ich mzdy. Dôležité je poznamenať, že štátom určený administratívny jazyk evanjelickej cirkvi v tomto čase bola maďarčina, text zápisníc a účtovných kníh komlóšskej cirkvi v prípade zápisov ekonomického obsahu a finančných rozhodnutí nájdeme už v slovenčine. Zaujímavé bolo zistenie, že platobné výkazy ev. učiteľov počas prvej svetovej vojny v Evidencii figurujú v maďarčine, a až v roku 1920 začali viesť knihu v slovenčine. Preto som ponechala mená učiteľov v pôvodnom tvare (v maďarčine), avšak som ich uviedla v abecednom poradí:

1. Adamkovics János³⁰ – od 1915 do januára 1919 – jeho plat za neho poberá ev. farár L. J. Hrdlička³¹

²⁹ ECAV SK, *Tótkomlós hivatalos levelek 1875 – 1916. List Lászlóa Keviczského z Kondorošu 7. júna 1916*, rok 1916, č. 18.

³⁰ Za učiteľa bol zvolený 20. augusta 1905, pochádza z Nadlaku. In ZEMAN, 1951, s. 8.

³¹ ECAV SK, *Tanítók fizetési lajstroma 1905 – 1947*, s. 75.

2. Chrenka Gyula³² – oslobodený od vojenskej služby³³
3. Franciszci Mihály³⁴ – od 1916 do januára 1919 – plat za neho poberá jeho brat, Ján³⁵
4. Kovácsik Gábor³⁶ – od októbra 1914 do júla 1916 – plat za neho poberá jeho kolega Pavol Szokolay³⁷
5. Lachata Mátyás³⁸ – oslobodený od vojenskej služby³⁹
6. Matejdesz Márton – od októbra 1914 do januára 1917 – plat za neho poberá jeho kolega Pavol Szokolay, v januári a apríli 1917 sám Matejdes, v júli a októbri 1917 je zapísaný Matejdes s rukopisom Michala Machana (Machan Mihály, svokor Matejdesa), v roku 1918 figuruje už poznámka v maďarčine „za Matejdesa Machan Mihály“⁴⁰

³² Pochádzal z Veľkého Bánhedeša, zvolili ho za komlóšskeho učiteľa v roku 1912. In *A Bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1913. évi szeptember hó 11 – 12. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1913, s. 56.

³³ ECAV SK, *Tótkomlói ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13*. Zasadanie cirkevného konventu 30. apríla 1915, s. 68, č. b. 6; Zasadanie v júli 1915, s. 86, č. b. 14; Zasadanie v decembri 1917, s. 219, č. b. 11.

³⁴ Za učiteľa bol zvolený 26. augusta 1906 spolu s Martinom Matejdesom. In ZEMAN, 1951, s. 8.

³⁵ Zaujímavé, že v októbri 1916 poberá svoj plat on sám, z čoho môžeme vydedukovať, že sa mu podarilo dostať povolenie ísť domov na určitý čas. In ECAV SK, *Tanítók fizetési lajstroma 1905 – 1947*, s. 76.

³⁶ Narodil sa v roku 1863 v Sarvaši, od roku 1884 pôsobí na Slovenskom Komlóši ako riadny učiteľ. In GAJDÁCS, Pál. *Tót-Komlós története*. Gyoma : Kner Izidor Könyvnyomdájában, 1896. Reprint z roku 2006, SZINCSONK György (ed.). GAJDÁCS, Pál. *Tót-Komlós története*. Tótkomlós : Yes Press 2001. Bt., 2006, s. 192.

³⁷ ECAV SK, *Tanítók fizetési lajstroma 1905 – 1947*, s. 68, 72; Podľa zápisnici zo zasadnutia cirkevného konventu vieme, že v decembri 1915 išiel na previerku a dúfal, že ho prepustia, no podľa výplatnej knihy učiteľov sa mu to nepodarilo a tak zostal v bojoch až do júla 1916. In *Tótkomlói ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13*, s. 117, č. b. 7.

³⁸ Za komlóšskeho učiteľa bol zvolený v rovnakom čase, ako Lajos Gaál v roku 1909. In ZEMAN, 1951, s. 8; Pracoval tu do roku 1919, keď ho obvinili z panslavizmu a uväznili v Segedíne za vlastizrady. In *Magyar területeket akart Jugoszláviához csatoltatni két szlovák tanító*. In *Prágai Magyar Hírlap*, 21. 10. 1924, roč. 3, č. 240 (688), s. 4.

³⁹ ECAV SK, *Tótkomlói ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13*. Zasadanie cirkevného konventu 30. apríla 1915, s. 68, č. b. 6; Zasadanie v júli 1915, s. 86, č. b. 14.

⁴⁰ Za učiteľa bol zvolený 26. augusta 1906 spolu s Michalom Franciscim. In ZEMAN, 1951, s. 8; ECAV SK, *Tanítók fizetési lajstroma 1905 – 1947*, s. 69.

7. Povászay Gábor⁴¹ – oslobodený od vojenskej služby
8. Szokolay Pál⁴² – oslobodený od vojenskej služby
9. Trnovszky János⁴³ – oslobodený od vojenskej služby⁴⁴
10. Tusjak György – medzi januárom 1916 a októbrom 1918 – plat za neho poberá jeho manželka.⁴⁵

O bojoch evanjelického cirkevného zboru v Slovenskom Komlóši a o snahe jeho členov dosiahnuť oslobodenie niektorých jeho učiteľov od vojenskej služby⁴⁶ sa dočítame aj v cirkevných zápisniciach v rokoch 1914 – 1918. Dňa 30. apríla 1915 spravujúci farár (Pavol Gajdács) informuje cirkevný konvent, že aj ďalší dvaja učители, Gyula Chrenka (Julius Chrenka) a Mátyás Lachata (Matej Lachata) boli uznaní za spôsobilí na vojenskú službu. Preto navrhuje, že „*vzhľadom na skutočnosť, že piati z desiatich učiteľov našej cirkvi už v skutočnosti vykonávajú vojenskú službu, mala cirkev požiadať na príslušnom mieste a hľadať spôsob ich oslobodenia od skutočnej služby.*“ Dodal ešte, že žiadosť v prípade Chrenku je už prejednávaná.⁴⁷ V ďalšej zápisnici z júna 1915 bolo zaznamenané, že Gajdács sa v ich veci osobne dostavil na príslušné ministerstvo, kde dostal aj prísľub, že obaja učители budú uvoľnení zo skutočnej služby. Dozvieme sa, že už dostali prepustenie Chrenku, a verili, že príde aj Lachatovo oslobodenie od vojenskej služby.⁴⁸ V zápisnici riadneho ročného valného zhromaždenia Banského ev. dištriktu v Budapešti medzi 30. septembrom a 1. októbrom 1915 už obidvaja učители figurujú v zozname učiteľov, ktorí dostali prepustenie.⁴⁹ Podľa orošházskeho seniora Keviczké-

⁴¹ Narodil sa v roku 1870 v Sarvaši, od roku 1893 pôsobí na Slovenskom Komlóši ako riadny učiteľ. In GAJDÁCS, 1896/2006, s. 193.

⁴² Narodil sa v roku 1863 v Slovenskom Komlóši, od roku 1883 pôsobí tu ako riadny učiteľ. In GAJDÁCS, 1896/2006, s. 191– 192.

⁴³ Narodil sa v roku 1868, od roku 1891 bol pomocným učiteľom, a po 4 ročnom pôsobení v Alberte (Csanádalberty) v roku 1895 ho zvolili za riadneho učiteľa v Slovenskom Komlóši. In GAJDÁCS, 1896/2006, s. 193 – 194.

⁴⁴ ECAV SK, *Tótkomlós hivatalos levelek 1875 – 1916. List Lászlóa Keviczkého z Kondorošu 7. júna 1916*, rok 1916, č. 18.

⁴⁵ ECAV SK, *Tanítók fizetési lajstroma 1905 – 1947*, s. 78.

⁴⁶ Slovenskí učители narukovaní do vojny vo svojich listoch tento výraz používali v maďarčine, ale napísali v komlóšskom slovenskom nárečí ako „*felmentés.*“

⁴⁷ ECAV SK, *Tótkomlós ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13*. Zasadanie cirkevného konventu 30. apríla 1915, s. 68, č. b. 6.

⁴⁸ Tamže, *Tótkomlós ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13*, s. 86, č. b. 14.

⁴⁹ *A Bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1915. évi szeptember hó 30 és október hó*

ho spomedzi učiteľov, ktorí boli uznaní za vhodných na službu pri inšpekcii, „možno odporučiť na prepustenie tých, ktorí sú z hľadiska miestneho školstva potrební.“⁵⁰ Ako však vojna postupovala, stále viac a viac ročníkov mužskej populácie bolo povolaných, takže tí, ktorí boli predtým oslobodení, museli sa prihlásiť o ďalšie preskúmanie. Preto musel aj Gyula Chrenka po dvoch rokoch od svojho prepustenia, v roku 1917, podať ďalšiu žiadosť, tentoraz ju však musel podať nie veliteľstvu príslušného zboru, ale ministromi národnej obrany.⁵¹

Vieme, že počas vojny väčšina úradníkov z Békešskej župy musela narukovať ako súčasť pešieho pluku č. 101, preto ich prácu museli prevziať tí úradníci, ktorí zostali doma. Hrdlička ako jediný syn nebohého Karla Hrdličku nemusel narukovať, ale ani jeho kolega Pavel Gajdács, ktorý v roku 1914 už bol vyššieho veku, mal 67 rokov. Odvtedy na ich pleciach ležali nielen ich vlastné farárske povinnosti, ale často aj ťarcha notárskej a poštovej činnosti. Hrdlička o tejto ich spoločnej práci písal iba skromne vo svojich memoároch. Opísal, že ako súcitný evanjelický farár sa snažil pomôcť doma nechaným ženským príbuzným: „A za vojny, povedzte, kto poskytoval vašim rodinám, matkám, manželkám na stá vysvetlení, potešení, úprav, pokynov, kto popísal spústu adries na vašich vojakov, zajatcov, kto odmietol za to ponúkané mu darčeky, kto sa exponoval proti militarizmu vôbec, proti vojne, zvlášť za ciele nemravné a nám cudzie?“⁵² Podľa Francisciho boli však aj takí, ktorí neprišli viac domov, ktorých „darmo čakala mať, manželka, sestra a snúbenica.“⁵³ Vojnové obeť tým nechtiac priniesli ešte väčšie bolesti ženským príbuzným: ženy si na novú situáciu museli veľmi rýchlo zvyknúť, najmä ak sa ako vdovy a novopečené živiteľky rodín museli samy starať o malé deti bez pomoci svojich mužov.

Pekné svedectvo nám prinášajú rôzne listy a dokumenty aj o charitatívnych aktivitách komlôšskej cirkvi a jeho farároch. Pre vojnové siroty a vdovy, ako aj pre matky, ktoré museli sa prispôbiť novej situácii a boli ponechané iba na seba, zorganizovali zbierky a udelili aj rôznu pomoc, ako napr. oslobodenie resp. uľahčenie od platenie

1. *napjain Budapestten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Budapest : Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, 1915, s. 47.

⁵⁰ ECAV SK, *Tótkomlós hivatalos levelek 1875 – 1916. List Lászlóa Keviczského z 20. októbra 1915, rok 1915, č. 38.*

⁵¹ ECAV SK, *Tótkomlói ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13. Zasadanie cirkevného konventu v decembri 1917, s. 219, č. b. 11.*

⁵² HRDLIČKA, 2020, s. 24.

⁵³ FRANCISCI, 1931/2006, s. 14.

cirkevnej dane.⁵⁴ Zbierali príspevky aj na pomoc vojenským a zajateckým sirotám, vdovám a zraneným veteránom, ktorí utrpeli vážne zranenia v boji alebo boli ťažko telesne postihnutí, a tak neschopní na poľnohospodárske práce. Preto mohol dozorca cirkevného zboru predložiť svoj návrh koncom novembra 1914, aby zostavili a vytlačili modlitebné knižky a bezplatne rozдали členom cirkvi, v ktorých by mohli nájsť aj svoju duchovnú útechu. Svoj návrh odôvodnil tým, že „rodiny odvedencov už dostávali všemožnú finančnú pomoc, cirkev by sa mala postarať o duchovné pohodlie odvedencov, ako aj ich ustaraných rodín.“⁵⁵ Práve takúto knižku preložil pre vojakov do slovenčiny Pavol Gajdács v roku 1915.⁵⁶ Farári boli požiadaní konventom o zaobstaraní 200 knižiek na náklady cirkvi a ich bezodplatné zabezpečenie pre vojakov. Okrem toho mali zostaviť a vytlačiť 1000 ks modlitebných knižiek pre rodiny vojakov.⁵⁷

Vieme, že počas vojny Gajdács a Hrdlička boli v predstavenstve okresného výboru pre vojnovú starostlivosť,⁵⁸ striedavo boli praco-

⁵⁴ Sporiteľna v Slovenskom Komlóši (Takarékpéntár) odovzdala 500 korún na pomoc vdovám a sirotám po padlých vojakoch. In Archív Matice slovenskej (ďalej AMS), fond (ďalej f.) Maďarsko, Sign. Depot Krajanského múzea Matice slovenskej (ďalej KMMS). Hrdlička, Ľudovít Jaroslav (ďalej LJH), novinové výstrižky, osobné a úradné dokumenty, telegramy, literárne práce – Iný dokumentačný materiál: *Tótkomlósi Takarékpéntár a Tótkomlósi Hadigondozó Bizottságnak 1918. március 7.* Podpis: Lehoczky Márton. šk. 6.

⁵⁵ ECAV SK, *Tótkomlósi ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13.* Zasadanie cirkevného konventu 18. novembra 1914, s. 34 – 35, č. b. 6.

⁵⁶ Maďarskú modlitebnú knižku „*Béke a harcban*“ („*Pokoj v boji*“) napísal orošhádzsky ev. farár, Andor Kovács, a podľa inzerátu z 14. novembra 1914 obsahovala najmenej štyridsať modlitieb na rôzne príležitosti pre vojakov a pre doma zanechaných rodinných príslušníkov. Už v tomto inzeráte vymenoval Gajdácsa za prekladateľa slovenskej verzie, čo tiež veľa prezrádza o priateľskom vzťahu oboch farárov. In *Előfizetési felhívás. Evangélikus Lap, Aranyosmarót, 14. 11. 1914, roč. 4, č. 46, s. 7*; KOVÁCS Andor. *Pokoj v boji: reči a modlitby* (preložil Pavel Gajdács). Budapest. Scholtz, 3. vydanie, 1915. 96 s.

⁵⁷ ECAV SK, *Tótkomlósi ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13.* Zasadanie cirkevného konventu 18. novembra 1914, s. 34 – 35, č. b. 6.

⁵⁸ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, LJH, *Jegyzőkönyv felvétellett Orosházán 1917. július hó 19-én a községi tanácssteremben tartott járási hadigondozóbizottság alakuló gyűléséről.* šk. 6.

vali ako predsedovia miestneho výboru pre vojnovú starostlivosť,⁵⁹ ba aj ich manželky boli členkami miestneho výboru najmenej od júla 1917,⁶⁰ ako aj členkami výboru miestneho Červeného kríža.⁶¹ Predstavenstvo výboru malo viacero úloh: predovšetkým mali viesť rozhovory s ľuďmi, usmerňovať ich a poskytnúť im rady, na čo mali vyhradiť vopred určený deň (napr. deň trhu). Predstavenstvo má povinnosť poznať rôzne predpisy (štátna pomoc, vdovský dôchodok, príspevok na vzdelanie, atď.). Majú usporiadať prednášky na témy súvisiace s charitatívnymi účelmi a opatrovateľskými ústavmi – so zapojením chlapcov a dievčat. Taktiež majú monitorovať miestne ženy a deti a potom ich núdzu oznámiť okresnému výboru, keďže ich okolnosti môžu sledovať priamo iba oni.⁶²

O pobožnosti Komlóšanov svedčia aj tie listy, ktoré vojaci poslali domov ako pozdravy cirkevného zboru alebo rovno ich farárom. Spomedzi korešpondencie Hrdličku by som citovala z listu Komlóšanov – vojakov zo 6. decembra 1914, adresovaný komlóšskej cirkvi s poďakovaním za už spomenutý Gajdácsov preklad „*Modlitby, ktoré nás v našom zarmúčení uspokovňujú.*“⁶³ Pomocou tohto listu môžeme lepšie pochopiť aj psychologický obraz vojny, keď si prečítame dojmy bojujúcich vojakov, ktorí prosia svoj cirkevný zbor, aby sa modlili za nich: „*Naša Kresťanska citedlnosť nás i nato privádza abi sme sa rozpomínali na našu svatú cirkev od ktorej sme božím ridzením srdcom bolavim oddjaení, i tak od našich najmilejších a tak skrz boľestí našej sa len Pánu bohů utíkáme a modlíme prosíme ho*

⁵⁹ Hrdlička odovzdal predstavenstvo Gajdácsovi v roku 1918. In AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Meghivő A f. hó 26-ára kedden a n, 4. órakor a község háza nagytermében tartandó Hadig. Közgyűlésére, Tótkomlós, 1918. november 25. šk. 6.*

⁶⁰ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Meghivő a hadigondozó bizottság közgyűlésére, 1917 július 8, Tótkomlós. šk. 6.*

⁶¹ L. J. Hrdlička a Želmíra Hrdličková-Viestová boli opätovne zvolení za členov výboru. In AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Meghivő a Tótkomlói Vöröskereszt fiókegyelet ülésére, 1916 április 3, Tótkomlós. šk. 7.*

⁶² AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Orosházi járás főszolgabírája Bkvm 2908/1917 szám. A községi hadigondozóbizottsághoz, Orosháza, 1917. július 28, Dr. Konkoly főszolgabíró. šk. 6.*

⁶³ Slovenský list uzatvárali maďarské podpisy (*Lehoczký Pál népf. szakaszvezető, Sebő György, Antal János, Tuska Andras, Bogár András a Bocskai Pál*) a nasledovný text: „*Spolů bratja, našej sv. Cirkevni údovja kteri za Krále za Vlast' vo svete bojujic.*“ In AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *List od Lehockého a ďalších podpísaných účastníkov adresovaný Komlóšskej cirkvi s poďakovaním z 6. decembra 1914, s. 3, šk. 8.*

zato a bi nám bol napomoci, tak i tjež prosíme i našu svatú Cirkev pri Slova božihó zadržajja a bi sa rozpomenúli aj natich ktorí božim ridzeňim za Krále i za Vlast' vsveté bojújic..."⁶⁴ Ba nezabudli ani na manželky a deti, ktoré nechali doma: „*I také po nich zaňecháné milé manželki i milé djetek kterje tjež raňenim srdcem cítja od jich najmilejšich dělako odjaľeni abi boli skrz slova Božihó Bohů dúfáňi pokorné.*"⁶⁵

V cirkevných zápisniciach nájdeme aj niekoľko správ o ďalších bojujúcich cirkevníkov. Nájdeme tu jednoduché pozdravy, akým bol aj list Juraja Lehockého, ktorý poslal zboru pozdrav z bojiška. K tomu „*prikladal aj svoj portrét, čím dával najavo svoju pripútanosť k svojmu zboru*" v decembri 1914.⁶⁶ V zápisnici je zachytená aj reakcia cirkevnej rady, ktorá „*s úctou a vďakou prijíma tento pozdrav a posíela tomuto vernému členovi, ako aj ostatným členom zboru všetko najlepšie, aby splnili svoju vlasteneckú povinnosť, aby ich Boh šťastie priviedol späť k rodinám.*"⁶⁷ List a skupinová fotografia Ondreja Tószegiho a jeho spoločníkov bojujúcich v tej istej skupine prezrádza o to viac motivácie. O jeho žiadosti, aby fotografiu cirkevná rada zavesila na pamiatku v jednej miestnosti kostola, dalo predsedníctvo hlasovať, v dôsledku čoho sa rozhodlo 14 hlasmi proti 8, pričom uznalo, že menovaných treba oceniť za ich vojenskú službu, „*ale vzhľadom na to, že nemali také veľké zásluhy, pre ktoré by boli žiadosti oprávnené, odmieta zavesenie obrázkov a určuje len jeho zachovanie.*"⁶⁸

Korešpondenčné karty a listy komlóšskych učiteľov z frontu

Ako o tom vtedy písal Károly Szádetzky, 17-ročný mladík z Miškovca, ktorý bol tiež zaradení do II. práporu pešieho pluku č. 101⁶⁹: „*Najväčšiu radosť sme mali, keď prišla kuchyňa a pošta. Niekedy som dostal 10 – 15 listov. Moje srdce bolo také šťastné, že moji*

⁶⁴ Tamže, *List od Lehockého a ďalších podpísaných účastníkov adresovaný Komlóšskej cirkvi s poďakovaním z 6. decembra 1914*, s. 1, šk. 8.

⁶⁵ Tamže, *List od Lehockého a ďalších podpísaných účastníkov adresovaný Komlóšskej cirkvi s poďakovaním z 6. decembra 1914*, s. 2, šk. 8.

⁶⁶ ECAV SK, *Tótkomlói ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13*. Zasadanie cirkevného konventu 21. decembra 1914, s. 49, č. b. 5.

⁶⁷ Tamže, Zasadanie cirkevného konventu 21. decembra 1914, s. 49, č. b. 5.

⁶⁸ ECAV SK, *Tótkomlói ág. h. egyházközség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV 14 – 1919. IV 13*. Zasadanie cirkevného konventu z decembra 1915, s. 91, č. b. 12.

⁶⁹ Viac o pluku č. 101 pozri: MAKKAY (MACHALEK) Pál (ed.). *A 101-es zászló alatt – A volt békéscsabai cs. és k. 101. gy. e. emlékalbuma*. Budapest. 1934.

*známi a priatelia na mňa nezabudli.*⁷⁰ Avšak napísaniu odpovedí sa vojaci nemohli venovať dosť dlho, mali na to čas iba v službe, aj keď im nebolo dovolené veľa písať o tom, čo sa s nimi stalo, ani presnú lokáciu ich práporu. Presnú lokáciu troch komlóšskych učiteľov sme sa ani my nedozvedeli, s výnimkou zopár listov, v ktorých oni napísali presne, kódovaným spôsobom, alebo je to jasné z datovania listu. Vysvitlo, že boli od seba oddelení, avšak podľa Adamkoviča sa snažili zostať v kontakte prostredníctvom listov,⁷¹ čo podľa Matejdesa bolo neraz problematické, keďže nevedeli presne, kto bol kam pridelený a ako dlho sa daná vojenská jednotka nachádzala na predtým uvedenej adrese, aby dotýčny adresát dostal preňho poslaný list.⁷² Aj v týchto prípadoch sa obrátili na Hrdličku, aby im on napísal novú adresu ich kolegu.

10 korešpondenčných kariet a 9 táborových listov týchto troch učiteľov bolo napísaných ceruzkou, vo väčšine komlóšskym nárečím medzi 1914 a 1918. Ich korešpondencia odoslaná Hrdličkovi nám svedčí nielen o blízkom vzťahu k svojmu ev. farárovi, ale podarilo sa nám zistiť pomocou výroku Adamkoviča z 25. augusta 1915, ktorí sa na dvoch svojich kolegov odvolával ako „*Miško a Marci,*“ že aj títo traja učители boli v dobrom vzťahu.⁷³ Spomedzi nich bol najusilovnejším pisateľom Francisci s jeho 8 korešpondenčnými kartami, Matejdes napísal 6 listov, a Adamkovič 2 karty a 3 listy, z ktorých jeden je nedatovaný z čias jeho „urlaubu“ (dovolenka domov).⁷⁴ Francisci sa lúčil s Hrdličkom slovami ako „*Váš oddaný priateľ,*“ Matejdes ako „*Váš oddaný ctiteľ,*“ kým Adamkovič použil výraz „*Vám oddaný sluha.*“ Hrdlička mohol byť iba o 10 či 12 rokov starší od nich, avšak ich slovenské národné cítenie, spoločné zmýšľanie o národných veciach, a v prípade Adamkoviča aj ich spoločný pôvod, mohli byť tým spojovacím uzlom medzi nimi. V nasledujúcej časti príspevku budú vymenované najdôležitejšie momenty z vojenského života troch

⁷⁰ BODNÁR Tamás. *Szádeczky Károly első világháborús naplója. Egy miskolci honvéd visszaemlékezései.* Miskolc : Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, 2017, s. 18.

⁷¹ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 24. augusta 1915, šk. 7.*

⁷² AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 25. novembra 1914, s. 4, šk. 1.*

⁷³ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 24. augusta 1915, šk. 7.*

⁷⁴ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi, nedatovaný, šk. 7.*

spomínaných učiteľov podané v jednotlivých podkapitolách pre lepšie nahliadnutie. Citáty z listov sú vo všetkých prípadoch ponechané v originálnom tvare.

I. Martin Matejdes

Matejdes získal zo všetkých troch asi najvyššiu vojenskú hodnosť, čo mohlo byť spôsobené tým, že podľa svedectva listov sa zúčastnil častejšie krvavých útokov ako jeho kolegovia. Obsah jeho listov zameriava sa predovšetkým na vojenské bitky, psychiku vojakov, ako aj na prírodné podmienky, v ktorých mali bojovať. V pozostalosti Ľ. J. Hrdličku sa našlo 6 listov, z každého roku jeden, okrem roku 1916, keď mu poslal dva listy s odstupom jedného mesiaca. Prvý list je datovaný 25. novembra 1914 z Trebinje v Bosne Hercegovine⁷⁵ v ktorom prosil o odpustenie farára za tón listu, ktorý mu poslal skôr. Odvolával sa na jeho nevyrovnanosť a fyzickú únavu, ako on písal: „*vtedi som bol prisov zvise 2000 metroviho vrcha kde som vibudol bol aj zdruhima 3 ani aj tri novi, zima bola velika vetor tak som bol tak nahňevani že kelko človek trpí,*“ a prosil o odpustenie, lebo „*sem tam nevedev cočinim*“⁷⁶ O blízkom vzťahu učiteľa a farárskej rodiny svedčí aj to, že podľa Matejdesa „*sme vzdi boli zadobri vzdi sem vás vo vsetkom počuvav*“⁷⁷ ako aj to, že v jeho liste pozdravoval nielen Hrdličku a jeho manželku, Želmíru Hrdličkovú rod. Viestovú, ale aj ich päť detí, „*Lajku a Vierku aj Marjenku aj Želku aj Malého Kacku*“⁷⁸ Dozvedieme sa od neho, že po veľkom trápení prišli do Trebinje, ba opísal aj miestnu klímu nasledovne: „*a vtavocu sme sli za 3 dni posnehů do hostoň tu Trebiňje je takí čas že deti bosje chodja aj nám je tu nist nižizima*“⁷⁹ Dokedy však tam budú zdržiavať ešte nevedel napísať, poistoval ale farára, že mu odpíše, keď bude vedieť, dokedy majú sem posieľať jeho listy. V poslednej časti listu prosí od Hrdličku

⁷⁵ Trebinje – opevnenie prvej línie postavené pozdĺž východného frontu, nachádzalo sa v Bosne- Hercegovine. Viac o srbskom fronte pozri denník plukovního lekára veľkovaradínskeho pešieho pluku č. 37, ktorý zvečnil históriu IV. oddeleného prápora od 26. júla 1914 do 11. decembra 1914: *Dr. Kemény Gyula ezredorvos szerbiai naplója*. Dostupné na internete: https://nagyhaboru.blog.hu/2019/08/31/dr_kemeny_gyula_ezredorvos_szerbiai_naploja (cit. 23. 7. 2024)

⁷⁶ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 25. novembra 1914*, s. 1 – 2, šk. 1.

⁷⁷ Tamže, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 25. novembra 1914*, s. 2, šk. 1.

⁷⁸ Tamže, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 25. novembra 1914*, s. 4, šk. 1.

⁷⁹ Tamže, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 25. novembra 1914*, s. 3, šk. 1.

adresu učiteľa Francisciho, resp. nejakú informáciu o ňom, ktorému by písal tiež, ale Francisciho bratia zo Slovenského Komlóša mu ešte neodpovedali na jeho prosbu.⁸⁰ Aj táto informácia potvrdila, že nie všetci Komlóšania slúžili v tom istom prápore a bojovali spolu na tom istom bojisku.

Z druhého listu z 21. septembra 1915 sa dozvedáme, že Hrdlička, zastupujúc komlóšsku cirkev, poslal v prospech Matejdesa žiadosť o jeho prepustenie, ktorá kvôli nesprávnemu adresovaniu „*dôjšla klůkovanoũ cestoũ,*“ pretože obišla „*aj druhie kompagnie.*“⁸¹ Táto informácia je aj pre nás užitočná, lebo z nej sme sa dozvedeli, že bol pridelený do vojenskej kompánie cisárskeho a kráľovského vojska č. 9, pluku č. 101. (K. u. k. Mil. Arb. Abt. 9/101.).⁸² Z viet Matejdesa vycítíme, že s jeho vojenským správaním bol spokojný aj jeho kommandant (t. j. veliteľ), ktorý bol ochotný prepustiť ho: „*Moj kommandant [...] že on z jeho čiastki na 14-dní, ako mi už aj predtym slůbil, je náklonny ma aj razom prepustiť – pravda, nie vdãčne – ale na dlhšý čas nema právo; preto s dobrým prĩpisom vystrojene zaslal prosbu na Korpskommandó, a to pravde – podobne zašle k Armee Etappen Kommandos-u.*“⁸³ Podľa Matejdesa by bol jeho oddych zaslůžený a podľa jeho výpočtu bude doma začiatkom októbra (8. – 10.), „*čo iba na 14 dní; lebo, ako zatiaľ odpoveď neprijde skrz dlhšiu ťraľbu, tak ma kommandant na 14, t. j. 18 dní sám od seba, alebo podľa práva svojho kruhu – prepustí.*“ Aj vtedy sa širili viaceré chýry o prepustení učiteľov, ale Matejdes nebol naklonený k prehnaným nádejam, jeho výrok má skôr kresťanský ráz: „*nuž, tak neviem, čo bude, los je v Božích rukách,*“⁸⁴ alebo „*V Božích rukách môj los; ufám sa, že moja prosba, moje modlitby vyslůšanie budú!*“⁸⁵ Z jeho listu sa môžeme informovať aj o environmentálnych a psychologických účinkoch vojnových pomerov na vojakov, keď si prečítame nasledovné vety: „*Som zdravý, ruskô povetria mi neškodí, nadovšetko, že je počasie takmer zimnô, ale nie nastelko strašnô, ako som si predstavoval. Málo som nerôzný, ale je nie div v takomto položení, ako sme my!*“ Ako ostatní vojaci túžiaci po domove však veril predovšetkým v pozitívny účinok domáceho

⁸⁰ Tamže, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 25. novembra 1914*, s. 4, šk. 1.

⁸¹ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, ĽJH, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 21. septembra 1915*, s. 1, šk. 1.

⁸² Tamže, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 21. septembra 1915*, s. 4, šk. 1.

⁸³ Tamže, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 21. septembra 1915*, s. 1-2, šk. 1.

⁸⁴ Tamže, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 21. septembra 1915*, s. 2, šk. 1.

⁸⁵ Tamže, *List M. Matejdesa Ľ. J. Hrdličkovi z 21. septembra 1915*, s. 4, šk. 1.

prostredia, keď napísal, že „Myslím, že ako by som sa domov dostál, aj *nerôzita* by mi prejšlo – už háť v pokoji, a kruhu domášnom.“⁸⁶ O svojej jednoročnej vojenskej službe sa zmienil ako „jeden rok, celý román,“ a o vojne napísal, že ho naučila veľa dôležitých vecí, ktoré si civilisti ani nevedia predstaviť v ich bežnom živote, čo vlastne znamená žiť z minúty na minútu a robiť dôležité rozhodnutia za nepredvídateľných okolností: „Vojna ma naučila tak telesne, jak duševne pracovať, a deň, lebo noc, alebo bars akú osobnú príležitosť nepoznať. Bôj nepozná tie civilnie názory: „Nemôžnô, stačím, mám čas, na zajtrá, ako bude, vystátý, ospánlivý, hladný, smädly, zima, teplo, pohútam si do jutra, atd.“⁸⁷

Ako už bolo spomenuté, proti Matejdesovi vedené cirkevné vyšetrovanie za vlastizradnú reč vyslovenú v komlôšskej krčme ešte nebolo ukončené ani v roku 1916. Dňa 18. januára toho roku písal o ňom politický časopis *Békésmegyei közlöny* v súvislosti s oveľa pozitívnejším prípadom. Podľa článku Matejdes poslal redakcii list, k čomu priložil 63 korún s tým, že sumu treba poslať rodine Antala Szabóa, obyvateľa osady Nagyszénás neďaleko Sarvaša v Békešskej župe. Správu skončili pekným príkladom spolubratstva vojakov: „*Antal Szabó zomrel na severnom bojisku, a jeho druhovia inkasovali takpovediac každý cent z čiastky, ktorú poslali jeho rodine.*“⁸⁸ Tento čin sa pred nami zjaví ako o to väčší skutok, ak si prečítame Matejdesov list z 23. januára 1916 Hrdličkovi, v ktorom písal o jeho zdravotnom stave: „*Som bol chorý, asi do týždňa som bol cele-cele zle; mal som veľkú influenzu,*⁸⁹ *a zapálenie mandľov! Chválu vzdávám Hospodínu, že som zase chlap!*“⁹⁰ Možno na choré lôžko mu napadlo ďalšie odôvodnenie na novú žiadosť, ktorú by mal podať zaňho Hrdlička na patričné miesto, aby mohol ísť domov na malý oddych od bojiska. Podľa prosby by ho Hrdlička potreboval na 10 – 16 dní, „... *aby som mohol poslúžiť pri zostavovaní cirkevných účtov vo viacerých prípadoch s upresnením, a za účelom opravy učiteľského dôchodku je moja prítomnosť niekoľko dní bezpodmienečne nevyhnutná.*“⁹¹ Vtipne

⁸⁶ Tamže, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 21. septembra 1915, s. 3, šk. 1.

⁸⁷ Tamže, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 21. septembra 1915, s. 4, šk. 1.

⁸⁸ Mi történt régen? In *Békésmegyei Közlöny*, 19. 1. 1936, roč. 63, č. 15, s. 6.

⁸⁹ Nezamieňať so španielskou chrípkou, ktorá si vyžiadala svoje obete v rokoch 1918 – 1919.

⁹⁰ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, LJH, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 23. januára 1916, s. 1, šk. 1.

⁹¹ Odôvodnenie napísal Hrdličkovi po maďarsky: „*az egyh. számadások összeállításánál több esetben felvilágosítással, hogy szolgálhassak is a tan. nyugdíj*

k tomu dodal: „*Ja som tak, ako taký, ktorý sa veľa obšmieta, ten doista voľačo „chočí.*“⁹² Prvýkrát uviedol aj svoju vojenskú hodnosť, keď list dokončil s podpisom „*p. kaprál M. Matejdes*“ s podaním adresy veliteľstva svojho pluku, ktorému má poslať Hrdlička žiadosť: „*K. u. k. Mil. Arb. Abt. 9/101. Fp. 107.*“⁹³

V ďalšom liste odoslanom o mesiac neskôr už podrobne rozobral okolnosti, za ktoré dostal tzv. medailu za statočnosť na červeno-bielej stuhe:⁹⁴ „*Chválu vzdávám dobrému Hospodinu – že žijem! [...] 30,000 K. bolo ť mňa, a susedovcy šli s lietanim strojom, a pustili na nás „bombu“. Ja som groše vzal pod pazuchu, a som recal na »nás« národ: »Nie voľno utiekať!« Miešanie plúky! [...] Logika!: »Aeroplan za minúť odletí 6-7 klm., lebo strielajúc naň naši!« Dobrá logika je to, že, tam zostát, kde bol človek!! Ja som vtedy »vyplácal groše«, a tam bol s červenyma šnúramy – pán!*“⁹⁵ Trpkými slovami dodal k tomu, s odkazom na jeho nepriateľov v komlóšskej cirkvi, že „*Nie som chvastoš, ale ak by som krpce tu stratil, aspom, aby mojí cirkevnícy vedeli, že ako taky »zodratý«, aspom som ani tu nebol posledný!!*“⁹⁶ Tento list svedčí aj o vzniknutej nenávisti k Židom v armáde, ktorých považovali za jedných z výbušných elementov prvej svetovej vojny. Takto písal o nich Matejdes: „*Ani ja, ale: »Ani moj »Após« sa so židom viac, ani domlúvať nebudeme!*“⁹⁷ [...] čo k tomu, že *jich fumigovať budeme*“⁹⁷ V poslednej časti listu ozrejmil aj ďalšiu dôležitú myšlienku vojakov, t. j. uzavrieť mier s domácimi nepriateľmi, aby v poslednej hodine ich života nemuseli ľutovať nevyriešené domáce konflikty: „*Keď som bol doma na »Urlaub«, k vôľi Apovkovej«, len práve, že som sa nepomeril s mojma nepriateľmi, ale len s tima, čo mi veľmi neublížili! Pravda: »A odpusť nám víny naše« Ale Hospodin dal rozum každymu, a s tim*

helyesbítések céljából az én pár napi jelenlétem feltétlenül szükséges....“ Tamže, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 23. januára 1916, s. 2, šk. 1.

⁹² Podčiarkol Matejdes. Tamže, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 23. januára 1916, s. 1, šk. 1.

⁹³ Tamže, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 23. januára 1916, s. 3, šk. 1.

⁹⁴ Napísal po maďarsky a dvakrát podčiarkol, aby ešte lepšie zvýraznil poctu: „*Vitézségi érem, piros-fehér szallagon*“. Táto medaila bola udelená vojakom ako zvláštna pochvala za statočné správanie pred nepriateľom, alebo si to zaslúžili vynikajúcim vedením svojej skupiny. In AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 7. februára 1916, s. 1-2, šk. 1.

⁹⁵ Tamže, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 7. februára 1916, s. 1-2, šk. 1.

⁹⁶ Tamže, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 7. februára 1916, s. 2, šk. 1.

⁹⁷ Maďarské slovo „Após“ znamená svokor, v prípade Matejdesa to bol Michal Machan. Tamže, List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 7. februára 1916, s. 3, šk. 1.

*jde aj presvedčenia – a za tim – t. j. predovšetkým »Srdce«.*⁹⁸ Po týchto súcitných vetách uzatvára svoj list už ako skúsený vojak, podľa ktorého svoju nervozitu by vedel zdotat' len s olovom, s ktorým podľa neho „by som viac »chočil« prehovorit.“⁹⁹

O rok, vo februári 1917, ho už nájdeme v Neuhause, v Korutánsku, na juhu Rakúska, ktorého sám nazval „Hradcou.“¹⁰⁰ Matejdes, podpísaný už ako „kadett-asp.“¹⁰¹, slúžiaci v II. prápore pluku č. 101 vo svojom liste vyslovil nádej, že o krátky čas končí jeho pravota. Podľa jeho správy „nie je do marcháku zadelení,“ preto bude tu zdržiavať asi do marca 1917, ale z jeho dovolenky by chcel „istú čiastku [...] aj doma stráviť.“¹⁰² O všeobecnom cítení vojakov, ktorí s ním slúžili, napísal nasledovné: „Sme zdravý, nemáme žiadnu biedu, ale ten háborús segély by ta mohol už ist!“¹⁰³

Posledný jeho list je zo 14. mája 1918, od ostatných sa líši nielen obsahom, ale aj vzhľadom, pretože v ľavom hornom rohu prvej strany vidíme embosovaný bronzový odznak s textom „Isonzo Armee 1915“¹⁰⁴ s erbami rakúskeho a uhorského štátu a vyobrazením na vrchu bojujúcich uhorských vojakov. Z toho nám je jasné, že najmenej od tohto roku bojoval na talianskom fronte. Čo sa týka vojnovkej tematiky listu, samozrejme, naďalej sa sťažuje aj na nevyplácanie vojnovkej dotácie, ale nezabudol ani na najstaršieho syna ev. farára, L. J. Hrdličku ml., ktorý po dovŕšení 18 rokov musel tiež narukovať na vojnu.¹⁰⁵ Podľa jeho viet je jasné, že boli dohodnutí, že mu mladík napíše, ako mu „chutí“ vojenčina, ale keďže od neho ešte nedostal ani lítery, obrátil sa na jeho otca. Vyjadroval popritom aj svoje obavy z núteného narukovania mladých ľudí: „myslím, že nie najlepšie, nie div, také deti, čo by ešte nemali vedieť o biedach, a neviem, o čom,

⁹⁸ Tamže, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 7. februára 1916*, s. 4, šk. 1.

⁹⁹ Tamže, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 7. februára 1916*, s. 4, šk. 1.

¹⁰⁰ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 1. februára 1917*, s. 1, šk. 7.

¹⁰¹ Kadet ašpirant.

¹⁰² Tamže, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 1. februára 1917*, s. 1 – 2, šk. 7.

¹⁰³ Háborús segély znamená vojnová dotácia. Tamže, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 1. februára 1917*, s. 2, šk. 7.

¹⁰⁴ Prvá bitka na Soči (Isonzo) bola bitka medzi Talianskym kráľovstvom a Rakúsko-Uhorskom na talianskom fronte prvej svetovej vojny, ktorá trvala dva týždne (23. 6. 1915 – 7. 7. 1915) a skončila zlyhaním talianskej ofenzívy.

¹⁰⁵ Narodil sa 22. mája 1900 v Turanoch v Turčianskej stolici. In *Matrika ev. cirkev (Turany) – Matrika narodených v Turanoch* (ev. a. v.) od 20. 8. 1894 do 1. 9. 1912. Online na: familysearch.org (cit. 2. 9. 2022).

*a musia chlapov hrať!*¹⁰⁶ Je zaujímavé, že napriek jeho vojnovému prostrediu mu v liste ide predovšetkým o vnútropolitické dianie v budapeštianskom parlamente, zaujíma sa o sobáš svojho kolegu, Michala Francisciho v Slovenskom Komlóši. S nasledovnými vetami pripomínal koniec funkčného obdobia Alberta Apponyiho ako ministerstva náboženstva a národnej osvety: „*Ponajprve Vám, nám a všetkým kresťanom gratulujem k buchnutiu pána Appondiák urasága! Že či on rozšíryť, alebo zúriť chcel volebnô právo, mňa to nemyli, to je hlavnô, že brada sa mynula! To je naozaj zaujímavo, že sa katolícki učítelia lepšie raduju, ako my! Ja som v tej nádeji prajem: »Pokoju prachu jeho!« – že sa nám hádam viac neziaví!*¹⁰⁷ *My zme ho celkom, a na celô pochovaly!*¹⁰⁸ Ako prudká zmena predmetu listu chápeme odkaz na jednu komlóšsku svadbu, počas ktorej podľa Matejdesa „*Váš sused, a náš priateľ sa, do začepčenia oddal, a to iba dobre, lebo aspom peknú, zdravú pani sestru priviedol, a čo je hlavnô – radšej vypráve slovenský, ako po Attilovský; ale on o tom mlčal, figliar kollega!*¹⁰⁹ Podľa svadobnej matriky Slovenského Komlóša z roku 1918 a podľa toho, že spomenutý ženích bol kolegom Matejdesa a susedom Hrdličku,¹¹⁰ nemôže byť reč o svadbe nikoho iného ako učiteľa Michala Francisciho s Etelkou Szokolayovou 7. mája 1918.¹¹¹

Tento list bol síce jeho posledným listom v osobnom fonde Hrdličku, ale o jeho úspešnej vojenskej kariére písali aj regionálne noviny. Dňa 11. augusta 1918 maďarský týždenník *Békés* o jeho vojenských manévroch na talianskom fronte písal nasledovne: „*Martin Matejdes, učiteľ z Tótkomlósu, mnohonásobne vyznamenaný praporčík, predviedol nové bravúry so 71. regrútmi z Trenčína na prechode cez Piavu v júni. Po prechode 18-ho sedemkrát zaútočil, obsadil 5 staníc Talianov, s malým počtom [vojakov, pozn. aut.], s 23 mladíkmi vzal vela zajatcov, za jeho statočnosť dostal veľkú striebornú medailu*

¹⁰⁶ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 14. mája 1918*, s. 2 – 3, šk. 8.

¹⁰⁷ Matejdes vtedy nemohol vedieť, že po viacročnom exile nielenže sa v politike opäť objavil, ale on bude vedúcim maďarskej delegácie na mierovej konferencii v Paríži v roku 1920.

¹⁰⁸ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 14. mája 1918*, s. 1, šk. 8.

¹⁰⁹ Tamže, *List M. Matejdesa L. J. Hrdličkovi z 14. mája 1918*, s. 2, šk. 8.

¹¹⁰ Niektoré jeho korešpondenčné karty podpísal Francisci Hrdličkovi ako „*Váš sused, MFrancisci.*“ In AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta poľnej pošty od M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 2. septembra 1915*, šk. 7.

¹¹¹ *Matrika ev. cirkvi (Slovenský Komlóš)*, Sobáše r. 1918.

za statočnosť a 71. peší pluk, kde teraz slúži ho povýšil na poručíka.“¹¹² Z tejto správy je nám teda jasné, že po prvej medaile získanej v roku 1916 teraz už získal veľkú striebornú medailu, ktorá svedčí o jeho statočnosti a veliteľských vojenských schopnostiach.¹¹³

II. Michal Francisci

O vojenskom pôsobisku Francisciho máme oveľa presnejšie informácie vďaka tomu, že väčšinou poslal Hrdličkovi osobitné korešpondenčné karty alebo korešpondenčné karty poľnej pošty, na ktorých vždy figurovalo aj poštová pečiatka, ako aj pečiatka spoločnosti, kde bol pridelený. Vo väčšine slúžil v guľometnej čate (č. 1) Cisárskeho a kráľovského pešieho pluku č. 101, teda „*K. u. k. Infanterie Reg. No 101 Maschiengewehr I.*“¹¹⁴ Okrem toho vo všeobecnosti treba vyzdvihnúť, že listy písal v spisovnej slovenčine, iba pri niektorých výrazoch používal komlóšske varianty resp. maďarské a nemecké úradné výrazy.¹¹⁵

Svoje prvé dve karty napísal s odstupom desať dní a o stovky kilometrov vzdialenejši, pretože medzi 2. a 12. septembrom 1912 z Békešskej Čaby, kde sa zdržiaval ako vojak IV. práporu pešieho pluku č. 101., prešiel až na východný front.¹¹⁶ Obsah prvej karty bol zameraný prevažne na svoje peňažné záležitosti, ako aj u iných vojakov

¹¹² MATEJDESZ Márton. In *Békés*, 11. 8. 1918, roč. 50, č. 32, s. 2.

¹¹³ Od apríla 1917 bola medaila vystavená už podobizňou nového panovníka Karola IV, a na rube medaily už figurovalo nadpis „*FORTITVDINI*“; Na medaile z roku 1916 bola umiestnená ešte podobizeň Františka Jozefa I. pri pohľade vpravo. Nápis okolo neho znel: „*FRANZ JOSEPH I. V. G. G. KAISER VON OESTERREICH*“ (František Jozef I., z Božej milosti cisár Rakúska). Na rube medaily sú prekrížené vlajky obklopené vavrínovým vencom, nad ktorým je napísané „*DER TAPFERKEIT VITÉZSÉGÉRT.*“ Medaila sa nosila na ľavej strane hrudníka. Pozri: https://mandadb.hu/tetel/650867/Nagyezust_Vitezsegi_Erem (cit. 25. 7. 2024)

¹¹⁴ Medzi 1915 – 1917 bol veliteľom I. guľometnej čaty Pál Machalek (Makkay), ktorý sa neskôr stal autorom niekoľko kníh o k. u. k. pešieho pluku č. 101. Dostupné online: [http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Makkay_\(Machalek\)_P%C3%A1l_\(1888%E2%80%931939\)](http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Makkay_(Machalek)_P%C3%A1l_(1888%E2%80%931939)) (cit. 25. 7. 2024)

¹¹⁵ Napríklad slovo „odosielateľ“ bolo napečiatkované na karty poľnej pošty siedmimi jazykmi národov Rakúsko-uhorskej monarchie: „*Absender/Odesítateľ/Nadawca/Mittente/Pošiljatelj/Pošiljač/Presentator*,” až neskôr tam pribudla aj v ruštine.

¹¹⁶ Vojenské operácie, ako aj výsledky na jednotlivých frontoch prvej svetovej vojny v slovenčine – pozri napr. <https://beliana.sav.sk/heslo/prva-svetova-vojna> (cit. 25. 7. 2024)

v prvom roku ich vojenčenia, keďže sa snažili vyriešiť po nástupe do vojska všetky svoje zostávajúce finančné záležitosti. Francisci sa dohodol s kolegom Pavlom Szokolaym, ktorý by mal prevziať zaňho vekový poplatok za jeho učiteľský plat, a druhý plat by mali odovzdať jeho bratovi, Jánovi – kováčovi. Popritom poprosil Hrdličku ako svojho suseda, „*žeby sa mi árenda za zem (čo mi na fertál patrí) čím skôr poslála,*“ lebo nevie, dokedy budú na Čabe.¹¹⁷ O tom, či mu ešte stihli preposlať peniaze, či nie, sa z nasledovnej korešpondenčnej karty z 12. septembra 1914 nedozvieme, odoslal ju už prostredníctvom poľnej pošty č. 60 s pečiatkou spoločnosti „G. A I/101,“ čo svedčí o tom, že už vtedy bol pridelený do I. práporu pluku č. 101. O tom, ako sa sem dostali, písal stručne kvôli vojenskej cenzúre, ale z jeho správy sa dozvedáme aj prvé dojmy zo života frontových vojakov: „*Tieto riadky Vám už z Ruskej píšem, 7. sept. sme vkročili do nej. Velmi je ťažký život na nože sa ide.*“ Rýchlo zbadal, že jeho položenie je oveľa ťažšie, ako jeho kolegov, keď sa zveril svojmu farárovi, že „*Moji koll. predsa majú oveľa lepšie položenie,*“ ale porozumel, že „*oheň tam treba dusiť kde najväčšmi horí.*“ Napriek tomu podľa jeho riadkov v tomto liste sa opätovne obrátil na Hrdličku, aby podal zaňho žiadosť, že je potrebný doma ako kantor-učiteľ: „*Ač by bolo možné ma domov vypytať ako kántora (som Vám ohľadom tohoto písal už) by som Vám bol veľmi povdačný, lebo ja som vždy v ohni.*“ Ako odôvodnenie uvádzal, že keby mal také položenie, ako „*poniektový nazadku,*“ tak by vedel vydržať aj rok, ale podľa svojich prvých dojmov tu „*3 mesiace tu ztraviť zamená 3 roky.*“¹¹⁸

Nasledovné dve korešpondenčné karty napísal v druhom roku vojny už s odstupom dvoch mesiacov bez akéhokoľvek označenia, kde sa vtedy nachádzal.¹¹⁹ V prvej z 2. septembra 1915 pokračoval myšlienku dostať sa domov ako kantor-učiteľ, v súvislosti s ktorým totiž napísal, že „*Počujem, ale istotne je nie vydané, že učiteľov-kántorov jedného do jednej osade sa pustia domov.*“ Keďže viacerí z piatich bojujúcich učiteľov boli mimochodom aj vynikajúci speváci, a nejednen mal prax aj v kantorstve, poslal aj svoje odôvodnenie, ktoré

¹¹⁷ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 2. septembra 1914*, šk. 7.

¹¹⁸ List je datovaný z 18. septembra z „Rusia.“ In AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 18. septembra 1914*, šk. 7.

¹¹⁹ V druhej karte pozdravil Hrdličku takto: „*Prijmite odomňa uctivý pozdrav zdáleka.*“ In AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 11. novembra 1915*, šk. 7.

znelo nasledovne: „*Odovodňujem túto moju prosbu tým, že ja som si vykonal za seba ako vlastenec viac, ako tí, čo doma kráčia.*“¹²⁰ Že sa jeho prosba nevydarila, o tom svedčí ďalšia karta z 13. novembra toho roku, v ktorej sa poďakoval Hrdličkovi za jeho list a istý pozdrav komlóšskej cirkvi, ktorý bol pripojený k listu. Nasledovné jeho riadky nám ponúkajú nahliadnutie do psychiky vojaka, ktorý už sedem mesiacov strávil na bojiisku, ďaleko od svojich kolegov a domova: „*Tak mi to padlo, ako lačnému chlieb, smädnému čerstvá voda. Ako som na bojišti, nepotešila ma ešte tak nič ako táto zasielka.*“ Vzhľadom na jeho prosbu, aby zaňho podali žiadosť, mu Hrdlička odporúčal, aby si pýtal „urlaub“, lebo podľa neho by sa v tom prípade podarilo vykonať jeho oslobodenie. Francisci však možno oveľa lepšie poznal pravidlá prevládajúce v armáde, keď osvetlil svojho farára nasledovnými faktami: „*Ja tu darmo budem pytať, to len tí dostanú, ktorí sú od roka na bojišti. Pravda, aj ja som už 7 mesiacov vytrval, lenže nie naraz. Ináč som aj vtedy písal, že ja len klapem, probujem, ač-ač sa vydarí a to len pod tou podmienkou, jestli ma cirkev bude od minister. pytať prvom rade ako kantora a potom učiteľa veľmi potrebného; inak nedosiahneme, čo chceme.*“ Ako mládenec iba kvôli jedinej osobe by pýtal dovolenku, kvôli mame, resp. „*Mamovky,*“ ako ju on po komlóšsky oslovoval v niekoľkých jeho listoch. Sem napísal iba jeho krátke uvažovanie: „*Ba som si ani nežiadal domov ísť, keď by som nemal Matku.*“¹²¹

Z ďalšej korešpondenčnej karty z 20. januára 1916 sa dozvedáme, že Hrdlička mu poslal pohľadnicu Blatnického zámku, určite ako novoročný list. Odvolávajúc na obraz zámku, Francisci ako odpoveď v nasledujúcich riadkoch píše o tom, aký má on výhľad na východnom fronte: „*Ja som tiež na peknom okolí (lenže na smutnom) – pekne vidieť odtiaľ to zlaté veže Kriemieniec¹²² – akého monastíru.*“ V závere karty nahliadneme do vynútenej rezignácie učiteľa bojujúceho na východnom fronte a akceptovania jeho bezvýchodiskovej situácie: „*Šťastný, kto je doma, ten ma vyhľad sa domov dostať, taky ako ja, ten nič, toho len olovo oslobodí. Už som uspokojený v tom, že tu musím do konca byť, krivda a to veľika sa deje. Teším sa tým:*

¹²⁰ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 2. septembra 1915*, šk. 7.

¹²¹ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 13. novembra 1915*, šk. 7.

¹²² Myslí na Krzemieniec, dnes obec na západnej Ukrajine, 80 km od Ternopilu, v blízkosti ktorého mesta sa odohrávali ďalšie boje na jeseň 1915 a júla 1917 na východnej fronte prvej svetovej vojny.

že kto trpí, – ten panuje –.“ Dozvedáme sa tiež, že Hrdlička, určite ako ďalšie možné riešenie toho, ako sa dostať domov, navrhol Franciscimu v predošlom jeho liste, aby sa dostal do „*beichtedienstu*.“¹²³ Na to ako vysvetlenie Francisci dodal, že „*veď to je to bibi, že sa ta nemôžem dostať, keď som na fronte a zdravý,*“ a v jeho myšlienke, určite aj odvolávajúc na činnosť komlóšskeho Červeného kríža a miestnej nemocnice,¹²⁴ pokračoval nasledovne: „*Neškodilo by tím tak veľmi ochotným komlóšskym opatrovikom ranených vojakov, žeby sem prišli opatrovať, viem žeby vytrezveli!*“¹²⁵ Tým sme dostali ďalšiu ukážku o odlišnej realite (podľa tohto opisu skôr naivného) vnútrozemia a frontových vojakov, ktorí boli očitými svedkami každodenných hrôz vojny.

Posledné tri jeho korešpondenčné karty sú z roku 1917, čo znamená, že z posledného roku prvej svetovej vojny sa jeho karty nezachovali v osobnom fonde Hrdličku. Karty nám prezrádzajú skôr osobné vzťahy Francisciho s rodinou Hrdličku,¹²⁶ bratmi Mičátekovcami z Nového Sadu, alebo so svojimi kolegami (Adamkovič, Trnovský, Matejdes), prosí Hrdličku aby mu o týchto zdieľal niektoré informácie o tom, ako prežívajú vojnu, a v prípade „*kollegov*“ aj kam sú zadelení. Pritom nezabudol referovať ani o každodennom živote vojakov: „*Čo sa mňa tyče – ešte trvám a tuho fajčim Busmarkinovske cigary. Nehladujem, nesmädujem – len svoboda mi chybe!*“¹²⁷ Nepredvídateľnosť efektivity poľnej pošty v dôsledku veľkej vzdialenosti medzi Slovenským Komlóšom a bojiska na východnom fronte bol opakujúci sa element skoro každej karty. Takto sa o tom môžeme dočítať v liste z 31. januára: „*Vašu kartu, zo dňa 18 januára, som dostal, za ktorú Vám ďakujem! Bol som už v tej mienky, že ste moje karotky nedostáli; no mylil som sa.*“ Nasledujúce riadky sú podobné ako u iných vojakov-inteligentov (advokátov, úradníkov, atď.), ktorí sa sťažujú skôr na nedostatok „*duchovnej potravy*“ t. j. na knihy, resp. na listy, ktoré im ponúkali istú útechu od každodenných hrôz. Podľa Francisciho totiž „*Ináč žijem ako hinduk zo dňa na den. Jest, pít, fajčiť môžem, tak som len ta voliako si telesne, duchovna potrava mi veľmi*

¹²³ Z nemčiny – znamená spovedná služba.

¹²⁴ SZINCSOK, 1996, s. 190.

¹²⁵ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 20. januára 1916*, šk. 7.

¹²⁶ Manželku L. J. Hrdličku jedine on nazval ako *Pani Matka*, Matejdes a Adamkovič ju spomenuli ako *Pani Velebná*.

¹²⁷ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 8. januára 1917*, šk. 7.

chýba.“ Ako riešenie si vypýtal od Hrdličku adresu Adamkoviča, aby mu mohol písať listy. O vojne napísal toľko, že „*Novo nič neviem, vojna ešte trvá a potrvá toho roku,*“ k čomu dodal dost letargicky, že „*len ja či vytrvám.*“¹²⁸

Posledná jeho karta z 5. septembra nám prezradila asi najviac o jeho vojenskom živote. Podľa pečiatky môžeme zistiť, že sa zdržieval v „*Czernowitz,*“¹²⁹ teda v Černoviciach, v hlavnom meste Bukoviny. Černovice bolo jedným z miest, ktoré utrpeli najviac hrôz počas prvej svetovej vojny, avšak po dobytí mesta vojskami monarchie v auguste 1917 boli Rusi zatlačení späť medzi rieky Dnestery a Pruthu.¹³⁰ Francisci prežíval posledné dobytie mesta nasledovne: „*– máme málo ťažké polozenie. Škoda sa bolo aj narodiť. Nedávno som v takom pukote bol že sa aj zem triasla; čo je veľa – je veľa a neužitočne na žiadan spôsob.*“¹³¹ Okrem toho sme sa od neho dozvedeli, s ktorým kolegom bol v kontakte počas vojny (Matejdes, Adamkovič), že s Trnovským sa stretol v Bukovine „*ešte začiatkom augusta,*“¹³² a že počul aj o opätovné povolanie učiteľa Chrenku do vojny, za ktorého tak dlho bojovala komlóšska cirkev. Spomínal aj na to, že mu Hrdlička poslal malú pohľadnicu z výletu v Štubnianskych Tepliciach: „*Mini pohľadnien som obdržal. Srdečná vďaka!*“ Učiteľ, ktorý ešte nedávno musel prežiť život ohrozujúce bitky, nasledovnými vetami odpovedal na pozornosť svojho farára: „*Bolí ste letovať v Štubni, to je príjemné,*“ ale v poslednej vete svojej karty poznamenal, asi aj upozorňujúc farára na ich odlišnú životnú situáciu, že „*velmi tvrdo čakám dovolenie len*

¹²⁸ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 31. januára 1917*, šk. 7.

¹²⁹ Czernowitz, dnes Černovice v Ukrajine. Už od roku 1870 tu pôsobila jedna posádka spoločného vojska Rakúsko-uhorskej monarchie, a bolo vybudovaná kasárňa s 14 budovami. In Kőzös hadügy-ministerium. A. Kőzös hadsereg. In *Előirányzata a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országok és magyar koronához tartozó országok közös kiadásainak*. 1869-ik közigazgatási év. 1. füzet. Sommázat és külügy-ministerium. Bécs : Nyomatott a cs. k. udvari államnyomdában. 1868, s. 238.

¹³⁰ Viac o tom pozri rôzne dobové články, napr. Csernovic és Kimpolung elesett. In *Népszava*, 4. 8. 1917, roč. 45, č. 193, s. 2.

¹³¹ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 5. septembra 1917*, šk. 7.

¹³² Začiatkom augusta Czernowitz bolo získané naspäť aj vďaka pluku č.101. a vojakov pochádzajúcich z Čongrádskej, Čanádskej a Békešskej župy, kde bojovali aj Komlóšania. Viac o bojoch pozri napr.: REISINGER József. Bukovinán keresztül. In *Délmagyarország*, 25. 8. 1917, roč. 6, č. 197, s. 4.

či to bude.”¹³³ Zatiaľ sa mi nepodarilo zistiť, kde strávil posledný rok vojny, či sa mu podarilo dostať domov, či zostal naďalej bojovať, ale to vieme, že ich blízky vzťah s Adamkovičom, Matejdesom ale aj s Hrdličkom vytrval za celého jeho života, o čom svedčia rôzne spoločné spomienky napísané v rôznych listoch poslaných Hrdličkovi v medzivojnovom období uložených v osobnom fonde Hrdličku.

III. Ján Adamkovič

Adamkovič ako 29-ročný¹³⁴ už v prvých mesiacoch po narukovaní bojoval na jednom z najvýznamnejších bojísk východného frontu. Jeho prvý list je síce nedatovaný, ale podľa rôznych spomenutých detailov ho mohol odoslať Hrdličkovi po 25. septembra 1914, z čoho je nám jasné, že bol prítomný pri ruskom obliehaní¹³⁵ rakúsko-uhorskej pevnosti Przemysl.¹³⁶ Po bojoch ho poslali domov na zotavenie, preto svoje riadky písal už z Nadlaku: „25-ho tohoto mesiaca z Przemyslu nie ranený, len telesne velice zoslabnutý, na 5 týždňov som sa dostal do kruhu mojích drahých rodičov.“ Síce ranený nebol, ale vojnové zážitky ho však vyčerpali natoľko, že na cestu do susednej osady, Slovenského Komlóša, podľa jeho slov „ani len myslieť nemôžem.”¹³⁷ V polovici jeho dvojstránkového listu sa ospravedľoval, že je natoľko vyčerpaný, že už nevládze písať. Odôvodnením jeho telesného stavu bola vysoká horúčka (40 – 42 °C), ktorou prešiel po obliehaní pevnosti: „V Przemyslu v nemocnici som od 40 do 42 grádovej horúčke ležal za 5 dni. Tá mi vzala všetkú telesnú silu.”¹³⁸ Preto ako možné riešenie na stretnutie pozval Hrdličku spolu s jeho rodinou do rodičovského domu, odvolávajúc na „deň Všetech Svatých,” že ako Nadlačan, aj farár mal vo zvyku klásť kvety a vence na hroby svojich zosnulých rodinných príslušníkov, rodičov a sestier. Takto o tom píše Adamkovič: „viem ten deň – ak len môžete – pohladáte Nadlak. Velice

¹³³ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *Korešpondenčná karta M. Francisciho L. J. Hrdličkovi z 5. septembra 1917*, šk. 7.

¹³⁴ Podľa jeho nekrológu z roku 1966 sa dalo vypočítať, že sa narodil v roku 1885. In *Evangélikus Élet*, 9. 1. 1966, roč. 31, č. 2, s. 4.

¹³⁵ Prvé obliehanie pevnosti Premyšl prebiehalo medzi 10. septembrom a 14. októbrom roku 1914.

¹³⁶ Dnes Przemysl, mesto v juhovýchodnom Poľsku.

¹³⁷ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L JH, *List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi niekedy po 25. septembra 1914*, s. 1, šk. 7.

¹³⁸ Tamže, *List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi niekedy po 25. septembra 1914*, s. 2, šk. 7.

by nám – , a menovite mne – milé bolo, keď by sme Vás is rodinkou u nás vedieť mohli. Nech sa Vám páči, pridite.“¹³⁹ O ich blízkom vzťahu svedčí aj jeden nedatovaný list, z ktorého sa dozvedáme, že Hrdličkovi poslal aj tabak, síce načatý, ale ako on píše „*inakši teraz nemam.*“ Vieme, že v čase vojny sa rôzne potraviny a tovar pre domácnosť buď nedali zohnať, alebo len za veľmi vysoké ceny, preto toto milé gesto učiteľa voči farárovi nám vypovedá oveľa viac a možno bolo brané pozitívne.¹⁴⁰

V roku 1915 Hrdličkovi už poslal dve korešpondenčné karty, avšak podľa jeho slov a podľa obsahov jeho kariet uprednostňoval listy. Podľa jej karty z 24. augusta 1915 aj na predchádzajúcu (pre nás však neznámu) Hrdličkovu kartu by chcel odpovedať listom, ale mal priveľa práce, preto nestíhal obširnejšie písať: „*den po den sa mňa, práci veľa. teda, aby som čas dalej az nezháhal, píšem na karetki.*“¹⁴¹ Ale tento formát nám pomôže v tom, aby sme zistili poštovú pečiatku poľnej pošty kompánie, kam bol zadelený („*Pečiatka veliteľstva spoločného domobraneckého pluku II. práporu*“),¹⁴² ale aj hodnosť Adamkoviča, pretože Hrdličkovi už píše ako „*ór.*“ – táto maďarská skratka znamená „strážmajster.“ Ďalšie riadky nám poskytujú ukážku toho, ako sa vojaci naučili za štyri roky vojny nachádzať rôzne cesty, ako treba obísť vojenskú cenzúru, a tým aj domáci, ako lámať rôzne kódy lokácií ich dopisovateľov. Adamkovič takto dal najavo Hrdličkovi, kde sa práve nachádza: „*Dobre mi padlo, že ten moj ciel – znak dať sa sebe že kde som – sa podaril. teraz sme pravda už nie tam, ale pri jednej malej riekei, ktorej prvá čiastka je – ktorí len za hmotnima vecmi sa maju! veľiké milá (či . milé) druhá čiastka je pekni strom.*“ Po tuhých bojoch, v ktorých sa aj on zúčastnil už vtedy, mali pomerný pokoj: „*možno poviedať že vojnu takmer ani necítíme. Ani porovnať sa nemožu terajšie časi – v každom ohľade – s vlaňajším augustom – a septembrom. –*“ Ba z jeho správ sa dá vydedukovať, že momentálne vojenčenie vymenili skôr za gazdovské práce: „*Práci mám ale veľa, odpočinok málo. A keď – ako teraz – volia ako (môz poviedať)*

¹³⁹ Tamže, List J. Adamkoviča Ľ. J. Hrdličkovi niekedy po 25. septembra 1914, s. 1 – 2, šk. 7.

¹⁴⁰ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, List J. Adamkoviča Ľ. J. Hrdličkovi nedatovaný, šk. 7.

¹⁴¹ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, Korešpondenčná karta J. Adamkoviča Ľ. J. Hrdličkovi 24. augusta 1915, šk. 7.

¹⁴² Po maďarsky „*Combinált honvéd ezred parancsnokság II. zlj. gazd. hiv.*“ Tamže, Korešpondenčná karta J. Adamkoviča Ľ. J. Hrdličkovi 24. augusta 1915, šk. 7.

odpočívajú my máme najviac práci. Starat' sa o dobrom chovaní.“ Svoju myšlienku uzatvára s vyslovením nádeje, že „No ale daj Bože, aby toto do konca tejto války tak bolo. Vdačne budem až do konca denne len 3 – 4 hodiny spať.“¹⁴³ Treba tu dodať, že o krutých dôsledkoch bojov na východnom fronte svedčia aj dáta rôznych štatistík, v ktorých je zachytené, že počet vojakov spoločných vojsk monarchie v roku 1915 klesol takmer na polovicu.¹⁴⁴

Druhá karta bola napísaná na druhý deň, 25. augusta 1915, v ktorej sa prvýkrát objaví národnostná tematika, keď písal o tom, že sa zoznámili a uzavreli kamarátstvo s jedným Slovákom z okolia Liptovského Sv. Mikuláša. Do podrobnosti podal o ňom správu Hrdličkovi, o ktorom sa nazdával, že kvôli jeho dobrým vzťahom v rámci slovenskej evanjelickej spoločnosti v Uhorsku presne vie, o ktorej evanjelickej filii je reč: *„Večer čakám tvrdo, lebo – ač ma iné ne hatí – stretám sa z jedným človekom, ktorí, ač zdraví možem domov sa dostať, vždy mi bude v milej pamäti. Ten istí je Matej Kováč, za váhžnoporuský¹⁴⁵ obivatel (v Liptove svatojanskej cirkvi¹⁴⁶ filia – iste viete) a svoje civilské zaobrerania – aj v mené nosí – kováčom je. – Malo ľudí spravilo na mňa taký dobrí dójem, ako on. Jednoduchý hornozemský slováč, ale pritom vzdelaný, vidno že vela čítával, a k šetkému vie privravet'. V svojej obci ako badám je on vodcom.“¹⁴⁷* Dôvodom faktu, že rýchlo uzavreli priateľstvo, bolo to, že iba oni boli v ich práporu evanjelici a Slováci. Ako on písal: *„Obi dvaja sme sa prekvapili, keď sme zvedeli v jedno druhom že ved' sme naši, a odprvej minuti priateľstvo sa stalo medzi nami.“* Asi ako väčšina ostatných vojakov, aj oni chceli toto stretnutie spečatiť pre nepredvídateľnosť vojnových udalostí, resp. pre prípad, že by jeden z nich padol v boji. Ich skutok mal nielen národný, ale aj kresťanský ráz: *„Nevediac ale čo sa môže ešte snami stáť aj »pamätne« sme si dali jedno druhemu. On mne »Evanjelický*

¹⁴³ Tamže, Korešpondenčná karta J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 24. augusta 1915, šk. 7.

¹⁴⁴ <https://beliana.sav.sk/heslo/prva-svetova-vojna>

¹⁴⁵ Dnešná *Liptovská Porúbka*, v okrese Liptovský Mikuláš, obec leží na brehu rieky Váh, a bola filiou Liptovského Jána. In POSZVÉK Sándor (ed.). *A magyarországi ág. hitv. evang. keresztyén egyház Névtára az 1903. évben*. Sopron : Romwalter Alfréd kő-és könyvnyomdai műintézet, 1903, s. 233 – 234.

¹⁴⁶ *Liptovský Ján*, v okrese Liptovský Mikuláš, odkiaľ pochádzal aj Ján Čajak (1863 – 1944), slovenský spisovateľ a prekladateľ, synovec Terézie Vansovej.

¹⁴⁷ Jeho identitu však sa mi nepodarilo určiť bližšie. In AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, LJH, Korešpondenčná karta J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 25. augusta 1915, šk. 7.

Posol zpod Tatier«, a ja jemu *Od Vás darovaní »Stráž na Sione*«.” Tak sme sa nedozvedeli, od koho mal Kováč pri sebe svoj kresťanský časopis, a Adamkovič zasa dodatočne prosí o odpustenie Hrdličku, od ktorého osobne dostal tento exemplár *Stráž na Sione* a dúfa, že ako evanjelický farár, uznávajúc Adamkovičov úmysel mu „*toto nebudete mať za zlé, a nebudete to brať tak, ako povrhnutia Vášho daru.*“¹⁴⁸

Posledný jeho list je datovaný 2. augusta 1916 a je najdlhší zo všetkých, obsahuje štyri strany plné vojnových zážitkov, myšlienok vojaka o vojnovnej situácii na východnom fronte, ako aj rozhorčenie o nútenom narukovaní svojho 18-ročného brata-gymnazistu do vojny. Nevieme presne, kedy poslal Hrdličkovi predošlý list, odvolávajúc sa však na jeho obsah, ktorý mohol byť identický ako obsah karty z 24. augusta 1915, v ktorej sa sťažoval na mnohé poľné práce: „*Keď som Vám zostatniraz písál, na krátce – takmer – chválil som sa z našim dobrým živobití. Škoda to bolo robiť, za to sa tušenie tak chitro zmenila všetko. My sme síce tam kde sme aj boli, ale ten pokoj ďaleko zaletel. Kruté bitky prišli, odhodili sme motiky a vojaci sme zase.*“ Plodiny, ktoré boli nasadené už skôr, jeho prápor naďalej užíval, ale podľa Adamkoviča „*predsa je tomu troška chuť vziatá. Ač je to aj prichystané, mnohoráz nedotknuté zostane, bo vystavené nervi žalúdok cele daju zabudnuť.*“¹⁴⁹ Na vojnovú situáciu, ako aj prebiehanie vojenských operácií na východnom fronte medzi Ruskom a spoločnými vojskami Trojspolku, písal nasledovné: „*Dnes už síce všetko sa začne nazpáť vracat', ale že by to tak bolo, ako predtým, nato, aspoň za pár mesiacov – málo výhľadu, ponevác v týchto mesiacoch – keď už začali – ani jedna stránka ne nechá pokoj druhému.*“ Samozrejme, aj na frontoch sa šírili rôzne chýry o situácii na ostatných frontoch vojny, o čom takto písal Adamkovič: „*Tak viem, že jesto fronty, kde naši odstúpili. Velice sa divím na tom, a neviem, ako sa to mohlo stát'. Myslím všade tak dobre bolo vystavené všetko, a ko tu; a práve zato neviem to pochopiť.*“¹⁵⁰ Jeho prekvapenie pramenilo najmä z jeho vojenských skúseností a z faktu, že v roku 1916 najväčšie hrôzy a bitky prebiehali práve na východnom fronte, kam bol zadelený. Ako skúsený vojak podával nasledovný popis: „*Silnejšie ani inde nemohli napádať, a ko tu, - ved peklo bolo donesené na zem, také to som ešte nevydel; ale*

¹⁴⁸ Tamže, *Korešpondenčná karta J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 25. augusta 1915*, šk. 7.

¹⁴⁹ AMS, f. Maďarsko, Sign. KMMS, L'JH, *List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 2. augusta 1916*, s. 1, šk. 8.

¹⁵⁰ Tamže, *List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 2. augusta 1916*, s. 1-2, šk. 8.

ani kroká napredovať nemohli. Myslím že z našej stránky akcie sa teraz začnu. Tá nemota čo pár dni tu trvá volač jadrý v sebe.“ Svoje myšlienky však uzatvára sebakritickým prístupom vojakov: „No, ale čo po tomto, ja som ozaj taký stratéga, ako tu druhý všetci, že ku všetkému to musím priložiť: »tak sa nazdám« »tak si hútam« atď Veď to tý s týma vetšíma hlavami porobia.“¹⁵¹ Ako ozajstný kresťan ale zdieľal so svojim farárom aj to, že „to je isté vel. Pane, že som velice ťažké dni žil, mnoho životom hral, a nevyslovnú lásku, a vďaka cítim oproti Pánu Bohu, ktorý ma podosial od všetkého zlého vypomohol, a pevne verím že aj za týmto tak ma bude mať v ochrane.“ Za svoje zásluhy aj on dostal striebornú medailu za statočnosť. Prostredníctvom jeho popisu sme sa dozvedeli, že dostal medailu II. stupňa, za ktorú dostal mesačne 7 korún a 50 halierov, a túto sumu má v úmysly poslať vojnovým sirotám. O tom takto písal: „Nuž, aj táto malá summa bude jedna kvapka pre vo vojne osiralených dietok.“¹⁵²

Ako vojna postupovala, vojaci tým viacej túžili po domove. Neboľo to inak ani v prípade Adamkoviča, ktorý o tom písal nasledovným spôsobom: „Nikda tak, ako teraz, ne túžil som za domom. A keď tá túžba chyti človeka, strašne vie ho aj v moci mať. Ani jedon krok nieto bez myslí: »čo, a ako doma?«, ani jedna nov bez sna: »doma som. « No ale veď ažda volakedy aj toto bude.“ Na svojich kolegov, ktorí sa dostali domov, aby si trošku odpočinuli, sa Adamkovič postážoval pred farárom takto: „mladých mojích kollegov, ktorý bez starostne užívajú svoje vakácie. [...] Nevie si pomisleť ako možu biť s takýma drevenýma srdciamí, že len ani s jednou literkou nepohladažu ma, a to isté ponosuje aj Miško Fr.“¹⁵³ Snažil sa ich pobádať, aby písali vojakom na front, ale podľa neho bezvýsledne, „alebo velice z malým »výskladkom«“ Pozitívny účinok čo najmenších správ z domova pre bojujúcich vojakov vysvetľoval farárovi takto: „Čítajuc soríki zdomu, celou dušou sa oddáme do toho, usmievkame sa, ač je vňom volačो dobré; stráchame sa ač zlé, a na krátky čas zabudneme otom, že kde sme.“ Napriek tomu nedávni kolegovia neboli ochotní písať, však „Jich to tak málo stojí, - s času im vydá - a predsa, ani túto radosť nedožičia človeku.“¹⁵⁴ Z jeho listu sa dá vyvodit', že aj keď mu kole-

¹⁵¹ Tamže, List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 2. augusta 1916, s. 2, šk. 8.

¹⁵² Podľa neho jeho veliteľ, plukovník, zadal ho na povýšenie do I. stupňa vyznamenania, „to ale dostali taký čo aj ranený boli, alebo, aj zo životom zaplatili.“ Tamže, List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 2. augusta 1916, s. 2 –3, šk. 8.

¹⁵³ T. j. Michal Francisci.

¹⁵⁴ Tamže, List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 2. augusta 1916, s. 3, šk. 8.

govia nepísali, dostal správy najmenej od svojich rodičov, keďže Hrdličkovi hlásil o nadlackej úrode, ktorá „je stredne dobrá,” avšak „kukurice dážd’ pítaju,” z čoho sú rodičia, samozrejme, ochotní požičať pánovi farárovi a jeho milej rodine.¹⁵⁵ Ale ako vieme, v čase vojny žiadna ponuka neprichádzala bez žiadosti, aj keď išlo o dobré vzťahy. Adamkovič sa obracal na Hrdličku s prosbou, aby poslal na adresu jeho novonarukovaného brata, Ágostona Adamkoviča 40 korún.¹⁵⁶ Ágoston, budúci advokát Komlóša, narodený v roku 1898 v Nadlaku, dostal ako ôsmak gymnázia v Sarvaši povolanie na vojnu medzi aprílom a májom roku 1916.¹⁵⁷ O 11 rokov starší brat o vojenčení mladíka musel napísať nasledujúce vety s veľkým znepokojením: „Brat je tom už v offzierskej škole – a – Bože môj, veď je ešte dieťa – koncom septembra začiatkom októbre môže aj on tu von biť. Keď na toto myslím, je mi najstrašnejšie.”¹⁵⁸

Vplyv prvej svetovej vojny na mužskú populáciu Komlóša

Podľa Juraja Synčoka 35 000 mužov z Békešskej župy bolo na jeseň 1914 odvedených na front na základe rozkazu na všeobecnú mobilizáciu po krátkom výcviku. Ďalšia veľká skupina bola povolaná na odvod na október, o čom svedčia aj rôzne karty Michala Francisciho. Značná časť narukovaných Komlóšanov, ako aj vojaci z Békešskej a Čanádskej župy, sa dostali do jednotiek 101. čabianskeho

¹⁵⁵ Tamže, *List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 2. augusta 1916*, s. 4, šk. 8.

¹⁵⁶ Sumu bolo treba poslať „na adress. Adamkovics Ágoston egy éves önkéntes, Pilsen. Zeughausgasse 9.” Tamže, *List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 2. augusta 1916*, s. 4, šk. 8.

¹⁵⁷ Preto mu vystavili vojenské maturitné vysvedčenie, podľa ktorého strednú školu absolvoval s dobrým prospechom a mohol ako 18 ročný narukovať do vojny. In *A szarvasi ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1915-16. tanévről*. Közzéteszi: Mocskonyi József igazgató-tanár. Szarvas : Nyomatott Müller Károlyné könyvnyomdájában, 1916, s. 11.

¹⁵⁸ AMS, f. MAĎARSKO, Sign. KMMS, L JH, *List J. Adamkoviča L. J. Hrdličkovi 2. augusta 1916*, s. 4, šk. 8.

pešieho pluku¹⁵⁹ a 4. veľkovaradínskeho pešieho pluku.¹⁶⁰ Podľa rôznych odhadov celkový počet pešieho pluku č. 101 možno odhadnúť na 30 000, z nich takmer tretina dostala vyznamenanie,¹⁶¹ medzi nimi aj Komlóšan Martin Matejdes.

Ako sme videli aj v prípade Jána Adamkoviča, niektorí bojovali aj v spoločných (po maď. kombinált) domobraneckých plukoch. Komlóšania boli najskôr vyslaní na srbský front, neskôr boli v službe v Torontálskej župe, potom odvelení do Haliče. Uprostred vojny viacerí z nich bojovali aj v Taliansku (napr. Matejdes), navrátilci z tohto frontu podľa Synčoka „*sa so svojimi rodinnými príslušníkmi podelili o mnohé traumatizujúce príbehy o strašných bitkách pri riekach Isonzo a Piave.*“¹⁶² Samozrejme, nemôžeme zabudnúť ani na krvavé bitky na východnom fronte, ktoré prežili vojaci napr. v Černovici alebo v Przemysli, medzi nimi aj Michal Francisci a Ján Adamkovič, alebo ďalší ich kolegovia (Ján Trnovský).

V príspevku spomínaní traja učitelia síce hrôzy bojov prežili a vrátili sa do kruhu svojich blízkych, ale nie všetci Komlóšania mali také šťastie. Podľa štatistiky Slovenský Komláš stratil v bojoch 420 vojakov a 92 vojakov sa stalo invalidmi.¹⁶³ Mená 302 vojakov bolo zvečnených na stípe postavenom v záhrade evanjelického kostola v roku 1925, a to z vďaky Komlóšanov „*na pamiatku svojich synov, ktorí zahynuli za vlasť hrdinskou smrťou.*“¹⁶⁴ Brat Jána Adamkoviča, Ágoston síce vojnu prežil, nie všetci jeho konškoláci mali také šťastie. O rok vyššie od neho chodil na gymnázium László Gajdács, syn staršieho

¹⁵⁹ Viac o pešom pluku č. 101: A 101-esek. In ANDO György – KUTYEJ Pál Gábor (ed.). *Csabensis*. Békéscsaba 300. Békéscsaba : Munkácsy Mihály Múzeum (Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve V./42. „Ami csabai...“ múzeumi sorozat.), 2. vyd. 2018, s. 354; MAKÓ Imre. *Életünket és vérünket! Az első világháború hódmezővásárhelyi áldozatai*. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2004, s. 28-29; MAKKAY (MACHALEK) Pál (ed.). *A 101-es zászló alatt – A volt békéscsabai cs. és k. 101. gy. e. emlékalbuma*. Budapest. 1934; MACHALEK Pál. *A cs. és kir. 101. gyalogezred története 1883 – 1918*. Békéscsaba : Körösvidék Nyomda és Lapkiadó Részvénytársaság, 1928

¹⁶⁰ SZINCSONK György. *A két világháború kora legfontosabb helyi történései (1914 – 1945)*. In SZINCSONK, 1996, s. 189.

¹⁶¹ MACHALEK, 1928, s. 220.

¹⁶² SZINCSONK, 1996, s. 189.

¹⁶³ SZINCSONK, 1996, s. 190.

¹⁶⁴ FRANCISCI, 1931/2006, s. 14 – 17; V roku 2015 Evanjelický zbor a. v. v Slovenskom Komlóši obnovil sochu pri evanjelickom chráme a na Starom cintoríne zo spomienkových stĺpov vytvorili spomienkovú parcelu na zosnulých hrdinov za svoju vlasť. In CSONTOS, 2015, s. 9 – 10.

komlóšskeho ev. farára Pavla Gajdácsa, ktorý tiež musel narukovať v školskom roku 1915 – 1916.¹⁶⁵ Zomrel ako 21-ročný mladík, záložný práporčík 61. pešieho pluku, držiteľ malej striebornej medaily v sanatóriu v Gyule 21. októbra 1918 po dlhom a bolestivom utrpení.¹⁶⁶

Komlóšski učitelia boli počas vojny nielenže oddelení a získali tak tri odlišné životné skúsenosti, ale aj ich život a učiteľská kariéra sa po roku 1918 vyvíjali úplne inak. Ján Adamkovič, ktorý sa stal riaditeľom ev. učiteľského zboru v roku 1925,¹⁶⁷ zomrel 18. decembra 1966 v Slovenskom Komlóši ako uznávaný ev. učiteľ osady,¹⁶⁸ kým Martin Matejdes a Michal Francisci dokončili život v československom exile, kam nasledovali svojho blízkeho spolupracovníka, evanjelického farára Ľudovíta Jaroslava Hrdličku po roku 1920.¹⁶⁹ Treba však vyzdvihnúť, že napriek svojmu statočnému vojenskému správaniu a rôznym vyznamenaniam sa v knihách Pála (Machaleka) Makkayho, bývalého veliteľa I. guľometnej zložky pešieho pluku k. u. k. č. 101, a tým aj dlhoročného šéfa Michala Francisciho, sa neobjavila ani jedna zmienka o troch komlóšskych učiteľoch, hoci Matejdes mal byť spomenutý medzi ostatnými vyznamenanými vojakmi troch dolnozemských žúp v Maďarsku.¹⁷⁰ Dúfam preto, že zásluhou tohto príspevku sa teraz, po 110 rokoch, aj široká verejnosť môže dozvedieť o tom, ako sa mohlo ich vnímanie okolitého sveta pretransformovať prostredníctvom ich vojnových skúseností po štyroch rokoch prvej svetovej vojny.

Literatúra

Archívne pramene

Archív Matice slovenskej (AMS), fond. (f.) Maďarsko, Sign. Depot Krajanského múzea Matice slovenskej (KMMS). Hrdlička, Ľudovít Jaroslav, škatule 1, 6, 7, 8

¹⁶⁵ MOCSKONYI, 1916, s. 10.

¹⁶⁶ Gyászrovat. In *Evangélikus Órálló*, 3. 11. 1918, roč. 14, č. 43 – 44, s. 314.

¹⁶⁷ LUGOSI, 1996, s. 278.

¹⁶⁸ *Evangélikus Élet*, 9. 1. 1966, roč. 31, č. 2, s. 4; Bol aj zakladateľom pedagogickej dynastie. In SZINCSON, 1996, s. 513.

¹⁶⁹ Matejdes sa po rumunskom exile neskôr usadil v Zlatých Moravciach a Francisci v Turčianskej Teplici.

¹⁷⁰ MACHALEK, 1928; MAKKAY (MACHALEK), 1934.

**Archív Evanjelického cirkevného zboru a. v.
v Slovenskom Komlóši**

Matrika ev. cirkvi – Slovenský Komlós, Sobášne r. 1914, 1918. Dostupné na internete: <http://www.komlos-rodokmene.eu/index.php/sk/matrika-komlosa/matrika-komlosa-databaza> (cit. 20. 4. 2020)

A tótkomlósi ág. h. ev. egyházköztség tanácsuléseinek s közgyűléseinek Jegyzőkönyve 1903. okt. 30 – 1904. dec. 26.

Tanítók fizetési lajstroma 1905 – 1947

Tótkomlós hivatalos levelek 1875 – 1916

Tótkomlósi ág. h. egyházköztség Közgyűlési jegyzőkönyv 1914. IV. 14 – 1919. IV. 13.

ZEMAN Mihály. *A Tótkomlós-i ág. hitv. ev. egyház története 1896 – 1950-ig.* Kézirat, 1951.

Pramene ev. cirkvi v Uhorsku

A Bányai ágostai hitv. evangelikus egyházkerület Budapesten, 1905. évi október hó 4 – 6. napjain tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1905, s. 51.

A Bányai ág. hitv. evang. egyházkerület 1906. évi szeptember hó 19 – 21. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1906, s. 64.

A Bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1909. évi szeptember hó 8 – 11. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest : Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1909, s. 37-38.

A Bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1913. évi szeptember hó 11 12. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1913, s. 56.

A Bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1915. évi szeptember hó 30 és október hó 1. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest : Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, 1915, s. 47.

A szarvasi ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1915-16. tanévről. Közléteszi: Mocskonyi József igazgató-tanár. Szarvas: Nyomatott Müller Károlyné könyvnyomdájában, 1916, s. 10.

HEGEDŰS, János (ed.). *Az ág. hitv. ev. egyház Egyetemes Névtára 1913.* Budapest, 1913.

Matrika ev. cirkvi (Turany) – Matrika narodených v Turanoch (ev. a. v.) od 20. 8. 1894 do 1. 9. 1912. Online na familysearch.org (cit. 2. 9. 2022)

KOVÁCS, Andor. *Pokoj v boji* : reči a modlitby (preložil Pavel Gajdács). Budapest : Scholtz, 3. vydanie, 1915. 96 s.

POSZVÉK, Sándor (ed.). *A magyarországi ág. hitv. evang. keresztyén egyház Névtára az 1903. évben*. Sopron : Romwalter Alfréd kő-és könyvnyomdai műintézete, 1903, s. 233-234.

Püspöki évi jelentés előterjesztve a Bányai ág. h. ev. egyházkerületnek 1914-ik évi szeptember hó 24. és következő napjaira Budapestre összehívott rendes közgyűlésén. Budapest : Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari könyvnyomdája, 1914, s. 37.

Dobová tlač

A tótkomlósi kis magyarfalók. A királyi ügyészség döntése. In *Békésmegyei közlöny*, Békéscsaba, 6. 4. 1913, roč. 40, č. 27, s. 2.

A tótkomlósi mintatanító. A Mateidesz-ügy a közigazgatási bizottságban. In *Békésmegyei közlöny*, 16. 1. 1913, roč. 40, č. 5, s. 3 – 4.

A tótkomlósi pánszlávizmus. Fegyelmi egy tanító ellen. In *Békésmegyei közlöny*, 17. 7. 1913, roč. 40, č. 56, s. 2.

BEŇO, Ondrej. História národného prebudenia v Slovenskom Komlóši. In *Slovenský kalendár na rok 1948*. Budapešť : Vydal Sváz Slovanov v Maďarsku. 58 – 63.

Csernovic és Kimpolung elesett. In *Népszava*, 4. 8. 1917, roč. 45, č. 193, s. 2.

Drobnosti – Z Komlóšu nám sdeľujú. In *Dolnozemský Slovák*, Nový Sad, 15. 1. 1905, roč. 3, č. 1, s. 5.

Előfizetési felhívás. In *Evangélikus Lap*, Aranyosmarót, 14. 11. 1914, roč. 4, č. 46, s. 7.

Evangélikus Élet, Budapest, 9. 1. 1966, roč. 31, č. 2, s. 4.

Fegyelmi ügy. In *Békés*, Gyula, 1. 2. 1914, roč. 46, č. 5, s. 3.

Gyászrovat. In *Evangélikus őrálló*, Egyházi és iskolai hetilap. Budapest, 3. 11. 1918, roč. 14, č. 43 – 44, s. 314.

Magyar területeket akart Jugoszláviához csatoltatni két szlovák tanító. In *Prágai Magyar Hírlap*, Prága, 21. 10. 1924, roč. 3, č. 240 (688), s. 4.

Matejdesz Márton. In *Békés*, 11. 8. 1918, roč. 50, č. 32, s. 2.

Mi történt régen? In *Békésmegyei közlöny*, 19. 1. 1936, roč. 63, č. 15, s. 6.

REISINGER József. Bukovinán keresztül. In *Délmagyarország*, Szeged, 25. 8. 1917, roč. 6, č. 197, s. 4.

Tanítóválasztás. In *Békés*, 3. 9. 1905, roč. 37, č. 38, s. 3.

Tanítóválasztás. In *Békés*, 9. 5. 1909, roč. 41, č. 19, s. 4.

Edície prameňov, denníky a memoáre

BODNÁR, Tamás. *Szádeczky Károly első világháborús naplója. Egy miskolci honvéd visszaemlékezései*. Miskolc : Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, 2017. 64 s.

GALLI, Károly, Dr. *Az I. világháború forгатagában. Egy békéscsabai főhadnagy visszaemlékezései*. Békéscsaba : Munkácsy Mihály Múzeum, (Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 6.), 2015. 224 s.

Dr. Kemény Gyula *ezredorvos szerbiai naplója*. Dostupné na internete: https://nagyhaboru.blog.hu/2019/08/31/dr_kemeny_gyula_ezredorvos_szerbiai_naplója (cit. 23. 7. 2024)

Monografie, zborníky, štúdie

A 101-esek. In ANDO György – KUTYEJ Pál Gábor (ed.). *Csabensis*. Békéscsaba 300. Békéscsaba : Munkácsy Mihály Múzeum, (Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve V./42. „Ami csabai...” múzeumi sorozat.) 2. vyd. 2018. 656 s.

CSONTOS Pál. *Tótkomlósiai az első világháborúban (1914 – 1918)*. Tótkomlós : Tótkomlói Evangélikus Egyházközség, 2015. 91 s.

FRANCISCI, Michal. *Mínulost' a prítomnosť našej dediny / A mi falunk múltja és jelene (Monografické črty)*. Knihtlačiareň „Petőfi” v Békéscsabe, 1931. Reprint z roku 2006, Tótkomlós : Komlói Szlovákok Szervezete, 2006. 172 s.

GAJDÁCS, Pál. *Tót-Komlós története*. Gyoma : Kner Izidor Könyvnyomdájában 1896. Reprint z roku 2006, SZINCSONK György (ed.). Tótkomlós : Yes Press 2001. Bt., 2006. 428 s.

HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav. *Spoved' a účtovanie exulanta*. In SZUDOVÁ, Kristína Estera (ed.) *Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Bibliotheca Ludovici Haan)*, 2020. 236 s.

HRONEC, Michal – FRANCISCI, Michal ml. *Čriečky zo života dolnozemskeho farára ev. a. v. Michala Francisciho*. Bratislava : Eko-konzult, 2012. 192 s.

JANČOVIC, Ján. Ondrej Beňo – významná osobnosť Slovákov z Maďarska. In JANČOVIC, Ján. *Vyoralí hlboké dolnozemske brázdy*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2009, s. 161 – 163.

KOCSOR János. „Előzient Ferenc Jóska.” *Tallózás első világháborús emlékek között*. Békéscsaba : Munkácsy Mihály Múzeum, (Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 4.), 2014. 85 s.

Közös hadügy-ministerium. A. Közös hadsereg. In *Előirányzata a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országok és magyar koronához tartozó országok közös kiadásainak*. 1869-ik közigazgatási év. 1. füzet. Sommázat és külügy-ministerium. Bécs : Nyomatott a cs. k. udvari állam-nyomdában. 1868. 685 s.

LUGOSI Mátyás. Oktatásügy (1746 – 1944). In SZINCSONK György (ed.). *Tótkomlós története és néprajza 1*. Tótkomlós : Tótkomlós város önkormányzata, 1996, s. 269 – 296.

MACHALEK, Pál. *A cs. és kir. 101. gyalogezred története 1883 – 1918*. Békéscsaba : Körösvidék Nyomda és Lapkiadó Részvénytársaság, 1928. 270 s.

MAKKAY (MACHALEK), Pál (ed.). *A 101-es zászló alatt – A volt békéscsabai cs. és k. 101. gy. e. emlékalbuma*. Budapest. 1934. 346 s.

MAKÓ, Imre. *Életünket és vérünket! Az első világháború hőmezővásárhelyi áldozatai*. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2004. 359 s.

PAPP, János. A tótkomlói műkedvelő színjátszás történetének első korszaka (1904 – 1932). In *Békési Élet*, 1968, roč. 3, č. 2, s. 233 – 237.

SIRÁCKY, Ján. Slovenský Komlós z zašlých čias. In GERBÓCOVÁ, Jarmila (ed.). *Z minulosti Slovenského Komlóša 1746 – 1996*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997, s. 9 – 26.

SZINCSONK, György. A két világháború kora legfontosabb helyi történései (1914 – 1945). In SZINCSONK György (ed.). *Tótkomlós története és néprajza 1*. Tótkomlós : Tótkomlós város önkormányzata, 1996, s. 189 – 214.

SZUDOVÁ, Kristína Estera. Čo sa zo *Spovede* vynechalo. Neznámy svet Ľudovíta Jaroslava Hrdličku. In SZUDOVÁ, Kristína Estera (ed.) HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav. *Spoveď a účtovanie exulanta*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Bibliotheca Ludovici Haan) 2020, s. 86 – 208.

SZUDOVÁ, Kristína Estera. Slovenské národnostné školstvo a vyučovanie v materinskom jazyku v Uhorsku a 20. storočí v Maďarsku v praxi. In DEMMEL, József – TUŠKOVÁ, Tünde (eds.). *Škola a učítelia (Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku)*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2021, s. 74 – 97.

Internetové zdroje

1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. Dostupné na: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (cit. 23. 7. 2024).

Makkay (Machalek) Pál (1888 – 1939). Dostupné na: [http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Makkay_\(Machalek\)_P%C3%A1l_\(1888%E2%80%931939\)](http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Makkay_(Machalek)_P%C3%A1l_(1888%E2%80%931939)) (cit. 25. 7. 2024).

„Nagyezüst“ Vitézségi Érem. Dostupné na: https://mandadb.hu/te-tel/650867/Nagyezust_Vitezsegi_Erem (cit. 25. 7. 2024)

Prvá svetová vojna. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/prva-svetova-vojna> (cit. 25. 7. 2024).

MATERIÁLY A PRAMENE

PAVEL BEŇO (Maďarsko)

Iba tie milióny dažďových kvapiek...

JÁN JANČOVIC (Srbsko)

Z histórie a prítomnosti Slováckmi osídlenej veľkodediny Padina

LUBOMÍR KMEŤ (Slovensko)

Matrika je vzácna pamiatka

JÁN KIŠGECI – KATARÍNA PUCOVSKÁ (Srbsko)

Pamätníky kukurice Martina Jonáša

Iba tie milióny dažďových kvapiek...

PhDr. Pavel Beňo (Maďarsko)
info@koreneakotvy.eu

Iba tie milióny dažďových kvapiek [...] padalo z neba na ten smutný sprievod, ktorý sa iba pomaly posuňoval rozmočenými poľnými cestami tej nekonečnej roviny juhovýchodného Maďarska. Kónské i volské záprahy zapadali každú chvíľu do rozbahnených koľají, starci a deti, ktorí sa v nich viezli, sa rezignovane pohybovali v nepravidelnom rytme drevených kolies a iba neprítomne hľadeli pred seba. Ale nie všetci mali to šťastie, že sa mohli viezť... Táto matka so svojimi tromi malými deťmi... alebo tento slepý starec, ktorý – hoci ho stále niekto vedie – predsa len zaostal už hodný kus za hlavnou časťou tejto srdcervúcej kavalérie. Udalosti, ktoré sa odohrali v jeseni 1944 v obciach Pitvaros a Csanádalberty, zostávajú pre mnoho ľudí dodnes akýmsi „temným miestom“ slovensko-maďarských vzťahov. Čo sa vlastne stalo? Obyvatelia týchto obcí boli na konci vojny násilím vyhnaní zo svojich domovov a prinútení vydať sa na pochod, nevediac kam. – Hlavne ženy, deti a starci, pretože väčšina dospelých mužov týchto dedín bola v tej dobe povolaných na front. A ešte jednu vec treba dodať: Boli to etnickí Slováci, ktorých predkovia tu žili a pracovali bezmála 200 rokov. Obce Pitvaros a Csanádalberty, tak ako aj mnoho iných usadlostí vtedajšej Rakúskej ríše, založili slovenskí kolonisti začiatkom 18. storočia. Následkom skoro 200-ročnej tureckej nadvlády, ktorá tomu predchádzala, boli totiž pôvodní maďarskí obyvatelia vtedajšieho Dolného Uhorska zdecimovaní do tej miery, že tieto úrodné roviny zostali skoro celkom púste a vyľudnené. Na rozdiel od severnejšieho a prevažne hornatého Slovenska – vtedy označovaného aj ako Horné Uhry, kam sa osmanskí dobyvatelia až v takej miere nedostali a nemohli napáchať také škody na tomto území a jeho obyvateľoch. Mnoho zemepánov z radov uhorskej šľachty sa preto vtedy usilovalo o „zaľudnenie“ týchto pústatín, a tak „ponúkali a lákali“ obyvateľom hornatého Severu k odchodu, resp. úteku slovenských poddaných na Dolnú zem. – A lákadlo to nebolo malé! Okrem vidiny úrodnej pôdy pre obrábanie to bola aj

túžba po slobode. A iste aj tej náboženskej, pretože väčšina z týchto „utečencov“ sa hlásila k učeniu Martina Luthera – protestanti, ktorí to za vlády Habsburgovcov – Leopolda I. a ani Leopolda II. – nemali v Rakúskej ríši vôbec ľahké. V takomto historickom kontexte vznikalo v uhorskej časti vtedajšej Rakúskej ríše už od začiatku 18. storočia mnoho slovenských enkláv. Ich potomkovia a ďalší slovenskí osadníci sa potom vydávali stále viac na juh a začiatkom 18. storočia založili aj obce Pitvaros (1816) a Csanádalberti (1844). A prevažne slovenský ráz si tieto – ale aj mnoho iných obcí na tomto území – zachovali až do roku 1947. Vtedy sa mnoho ich obyvateľov rozhodlo presídliť do svojej pôvodnej vlasti, ktorá bola v tej dobe súčasťou Československa. Je veľmi pravdepodobné, že sa veľká časť z nádejí a túžob slovenských kolonistov, ktorí už na začiatku 18. storočia hromadne odchádzali z hornatého Slovenska, aby sa potom usadili na žirných uhorských rovinách, naozaj vyplnila. Už v polovici 19. storočia existovali na území vtedajšieho Uhorska významné a prosperujúce dediny i mestá, ako napr. Slovenský Komlós, Senteš, Sarvaš a predovšetkým mesto Békéšska Čaba, kde žilo prevažne slovensky hovoriace obyvateľstvo. So svojimi bezmála 40-tisícmi obyvateľov bola vtedy Békéšska Čaba údajne najväčším slovenským mestom v celej ríši. A obyvatelia, ktorí tu žili (napr. taký Ondrej Áchim, vtedajší poslanec Uhorského snemu) boli sebevedomí, ekonomicky dobre zabezpečení. To už neboli tí smradľaví Tóti, ktorí síce postavili v Budapešti nádherné paláce, ale prebývali v zatuchnutých pivniciach, kde sa živili iba slaninou a občas zahynuli pádom z vysokého lešenia. Nikomu nechýbali a nikto ich neľutoval. Pre obyvateľov vtedajšej Pešti to bola iba banalita, o ktorej sa sem-tam zmienila aj miestna tlač. Priaznivý vývoj – nielen ekonomický, ale aj kultúrny – trval pri najmenšom do roku 1867. Vtedy došlo k tzv. rakúsko-uhorskému vyrovnaniu a tragédiou Maďarov bolo – ako to potom dokázal aj ďalší vývoj – že sa až príliš „zahľadel do svojej maďarskosti“ a práva iných národností, ktoré žili na území vtedajšieho Uhorska, odmietal vidieť a uznať. Prirodzeným následkom takéhoto „zahľadania sa“ bola potom diskriminácia a potlačovanie nemaďarsky hovoriacich obyvateľov, ktorej završením boli aj tzv. Apponyiho zákony (1910). Po porážke a rozpade Rakúsko-Uhorska sa v roku 1918/19 pre slovensky hovoriacich obyvateľov Uhorska objavila nová nádej a nová realita. Slováci sa aktivizovali a pokúsili sa dokonca vyjednávať s maďarským premiérom Károlyim o zlepšení svojho postavenia v novom maďarskom štáte. Ani Károlyi, a ani nový štát však dlho nevydržali

pri moci a na ich miesto nastúpili bolševici v čele s Bélom Kunom, ktorých národnostná problematika nijako neoslovila, pretože sa usilovali o „svetovú revolúciu“. Tá sa im však nepodarila a ich moc a vplyv sa v Maďarsku zmenšoval takým spôsobom, že sa ich politickým súperom – vojskám rumunského kráľa Michala, podarilo v roku 1919 preniknúť až do Budapešti. Vplyv a moc Rumunov sa vtedy prejavili aj v tom, že presviedčali – a mnoho vplyvných reprezentantov slovenskej menšiny v Maďarsku aj presvedčili – o tom, že pre dolnozemsých Slovákov sa otvorí lepší a slobodnejší národnostný vývoj a život po pripojení k Rumunsku. Diskusiu a rozhodovací proces v tejto veci však rázne ukončili Versaillské dohody, vrátane tzv. dohody Trianonskej, ktoré s definitívnou platnosťou stanovili hranice Maďarska. A svetielko nádeje pre slovensky hovoriacich obyvateľov južných krajov Maďarska na väčšiu možnosť slobodne prejavovať svoju „slovenskosť“ tým definitívne zhasla! Ale to najhoršie malo iba prísť... Pitvarošania, Albertania, Komlóšania a iní „zradcovia Maďarov“... Odpata Maďarov za snahy dolnozemsých Slovákov po väčšom rešpekte, autonómii či dokonca nezávislosti prepukla naplno v roku 1920. Eufória masových zhromaždení Slovákov v Békešskej Čabe z roku 1919 – napr. 13. 8. 1919 – bola preč a všetkých rečníkov a organizátorov – ak sa ešte predtým v obave o svoj život neuchýlili do exilu – stihol tvrdý trest. Bezmála stovka z nich skončila na dlhé mesiace v maďarských väzniciach – dokonca aj v tom najťažšom v Szegeďine (Csillagbörtön). Tam skončil napríklad aj richtár Jozef Hostina a ďalších 10 obyvateľov Pitvaroša na dlhých 20 mesiacov, a ešte aj potom zostávali pod policajným dohľadom. Jozef Hostina bol dokonca v roku 1924 zavraždený a vyšetrovanie tejto úkladnej vraždy údajne viedlo „dostratena“. Postavenie menšiny v Horthyho Maďarskom kráľovstve, a to nielen tej slovenskej, bolo pred a počas 2. svetovej vojny vskutku neutešené.

Prolog k samotným pochodom: Hoci aj z obcí Pitvaroš a Albert boli mnohí z ich obyvateľov zverbovaní do maďarskej armády a odoslaní na východný front (a mnohí z nich sa, žiaľ, odtiaľ už nikdy nevrátili!), uznania zo strany štátu a často aj mnohých iných Maďarov sa im za tieto obete nedostalo. Skôr naopak. Slovenské obce a ich obyvatelia boli často označovaní ako „smradlaví a nespoľahliví panslávi“ a vystavení boli stále väčšiemu teroru maďarských úradov. To napokon dobre ilustruje aj nasledujúci príbeh z vojnových rokov: Príčinou surového zákroku maďarskej polície a žandárstva proti

občanom slovenskej národnosti v týchto obciach bola agitácia pri voľbách do maďarského parlamentu, pri ktorých boli v Pitvaroši rozširované volebné letáky maloroľníckej strany, ktoré boli vyslovene protislovenskej tendencie. Slovenskí občania, u ktorých napriek silnému tlaku maďarských úradov sa stále viac prejavovalo slovenské národné povedomie, protestovali proti letákom a žiadali maďarskú políciu, aby nedovolila letáky šíriť a zatkla neznámych agitátorov. Miestny mlynár v snahe potrestať Slovákov za to, že sa postavili proti šíreniu letákov s protislovenskou tendenciou, odmietol prijať od nich obilie na mletie. Slovenskí roľníci v oboch obciach sa začali zhromažďovať pred mlynom v Pitvaroši. Miestna polícia sa pokúsila zadržať demonštrujúcich Slovákov. Medzitým jeden z maďarským občanov zavolať políciu z Makova, ktorá zadržala Slováka Štefana Turjana, na čo privolané policajné orgány demonštrujúcich rozohnali. Maďarské úrady, prirodzene, nenechali demonštrácie bez odpovede a do oboch slovenských obcí prišlo 600 maďarských policajtov, vyzbrojených automatmi pod vedením žandárskeho majora. Ihneď vykonali prehliadky vo všetkých slovenských domoch. Bili občanov, protestujúcich proti tomuto zaobchádzaniu. Vyšetrovacie orgány vyhlásili, že prehliadka v oboch obciach sa deje práve takým spôsobom, ako známe vyšetrovanie Srbov začiatkom roku 1942 v Novom Sade, ktorý bol dočasne okupovaný Maďarmi. Policajti ďalej vyhlásili, že skončujú so Slovákami práve tak, ako skoncovali so Srbmi v Novom Sade. Ako vieme, značný počet obyvateľov srbskej národnosti maďarská polícia a vojenské orgány vtedy utýrali k smrti a hodili do Dunaja. Pri vyšetrovaní v Pitvaroši a Csanádalberty zatkli 11 Slovákov, ktorí boli nútení následkom týrania zo strany maďarských bezpečnostných orgánov k výpovediam, aké pokladali za vhodné pre seba maďarské vyšetrujúce úrady“ (*Východoslovenská pravda*, v článku z 18. januára 1946). Tak či onak, scéna pre to, čo sa udialo na prelome septembra a októbra 1944, bola už pripravená.

Pitvaroš – Popis udalostí M. Brnuľa. Dňa 26. septembra 1944: „Pitvarošania spozorovali, že žandári opustili obec a že z obce odišli aj maďarskí vojaci. V ten deň sa prieskumníci sovietskych vojsk priblížili k pitvaroškému chotáru. Ľudia znepokojene chodili po uliciach a popoludní sa niekoľkí jednotlivci rozhodli, že na veži vztýčia bielu zástavu a oznámia sovietskym prieskumníkom, že vojsko a žandári opustili svoje postavenia. Dňa 28. septembra 1944: Predpoludním okolo deviatej hodiny prišla do dediny čata maďarského vojska.

O hodinu neskôr prešlo cez obec až na Slovenský Komlôš sovietske bojové vozidlo. Nato maďarskí vojaci odišli z dediny. Na druhý deň sa maďarskí vojaci znova vrátili do Pitvaroša. Na noc postavili strážu a dôstojníci sa zabávali do polnoci. Jednotky sovietskej armády začali útok o 3. hodine ráno 30. septembra: Dve delové rany sa stali signálom k útoku a do 5. hodiny už obsadili celú obec. Pitvarošania prijali sovietskych vojakov veľmi srdečne, varili a piekli pre nich a mysleli si, že sú už definitívne oslobodení. Lež popoludní maďarské oddiely za podpory nemeckého letectva vytlačili z obce sovietske jednotky. V obci sa tuho nebojovalo. Sovietske vojská v záujme obyvateľstva ustúpili smerom na Csanádpalotu s tým, že sa vrátia o niekoľko dní. Dňa 2. októbra predvolali viacero mužov na žandársku stanicu a oznámili im, že ak budú naďalej paktovať s Rusmi, zničia obec. Nazvali ich „smradľavými komunistami“, „tótmi“ a vydali rozkaz na kopanie zákopov na kraji obce. Rozkaz uposlúchlo len niekoľko ľudí a väčšina obyvateľov si prestala všímať dôstojníkov. Pitvarošania vedeli, že tento stav môže byť len dočasný. Na to dôstojníci nariadili evakuáciu obce. Dňa 3. októbra prostredníctvom bubeníka nariadili, aby sa obyvateľstvo zhromaždilo o 13.00 hodine na obecnom pastvisku s potravinami na niekoľko dní. Poľní žandári pozhánali občanov a vydali rozkaz na pochod – smer Nagyszénás. Niekoľkí išli na vozoch, väčšina však pešo. Najpotrebnejšie veci niesli zavesené na bicykloch, na fúrikoch po dažďom zmáčaných poľných cestách. Hradské boli vyhradené pre vojská. Viacerí sa dostal po Nagyszénás, kde ich umiestnili v maštaliach na majeri. Žandári ich stále strážili. Nikto nevedel, aký osud ich stihne. Niektorí sa dostali len po Orosházu, kde ich zastavili sovietske vojská, ktoré 6. októbra oslobodili Pitvaroš a okolité obce. Časť obyvateľstva sa vrátilo už v ten deň do svojich domovov, zvyšok sa vrátil 7. októbra. Dedina bola vyrabovaná, ale na budovách škody nevznikli.“

Popis udalosti – M. Hudák: „...Okolo húfov vyhnaných Slovákov stála rota po zuby ozbrojených a prísnych poľných žandárov (kakastollas), ktorí boli hotoví hocikedy strieľať do vyhnaných a bezbranných občanov po každom podozrivom kroku a pohybe. ... Akoby aj príroda bola preukazovala hlboký a horký súcit voči vyhnanému slovenskému ľudu zo svojho domova, keď celý deň 2. a 3. októbra pršalo, lepšie povedané lialo ani z krhle na vysušenú Dolnú zem, ktorá sa čoskoro premenila na kaluže špinavej vody a blato z ťažkej čiernej zemi, ktorá sa potom veľmi lepilo na nohy a obuv. Veľa

obyvateľov Pitvaroša zodrало vtedy svoje jediné a veľmi chránené topánky (nakolko boli veľmi drahé a preto chránené), keď nás vyhnali poza obce po úvrtiach, zamlátených a v tento hrozný, smutný čas hrozne blatových cestách. Kto nepozná dolnozemske blato, ten nevie pochopiť, čo znamená ísť po takejto ceste, najmä v noci po tme, keď ich čím ďalej a ďalej odháňali od domova. Ľudia sa ani nerozprávali, iba plakali a uprostred horkých sĺz nepozerali ani, kam idú, len cítili, že sa im nohy zabárajú väčšími a väčšími do blata, bahna, lepiaceho sa im na obuv. Pitvarošania tiahli počas daždivého počasia až na Nagyszénás cestami-necestami. Na Orosháze tamojší obyvatelia spustili na nich dážd' nadávok: „Úgy kell nekik, bődös tót fajtának, komuništáknak! Ezek engedték be az Oroszokat!“ („Tak im treba, smradľavým slovenským fajtám, komunistom! Títo vpustili sem Rusov.“) Tak prišli na druhý deň pred samým večerom na jeden opustený majer pri Nagyszénási, vyčerpaní, hladní a premoknutí do nitky. Tu ich umiestnili po maštaliach, ale žandári ich stále strážili. Nikto nevedel, aký osud ich tam čaká. Tam potom na Nagyszénási boli mužovia odtrhnutí od svojich rodín a vyspovedaní farármi, čo naznačovalo, že masaker sa má udiat' už v blízkyh hodinách. ... Na Nagyszénási vo štvrtok, 5. októbra 1944 popoludní, nastal bezhlavý ústup nemecko-maďarských armád, ktoré v tom chaose (možno chtiac-nechtiac) zabudli so sebou zobrať svojich slovenských zajatcov pre klíny, vrazené víťaziacou sovietskou armádou cez Rákoš-Vársarhely-Szentes až po riekú Tíza. V dôsledku tohto sa fašistické vojenské oddiely rýchle a okamžite museli dostať von spomedzi klinov, ak nechceli bezpodmienečne zahynúť, a týmto činom boli a zostali zachránené aj dve slovenské obce...”

Popis udalosti – Š. é: „Ďalšia pohroma zasiahla našu dedinu po prechodnom obsadení sovietskymi jednotkami 3. októbra 1944. Vtedy na rozkaz hlavného veliteľa maďarskej armády celú dedinu evakovali, údajne pre spoluprácu s nepriateľskými jednotkami. Obyvatelia Pitvaroša sa do troch hodín museli vystáňovať zo svojich domovov. Mohli si zo sebou vziať, čo uniesli. Za asistencie poľných žandárov sa zhromaždili na pasienku konča dediny a dali sa na pochod. Aby nepobúrili obyvateľov susedných dedín, hnali ich ako stádo po poľných cestách. Tí, čo mali vozy, išli na vozoch, iní vedľa bicyklov, na ktorých si viezli batožinu. Boli takí, ktorí išli s fúrikmi, kde mali svoje batôžky. Husté blato sa im lepilo na kolesá. Chorí a starí sa viezli na vozoch. Žandári im pritom nadávali do panslá-

vov a vlastizradcov. Cieľom tejto úmornej cesty mal byť Nagyszénás, kde sa malo rozhodnúť o ich ďalšom osude. My sme sa násilnej evakuácii vyhli tým, že sme sa rozhodli Pitvaroš opustiť. Po smutných skúsenostiach v apríli v tomže roku (zatknutie a internovanie v koncentračnom tábore) sme sa obávali ďalších represálií zo strany maďarských úradov.

Csanádalberti. Popis udalosti – A. Gombošová: „Bol pondelok, 2. októbra 1944. Ráno okolo 9. hodine v obci Čanádalberti, na Dolnej zemi v Maďarsku vybubnovali na „pláci“, že všetci obyvatelia musia opustiť dedinu. Zobrať si majú so sebou potraviny na tri dni a o 13.00 hod. sa majú sústrediť na Ničovicovom salaši a odtiaľ nás mali pohnať maďarskí žandári nevedno kam. Mala som vtedy 5 rokov. Moji rodičia, tri staršie sestry a stará mama sme sa vydali na cestu s ostatnými obyvateľmi, čo tvorili najmä ženy, deti a starí ľudia, pretože mladí a zdraví muži boli alebo na robotách, alebo väčšinou na ruskom fronte ako maďarskí vojaci – spojenci Nemcov. Všetkých nás začali hnať niekoľkí maďarskí žandári, vraj ako nebezpečných partizánov. Hneď, ako sme sa vydali na cestu, začalo pršať. Ľšli sme po poľnej ceste a po poli, pretože cesty museli zostať voľné pre presúvajúcich sa maďarských vojakov. A stále pršalo. Dolnozemske poľné cesty boli také zablatené, že dospelým ľuďom siahalo blato až po kolená. Starých ľudí a deti naložili na dva veľké vozy a tie ťahali byvoly zo Sirbikovho salaša. Na jednom z nich som sa s mojou starou mamou viezla aj ja. Dážď neprestajne lial. Už sme boli všetci premoknutí a uzimení na kosť. Prvú noc sme spali na nejakom salaši v maštaliach. Ráno nás hnali ďalej. Bolo to strašné. Stále pršalo. Takto nás hnali viac ako 50 km, až sme došli do dediny Gádoroš. Tu nás začali ubytovávať. Pôvodní obyvatelia nás nechceli prijať, iba ak do maštali, lebo sme vraj boli „smradľaví partizáni“. Moja stará mama aj najstaršia sestra ochoreli. Nemali sme čo jesť. Ešte dobre, že môj otec zobral so sebou kravičku, ostatní statok vypustili do záhrady, aby si aspoň niečo našli a nezahynuli opustení bez gazdov. Takže my sme mali aspoň mliečka. Boli takí, čo naozaj hladovali. Vo štvrtok nás všetkých nahnali do kostola, kde nás kňaz vyspovedal a v piatok nás vraj mali kúpať v rieke, čo tiekla za dedinou. Ale my sme dobre vedeli, čo tým myslel, že pre nás je to istá smrť. Lenže front bol už blízko. Červená armáda sa už blížila ku Gádorošu. Vraj ju niekto informoval o našom osude, a tak postup frontu zrýchlili. Pre nás svitla nádej, že sa zachránime, čo sa nakoniec aj stalo. Na druhý deň všetci žandári

zmizli. Zľakli sa a zutekali pred Rusmi. Aj naši domáci Maďari nás už volali aj do izieb a prehovárali nás, aby sme u nich zostali, že sa o nás postarajú. No my sme odmietli a všetci sme sa začali zbierať na cestu domov. V sobotu 7. októbra 1944 sme sa vydali na cestu domov. Pri cestách sme videli veľa mŕtvych vojakov – maďarských, nemeckých i ruských. Bolo to naozaj strašné. Po príchode domov si každý zachraňoval majetok v opustených domoch i salašoch a ratoval zatúlané zvieratá. Nevieť dodnes, čo znamenala takáto pomsta zo strany Maďarov. Veď naši otcovia, synovia a bratia bojovali v maďarskej armáde ako spojenci Nemcov a oni chceli s nami urobiť to najhroznejšie, utopiť v nás v rieke. A potom nech sa nikto nečuduje, prečo sme sa v roku 1947 presídlili na Slovensko, do našej staronovej vlasti. Lebo podľa mňa – dá sa odpustiť, ale zabudnúť na tú krutosť sa nedá nikdy, kým len človek na tomto svete žije¹ ... Trúfam si tvrdiť, že pre mnoho Slovákov – a možno nielen pre nich – v tomto prípade ide stále o akúsi „nedokončenú“ záležitosť, a ešte stále toxickým dopadom na slovensko-maďarské vzťahy. Je preto záhadou, prečo táto historicky doložená „dráma“ zostáva stále stranou, mimo záujmu našich historikov. Synchronicita diania v oboch týchto obciach je totiž veľmi podivná a dosť intenzívne naznačuje, že by pritom mohlo ísť o nedokončenú etnickú číстку! A ak takéto podozrenie vyvrátené nebude, zaslúžia si účastníci týchto „pochodov“, alebo aspoň ich potomkovia, prinajmenšom náležité ospravedlnenie zo strany tých, ktorí sú potomkami, a tak aj právnymi následníkmi iniciátorov týchto neblahých udalostí. Alebo to všetko necháme zmiznúť, ako tie milióny dažďových kvapiek zo začiatku októbra v roku 1944?

Spísané začiatkom mesiaca februára roku 2024 v Galante/SK.
Publikované na:

Internetové zdroje

www.koreneakotvy.eu

¹ Popisy udalostí boli publikované a prevzaté z textu Pitvarošský „pochod smrti“ na Nagyszénás a publikované na webe www.pitvaros.sk. Live-rozhovory, resp. spomienky na tieto smutné udalosti, majú prípadní záujemci k dispozícii aj na stránke: <https://www.koreneakotvy.eu/?p=127>

Z HISTÓRIE A PRÍTOMNOSTI SLOVÁKMI OSÍDLENEJ VEĽKODEDINY PADINA.

Čriepky k nadchádzajúcej dvestodvadsaťročnici najslovenskejšej dediny vo Vojvodine

Ing. Ján Jančovic (Slovensko)
jan.civocnaj@gmail.com

V Padine na širej rovine

Srbská časť Banátu zaberá severovýchodný cíp krajiny. Tento pôvodne historický kraj vo Vojvodine, rozprestierajúci sa medzi Dunajom a Tisou, bol v minulosti málo úrodným močaristým územím. Za obdobie osmanskej nadvlády sa táto pohraničná marka uhorského kráľovstva takmer vyľudnila. Napríklad roku 1717 tu bolo iba 56 obývaných a až 125 opustených osád. Po vyhnaní Turkov z Temesváru a Pančeva na základe uzavretého mieru z roku 1718 ostal celý Banát ako osobitne vojensky spravované územie. Cisárske úrady potom začali s organizovaným osádzaním kolonistov. Najprv sem prišli Nemci, Taliani, Španieli, ale všetci zo strachu pred Turkami tento kraj opustili veľmi skoro. Potom sem prišli Srbi, ale ani oni v tejto časti krajiny dlho nevydržali. Prví Slováci prišli do týchto končín Uhorska roku 1782, najprv do Nového Komlóša (teraz *Comlosu Mare* v Rumunsku), ale ten pre zlé podmienky, podobne ako ďalšie dve prechodné sídla – osady Bardán a Ečku, veľmi skoro opustili. Natrvalo sa potom vo väčších sídlach usadili roku 1786 v Aradáci, roku 1802 v Kovačici a roku 1806 v Padine.

Padina. Rodina Ondreja Petráša, 1910

Na Vojenskej hranici

Podobne ako Kovačica, aj Padina, nachádzajúca sa v jej susedstve, leží v južnom Banáte na rozsiahlej rovine, ktorá ostala po odchode Turkov pustá. Miestu, kde leží teraz Padina s drsnými životnými podmienkami, sa dlho vyhýbali všetci migranti. Výmerom z 11. septembra 1804 sa veliteľstvo rozhodlo zaľudniť Padinu ako hraničiarSKU osadu *Vojenskej hranice-nemeckobanátskeho regimentu* s potvrdením Dvornej rady vo **Viedni**. Prvým odvážnym Slovákom, ktorí doputovali s povolením cisára Františka I. v roku 1806 do tohto púštného piesočnatého kraja – do osady s názvom Padina, vymerali hneď v prvom roku 83 pozemkov na stavbu domov, jeden pozemok pre obecný dom a ďalší pozemok pre školu a faru. Prvé dva roky tu boli slovenskí prisťahovalci bez studne a sprášový chotár, na ktorom sa usadili, vyzeral viac ako púšť, vôbec nie ako na územie, na ktorom by mohli začať hospodáriť a natrvalo sa usadiť.

Padina. Prvá krytá studňa

Všetci osadníci boli vlastne poddaní roľníci a vybrali sa sem obrábať pridelenú zem, a súčasne vykonávať hraničiarsku službu. Bez vody a studne to nebolo možné, preto sa prví osadníci rozhodli z tohto – vtedy nehostinného miesta – doslova utiecť. Veliteľstvo Vojenskej hranice však týchto smelých a tvrdých slovenských roľníkov, ktorí mali plniť i hraničiarsku službu, jednoducho vrátilo späť. Vojenské veliteľstvo, aby tu udržalo prvých osadníkov, bolo neskôr nútené vyčleniť prostriedky na založenie osady a po dvoch rokoch pobytu slovenských osídlencov im vykopať aj prvú studňu. Takto potom vytvorili zlepšené podmienky pre príchod ďalších slovenských osadníkov, ktorí sem prichádzali z viacerých obcí terajšieho Slovenska a zo skôr usadených dolnozemskej stolíc. V Aradáci a v Kováčici prevládali v prvej vlne Slováci z Novohradskej stolice, podobná situácia bola aj v Padine, neskôr postupne aj Gemerskej, Nitrianskej a Peštianskej, ale z tých nie všetci už prišli rovno zo Slovenska. Veľká časť z týchto prisťahovalcov žila už niekoľko rokov v dolnozemskej stoliciach terajšieho Maďarska, napríklad aj v Zadunajskej, najmä tí, ktorí pôvodne pochádzali z okolia Myjavy. Niekoľko rodín sa prisťahovalo aj z **Békešskej Čaby** – a odvtedy sa jedna časť Padiny nazýva

Čaba. Z cirkevnej matriky sa možno dozvedieť, že sa v prvom roku pobytu Slovákov v Padine narodili prví jej obyvatelia – dvojčičky **Katarína a Eva Žolnajové**. Prvý najmladší Padinčan bol **Michal Cicka**, syn Michala a Zuzany, rodenej Vaškorovej. Prvý sobáš bol zaznamenaný 10. novembra 1806, keď do manželstva vstúpil **Ján Šimák** (narodený 17. 9. 1785 v Pôtri), ktorý sa v lete roku 1806 presťahoval z **Pôtra** ako najmladší, vtedy dvadsaťročný syn **Andreja Šimáka** a Doroty rod. Novákovej, a za manželku si v Padine zobral **Máriu Ďuricovú**, dcéru Michala a Anny, rodenej Tothovej.

Padinčania. Obecná správa, 1901

Od svojho začiatku s učiteľom a farárom

Je dôležité pripomenúť, čo bolo v tom čase zvyklosťou slovenských evanjelických prisťahovalcov na Dolnú zem – do novozakladaných osád prichádzali, ale hneď na začiatku si povolávali aj učiteľov a farárov. V Padine už v prvom roku príchodu mali svojho učiteľa **Jána Kováčika**, ktorému postavili z ubitej hliny školu s bytom. Vyučovanie, aj keď bolo cirkevné, sa hneď od začiatku muselo prispôsobovať predpisom územnej vojenskej ustanovizne s ná-

zvom Vojenská hranica. Jej veliteľstvo malo okrem iného aj dohľad nad vyučovaním a muselo byť tiež informované o všetkom, čo sa v osade a škole deje. Po prvých dvoch rokoch, roku 1808, si novousadení Padinčania priviedli aj prvého farára **Martina Hamaliara**, rodáka z Veľkého Krtíša. Dovtedy prvé dva roky Padinčania patrili **do evanjelického cirkevného zboru v Kovačici** ako jeho dcérska cirkev. Príchod farára Martina Hamaliara priniesol nielen povzbudenie cirkevného a národného života, ale znamenal aj prílev ďalšej väčšej skupiny evanjelických Slovákov, ktorí sem prišli priamo zo severných slovenských stolíc bývalého Uhorska.

Padina. Konfirmácia, 1919, farár Doležal

Práve v čase formovania novej dediny navštívil Padinu kvôli nemecko-banátskemu hraničiarskemu regimentu arcivojvoda Ludwig, a keď videl, že ďalší rozvoj tejto slovenskej dediny závisí od dostatku vody, nariadil vykopat' na náklady štátu dve hlboké studne a potom ich aj udržiavať v dobrom stave. Tunajší Slováci na znak vďaky na návrh farára Hamaliara rozhodli o premenovaní osady po Ludwigovi na Ludwigsdorf. Neskôr – počas pomadžarčovania miest a obcí v Uhorsku – vznikla z tohto názvu maďarská modifikácia názvu dediny Lajosfalva. Po rozpade monarchie sa obyvatelia tejto čisto slovenskej veľkodediny vrátili k názvu, ktorý ľud od svojho zrodu aj tak

vždy volal **Padina**, čo vo voľnom preklade so srbčiny znamená svah alebo úpätie. Po odchode farára Martina Hamaliara do Kovačice, keďže Padinčania mali vtedy iba modlitebňu, prišiel za farára vtedajší kaplán pri otcovi v Báčskom Petrovci – **Ján Stehlo**. Ten sa hneď na začiatku svojho príchodu zasadzoval za výstavbu chrámu, ale narážal na prekážky s udelením povolenia od vojenského veliteľstva, a tak kostol začali stavať až v roku 1832 a dokončili ho roku 1839. Z významných slovenských učiteľov, ktorí v Padine v čase Uhorského kráľovstva na seba najviac upozornili, bol okrem národného buditeľa **Alberta Martiša** (* 1855 Kulpín – † 1918 Padina), aj hudobný skladateľ **Viliam Figuš-Bystrý**, ktorý v Padine pôsobil v rokoch 1903 – 1907.

Padina. Chlapci – školáci, 1905

Zápas s rosou života

Problém vody sa v Padine stával čoraz aktuálnejší, pretože s rozrastaním obyvateľstva dovtedajšia jedna studňa nestačila ani len na pitnú vodu. Dovtedy, kým nemali studňu, chodili prví Padinčania po vodu až 9 kilometrov vzdialene, do Slováckmi o štyri roky skôr založenej Kovačice, skadiaľ ju v krčahoch a v drevených nádobách privážali

pekne po poriadku, podľa rozvrhu pre každú rodinu, a skladovali ju v zásobníkoch ich domov. Neskôr, keď už mali svoju prvú studňu a po návšteve arcivojvodu pribudli aj ďalšie dve studne, na prepravu vody zo studní do svojich dvorov si zhotovili špeciálne vozy so sudmi, ktoré nazývali „vodáre“. Voda vo vykovaných studniach sa nachádzala vo veľkých hĺbkach a studne boli väčším obmurovaným a zastrešeným objektom, aby sa v nich mohli kvôli pohonu pohybovať kone. Bolo to podobne ako aj na Slovensku, v minulosti známom pohone pomocou „geplá“, keď tu kone, pohybujúce sa do kruhu, prenosom okrúcali reťazou koleso a valec, čím v jednom stolitrovom drevenom vedre vyťahovali vodu a súčasne druhé prázdne vedro spúšťali na dno studne. Aj na základe takého naberania vody v susedných slovenských dedinách o Padinčanoch úsmevne vraveli, že v Padine sa „voda melie“. Charakteristickou črtou týchto studní v minulosti bolo, že popri týchto životne dôležitých objektoch pre život a existenciu obyvateľov sa dňom a nocou poneviali smädné kone a kravy. Aj roľníci, vracajúci sa z poľa, sa tu často museli tlačiť, aby sa tu oprášili a umyli znoj po namáhavej práci. Voda tu bola taká vzácna, že pre usadených Slovákov sa v Padine stala rosou života – zápasom o prežitie. Nie náhodou si jeden z tunajších popredných inštitutných umelcov – maliar Ján Husárik (* 1942 – † 2017), tvoriaci istý čas aj na Slovensku, zvolil za svoju ústrednú tému – „smäd“. Zápas o vodu, ktorý ako chlapec pozoroval, povzbudzovali v ňom spomienky, fantáziu a boj roľníka s prírodou, čo boli časté námety jeho obrazov.

Padina. Mlátenie obilia pred 2. sv. vojnou

Martiš o starých Padinčanoch

Dolnozemský národný buditeľ Albert Martiš (* 1885 Kulpín – † 1918 Padina) po skončení učiteľských štúdií nastúpil za učiteľa v Padine ešte v časoch existencie Vojenskej hranice. V Padine pôsobil plných štyridsať rokov a zaslúžil sa o kultúrne a hospodárske povznesenie tunajších Slovákov. Už roku 1885 založil Vzájomnú pomocnicu, po desiatich rokoch premenovanú na *Sporiteľňu*, ktorá sa potom čoskoro stala filiálkou Pančevskej banky. Jeho aktivity presahovali hranice regiónu a v rámci Vojvodiny sa stal u dolnozemských Slovákov priekopníkom chmeliarstva. Za svoje výsledky v pestovaní chmeľu bol odmenený aj na svetových výstavách. Svojimi článkami uverejňovanými v novinách a časopisoch na Dolnej zemi a na Slovensku povzbudzoval a informoval Slovákov v Uhorsku v národnobuditeľskej činnosti a v cirkevných a obecných záležitostiach. Z jeho rukopisu napísaného v roku 1903 prevzal údaje časopis *Živena* a uverejnil roku 1924 článok, v ktorom Martiš opisuje spôsob života a povahu Slovákov ešte v časoch Vojenskej hranice, keď Padinčania okrem roľníčenia museli vykonávať aj hraničiarsku službu. Okrem iného sa v článku uvádza „*Keď som sa dostal do Padiny ešte za existencie Vojenskej hranice, našiel som tu slovenský ľud zdravý, čerstvý, pekne urastený, duchovne rozvinutejší ako inde. Vyučovania trvali od 1. októbra do 20. augusta a do školy bolo povinné chodiť každé dieťa bez výnimky. Ľud tu bol vzdelanejší ako tam, kde sa do školy chodilo iba štyri mesiace a škola bola bez akýchkoľvek učebných pomôcok. Dobrotu ľudu bolo poznať na veselej a červenej tvári – veď v záduhách mali vždy dostatok chleba, mäsa i vína. Chlapi boli vysokí a chodili rovno, ako by za nimi stál sám kaprál. Povestne hraničiarske fúzy si mohli i dvakrát obkrútiť okolo uší. Dievčatá boli krásne a na okolí nemali páru. Keď som prišiel do Padiny, 12-ročné žiačky boli také veľké, že sa hanbili chodiť do školy a nespratali sa do lavíc. Ale keď sa družstvá – záduhy podelili, morálka sa uvoľnila a začalo pitie pálenky, včasná ženba a výdaj, čo malo za následok, že udatní hraničiari začali krpatieť a špatniť. Osemnásťročnému šuhajovi, aby sa netúlal po nociach, radšej dovoľujú oženiť sa a nikto ďalší ich od toho neodrádzal. Vydávajú sa i 15-ročné dievčatá*“. Dolnozemský buditeľ, kulpínsky rodák Albert Martiš, pre svoje národné presvedčenie (publicita v slovenských novinách) a spoluprácu so slovenskými národovcami bol v roku 1895 z učiteľských služieb predčasne penzionovaný. Zomrel v roku rozpadu monarchie v Padine roku 1918 vo veku 63

rokov. O jeho popularite svedčia mnohé údaje a správy o jeho živote a smrti, ktoré priniesli viaceré slovenské časopisy. Napríklad spisovateľka Ľudmila Podjavorinská napísala jeho životopis, publikovala ho v dvoch číslach *Národných novín*.

Bohatá zachovaná pestrosť a kultúra

Prvé divadelné predstavenie bolo v Padine roku 1919. Odbočku Ústredného spolku československých žien založili v Padine o štyri roky neskôr. Remeselnícky spolok, ktorý bol síce založený už roku 1898, naplno začal pracovať až po prvej svetovej vojne. Sokolskú jednotu založili roku 1930. Tieto spolky sa už začali podieľať na organizácii kultúrnych podujatí, čo sa znásobilo založením Miestneho odboru Matice slovenskej v roku 1933. Padinčan Dr. Jozef Holúbek (* 1883 Padina – † 1956 Trenčianske Teplice), ďalšia významná osobnosť kultúry v Padine, daroval v roku 1931 svojim spoluobčanom dom a v ňom začala činnosť knižnice a čítárne. Právnik, spisovateľ a prekladateľ Jozef Holúbek napísal knihu s názvom *Z temného kúta*. V nej prostredníctvom typických epizód v podobe dedinských poviedok realisticky zobrazil život a folklór Slovákov v Padine v druhej polovici 19. storočia. Kniha vyšla tlačou roku 1926 v Liptovskom Svätom Mikuláši. O toto dielo bol veľký záujem aj po rokoch, a tak jeho reedíciu roku 1992 zabezpečil Spolok poľnohospodárov v Padine, jeho rodisku, a vydavateľstvo Elit v Belehrade. Konali sa tu aj prednášky a divadelné predstavenia. Činnosť všetkých spolkov sa v roku 1948 presunula do novozaloženého Kultúrno-osvetového spolku *Bratstvo*. V roku 1990 v Padine, medzi prvými slovenskými obcami bývalej Juhoslávie, znovu obnovili činnosť miestneho odboru Matice slovenskej v Juhoslávii, ktorá svojimi stálymi národnými podujatiami upevňuje medzi členmi a ostatnými obyvateľmi slovenské národné povedomie. Pri obnove činnosti tejto inštitúcie sa v jej začiatkoch najviac angažovali predsedovia MO MS Martin Šimák, ktorý sa neskôr stal podpredsedom celej MS pre Banát, ďalej Pavel Kuľa, Dušan Kereš, Ján Kolárik, aktuálne Zlatko Šimák. Hlavnou a profesionálnou ustanovitzňou pre kultúrnu činnosť bol donedávna Dom kultúry, ktorý nesie meno po známom vojvodinskom slovenskom básnikovi a literárnemu kritikovi, padinskom rodákovi Michalovi Babinkovi (* 1927 – † 1974), ale teraz je jeho stavba v rekonštrukcii. Tento stánok kultúry vykonával kultúrnu činnosť prostredníctvom divadelnej odbočky založenej r. 1919, od r. 1957 literárnej, SKUS (Slovenský

umelecký spolok) – od roku 2007 pod názvom *Studnička* – folklórna a spevácka odbočka dievčenskej skupiny (speváckej). Teraz sa podujatia konajú vo viacerých vhodných objektoch Padiny. Od roku 1973 sa Padina každoročne stáva usporiadateľom festivalu vojvodinských Slovákov v piesni s názvom „Padina spieva“, podujatie „Padinské akordy“, a tiež Banátsky festival“, ktorý ma za sebou už 26. ročník, dlhoročnú tradíciu majú aj „Babinkove stretnutia“. Významný podiel na rozvoji kultúry má Ženský spolok, ktorý si v roku 2023 pripomenul sté výročie založenia a 20. výročie obnovenia. Svoje miesto v kultúre a vzdelávaní Padinčanov má Obecná knižnica, kde prebiehajú besedy a prezentácie kníh autorov, výstavy inšitných umelcov. Aj Športové stredisko Dolina býva často miestom spoločensko-kultúrnych podujatí. Napríklad v roku 2023 v ňom prebehlo folklórne podujatie s názvom „Guča“. V kultúre a v slovenskom národnom povedomí svoje miesto zastáva Miestny odbor Matice slovenskej. Duchovnú činnosť a významný podiel na udržaní slovenskosti v Padine majú: miestny evanjelický a. v., cirkevný zbor a iné náboženské spoločnosti. A bokom nestojí ani Základná škola Maršala Tita, ktorej žiaci neraz vystupujú so svojim kultúrnym programom. Svetoznáma Galéria inšitného umenia v Kovačici tu má svoju odbočku, v rámci ktorej tvoria a tvorili aj inšitní maliari z Padiny. Patria medzi nich umelci aj na Slovensku známi svojimi výstavami a obrazmi: donedávna líder Ján Bačúr (* 1937 – † 2022), ďalej Ján Husárik, Michal Povolný, Martin Marko, Martin Pap, Pavel a Juraj Ľavroš, Anna Kotvášová, Ján Širka a Pavel Povolný Juhás, v ostatných rokoch k nim pribudli ďalší noví adepti tohto zvláštneho fenoménu Slovákov v Banáte. Osobitnú pozornosť v Padine si zaslúži *Etnomúzeum Pavla Petráša*, ktorý už viac ako 60 rokov zbiera a opatruje klenoty ľudovej kultúry a obyčaje, ako doklad kultúrneho dedičstva svojho rodiska. Napríklad v roku 2010 sa v jeho múzeu uskutočnila vernisáž každodenných a svadobných padinských krojov zo začiatku 19. storočia. Dodávam, že v Padine a Kovačici mládenci v čase po druhej svetovej vojne a do obdobia šesťdesiatych rokov minulého storočia nosili „*pručlak*“, „*pršňak*“ hnedej farby s rôznymi aplikáciami a s motívom srdca. Bol kratší po pás a zapínal sa na pleci. Už vyše šesťdesiatročnú organizovanú činnosť zaznamenáva aj telovýchova a šport. Medzi najstaršie športy aj tu patrí futbal, veď futbalový klub s názvom Jánošík dal o sebe vedieť už roku 1938. Po skončení druhej svetovej vojny niesol tento klub opäť pekný názov pripomínajúci tunajším Slovákom starú vlasť a volal sa Tatra. Potom už neskôr sa dostal pod strechu novovytvo-

reného Športového strediska Dolina, v ktorom sú združené aj ďalšie oddiely: volejbalový, stolnotenisový, hádzanársky, kolkársky, šachový, v nich nachádza uplatnenie veľké množstvo mladých a nadaných Slovákov. Kým v mnohých slovenských vojvodinských dedinách zaznamenávajú v ostatných rokoch pokles počtu Slovákov v dôsledku nižšej pôrodnosti, v Padine sa ešte ako tak drží natalita oproti mortalite, ale odšťahovaniu svojich súkmeňovcov za prácou v zahraničí sa neubránia ani oni. Veľa ich spolurodákov už niekoľko desaťročí žije najmä v Austrálii, Nemecku, Rakúsku a v ostatných rokoch aj na Slovensku. Padina sa vo Vojvodine právom považuje za najslowenskejšiu obec. Ako je už uvedené v náboženských ustanovizniach, významné národnokultúrne počiny tu vyvíja aj evanjelický cirkevný zbor. Už viac ako päťdesiat rokov pôsobí popri cirkevnom zbore Oltárny krúžok žien, ktorý pomáha svojim spoluobčanom a veriacim najmä v charitatívnej oblasti. Zimné obdobie tu vrcholí rôznymi aktivitami. Divadelníci každoročne nacvičia divadelnú hru. Dievčenská spevácka skupina a folkloristi sa pravidelne predstavujú doma a na okolí novonacvičeným programom. Zachované fotografie, ktoré autor vlastní, sú svedectvom o bohatej národopisnej kultúre, napríklad, že páračky, tkanie a krosná nechýbali ani v jednej domácnosti (odev, remeslá, folklór), a tak zobrazené činnosti aj v minulosti, rovnako ako dnes, dokumentujú význam slovenského kultúrneho dedičstva. Pre svojich krajanov v Austrálii, kde žije väčšia komunita ich rodákov, Padinčania nakrútili a poslali 15-hodinový videozáznam autentického padinského folklóru. Nebohý insitný maliar Ján Bačúr (* 1937 Padina – † 2022 Padina) ako líder padinských insitných maliarov vydal roku 2004 svoju reprezentačnú celofarebnú knižnú monografiu, a aj ďalší jeho kolegovia vystavujú svoje obrazy nielen doma, ale aj v zahraničí. Miestni matičiari pripravujú pre svojich členov a ostatných záujemcov tradičnú spoločensko-zábavnú súťaž s názvom *Víno – hudba - klobása*, kde v súťaži o najlepšie víno a najlepšiu klobásu súperia aj s hosťami z Kovačice. Všetky usporiadané podujatia majú za cieľ popri zábave aj udržiavanie spolupatričnosti a národného povedomia. To, popravde povedané, zatiaľ v Padine nikdy nechýbalo a dá sa veriť, že nebude nikdy chýbať.

Padina. Priadky u Ondreja Slivku, 1939

Život pulzuje aj hospodárstvom

Aj keď v Padine majú už aj jeden priemyselný podnik, rozhodujúcim zamestnaním Slovákov v Padine stále zostáva poľnohospodárstvo. Z družstevných a spoločenských poľnohospodárskych podnikov sú to *Pokrok* a *Dolina*, ale aj súkromní poľnohospodári. Od roku 1990 sa vo väčšej miere začalo rozvíjať súkromné podnikanie v rôznych oblastiach: obchod: predajne, potravinárske výrobné, priemyselné prevádzky; doprava: autoopravárenstvo... Padina už dávno patrí v rámci celej Vojvodine, kde žijú Slováci, medzi najslovenskejšie obce a za Slovákov sa tu hlásia takmer všetci obyvatelia z celkového počtu donedávna takmer šesťtisíc (roku 2022 to bolo 4 744 obyvateľov). Je to výsledok nepretržitej národno-osvetovej práce, rozvinutého slovenského školstva, slovenskej evanjelickej cirkvi a všetkých už menovaných kultúrnych a spoločenských podujatí.

Slivkovci zakotvili v Nitre

Banátska zem sa stala postupne synonymom úrodnosti a aj dnes ešte často počujeme prirovnanie na úrodnú žírnu zem na južnom

Slovensku, keď vydá svoje bohaté plody, že „zarodila ako banátska pôda“. Niet sa preto čudovať Slovákom, pochádzajúcim zo stredo-slovenských kopcovitých a horských dediniek, ktorých veľkosť obrábaného chotára v minulosti určovala a limitovala možnosť obživy len určitého počtu jej obyvateľov. A tak sa postupne stalo pravidlom najmä v Novohrade, že najmladší syn, vtedy ešte všade viacdetných rodín, keď zavšíšil dvadsať rokov, vystaľoval sa natrvalo na Dolnú zem, neskoršie slobodne rovno do Banátu. Je o tom dost informácií a údajov. Aj predkovia **Martina Slivku** a jeho manželky Anny, rodenej Petrášovej, majú pôvod na strednom Slovensku. Obidve rodinné vetvy patria medzi prvých osadníkov v Padine. Odvtedy v týchto rodinách vychovali ich predkovia niekoľko pokolení, z ktorých sa rokmi prežitými na Dolnej zemi, postupne sa vytrácali spomienky na svoj pôvodný domov. Jedno však zostalo aj u ostatných generácií zachované, že Slováci, ktorí sa usadili v týchto dolnozemskejších krajoch, pochádzali z zo severných stolíc Uhorska, kde sa vtedy ťažko dalo užiť viacpočetným rodinám. V týchto banátskych priestoroch po prekonaní začiatkových ťažkostiach našli nakoniec spokojný život. Rodina Slivkovcov patrila v dedine medzi lepšie situovaných slovenských osadníkov. A tak, keď **Martin Slivka**, len čo sa zbavil povinností vojaka základnej služby, reagoval na výzvu *Mať volá* a už v decembri roku 1946 sa rozhodoval presťahovať do krajiny svojich predkov, pre mnohých z rodiny a obce to bolo nepochopiteľné. Čudovali sa, že sa uberá práve do krajov, z ktorých jeho predchádzajúce generácie utekali na Dolnú zem za lepšími životnými podmienkami. Padali potom na adresu Slivku aj takéto poznámky a otázky Padinčanov pred jeho odchodom: „*Čo tam v tej biede budete robiť?*“, „*Veď tam nemajú ani kanásov*“, „*A kde nemajú kanásov, nieto ani kľbásov!*“ – a keď prišiel zase domov na návštevu, sa ho posmešne pýtali „*Martinko najedol si sa tam dobre krupmlí a kyslého mlieka?*“ Otec Pavla Slivku zase pripomínal svojmu synovi, keď sa vyberal na Slovensko „*Prídeš domov ako drotár*“. A starý bät'a Hriešik sa pýtal Martina Slivku „*Martinko, prečo ty z takejto dobroty ideš do chudobného drotárskeho kraja?*“ (do Padiny ešte pred vojnou prichádzal drotár Ján Zubrák z Kamienky). Takéto poznámky, často skreslené a naivné o predstave Slovenska mali vtedy naši krajanovia, ktorí na Dolnej zemi žili dlho odlúčené od materskej krajiny, bez akýchkoľvek stykov a návštev takmer 150, a dnes už 220 rokov. Niet sa preto čudovať ich vtedajšiemu pohľadu na odchod jedného z ich potomkov.

Slivkovci a ich hostia pred domom Slivkovcov v Nitre

Padinská mladosť Slivkovcov v Padine

Bratanci **Pavel** a **Martin Slivka** vyrastali vedno v rodnej **Padine**. Patrili medzi prvých mládencov, ktorí nechýbali pri všetkom, čo sa v osade vtedy udialo, najmä na poli športu a kultúry. Stáli pri zrode prvej futbalovej jedenástky s názvom ŠK Jánošík Padina, kde reprezentovali farby svojej dediny v základnej zostave, nechýbali ani medzi aktívnymi cvičencami Sokola pod vedením náčelníka **MUDr. Jána Rapoša** a obidvaja obsadzovali aj postavy v divadelných hrách, ktoré vtedy ochotnícky pripravovala Vilma Štátová. A ako to už s energiou naplnených mládencov býva, nestáli bokom ani vtedy, keď len tak zo

zábavy bolo treba vyvieť nejaké huncútstva alebo obhajovať svoje teritórium pri siláckych súpereniach „dolný“ kontra „horný“ koniec, alebo pri rivalite so susednou Kovačicou. Popri tomto všetkom museli odvieť svoj aktívny podiel v rodinnej i roľníckej práci, prevažne fyzicky veľmi náročnej manuálnej drine. Pred druhou svetovou vojnou bolo vo veľkodedine Padina, ktorá mala veľký chotár od stredu osady vzdialený až na 15 km, len 4-5 traktorov, no pomerne dost mláťačiek na parný pohon. Na druhej strane sa vo veľkom využívala ťažná sila zvierat. Boli takí gazdovia, čo mali aj päť záprahov, a to konských aj volských. V dedine v tom čase chovali vyše osem tisíc oviec. – *„Popri robote a športe sme si našli čas aj na zábavy a večierky. V lete sme chodili na lúpačky bôbu, na „mejačky“ konopí, v zime na páračky, priadky a vyšivačky, a to často len ako pozorovatelia a pomocníci v domoch, kde mali dievčatá“* – zaspomínal si 84-ročný Martin Slivka, účastník osláv dvojstoročnice svojho rodiska. Takéto večierky, spojené s užitočnou prácou, sa stali osudnými pre dvoch bratrancov Martina a Pavla, lebo práve tu sa zoznámili so svojimi manželkami, s ktorými sa na ďalší rok v novembri, keď začínalo obdobie svadieb, zosobášili. Ako si ešte pred nedávnym zaspomínal dnes už nebohý Pavel Slivka, jeho bratranec, Martin sa ženil na Katarínu a že práve *on* mu prevážal duchny (periny). V období národnooslobodzovacieho boja v bývalej Juhoslávii obidvaja spoločne narukovali roku 1944 do Slovenskej brigády a prešli s ňou územie Kysáč – Nový Sad – Subotica – Osijek. Keď po skončení vojny bratislavský rozhlas, ktorý pravidelne počúvali, volal v rámci relácie *Mat' volá svojich roztratených synov*, na obidvoch, vtedy ešte mladých, to silne citovo zapôsobilo a spoločne – ako vždy dovtedy – aj teraz sa jednotne rozhodli pre návrat do vlasti svojich predkov. A keď sa k nim pripojil aj Ján Kuchárik, vybrali sa na československé veľvyslanectvo do Belehradu a žiadali pomoc pri vycestovaní na Slovensko. Po štyroch dňoch pobytu v Belehrade a v Starej Pazove, kde sa k nim pripojili aj ďalší traja Pazovčania, vystaňovali sa natrvalo na Slovensko.

Slivkovci v staronovej vlasti

Padinčania Martin a Pavel Slivka dovedna s Jánom Kuchárikom boli v **Belehrade** medzi prvými, ktorí sa po skončení vojny prihlásili na československom veľvyslanectve na presídlenie na Slovensko. Bolo to obdobie, keď bolo ešte všade badať stopy po vojne, aj že-

lezničné mosty cez Dunaj boli zničené a tak vlak, v ktorom bol prvý transport našich krajanov, išiel cez Viedeň až do Prahy. Z hlavného mesta Česko-slovenskej republiky sa všetci traja mladí Padinčania dostali do Bratislavy, kde sa neskôr prihlásili na Osídľovacom úrade. Martin Slivka sa hneď po príchode na Slovensko zamestnal u krajana Jána Záhorca v kolónii **Blahovo** pri Dunajskej Strede, ktorý vlastnil prídelový majetok z prvej pozemkovej reformy. Čoskoro sa zamestnal ako vodič v Ústrednom mechanizačnom sklade v Bernolákove, a až v roku 1948 mu prideliť Osídľovací úrad v Nových Zámkoch menší majetok vo **Svätom Petri** pri Komárne, kde hospodáril až do roku 1951. Po tomto roku sa natrvalo aj s rodinou, ktorá ho v roku 1948 z Južoslávie do Svätého Petra nasledovala, presťahovali sa do **Nitry**. V meste pod Zoborom pracoval ako technik na Strojovej a traktorovej stanici a 18 rokov na Vysokjej škole poľnohospodárskej v Nitre. Manželia Slivkovci (už nežijú) vychovali štyri deti, z ktorých najstaršie sa narodili v Padine. V Nitre poznajú Slivkovcov ako usilovných, príjemných a dobrosrdečných dolnozemsčanov, dorábateľov dobrého vína i chutných dolnozemsých klobás. Kým ešte nedávno najstarší Slivkovci žili, mali radosť z úspešných detí a zostalo im dost času venovať sa aj čítaniu literatúry a poznávaniu histórie dolnozemsých Slovákov. Zaujímali sa o všetko nové, čo v oblasti literatúry dolnozemsých Slovákov vyšlo, či už doma na Slovensku alebo vo Vojvodine. Z rodiska im Padinčania pravidelne posielali týždenník *Hlas ľudu*, rodina a známi im tiež vždy priniesli niečo na čítanie rovno do domu. Poznajú rovnako diela o Slovákoch vychádzajúcich na Slovensku, tak i v iných krajinách, najmä v rodnej Vojvodine a radi ich požičiavali aj ďalším záujemcom. Ich potomkovia v tom pokračujú.

Neporušené styky s rodiskom

Starší Slivkovci, ako aj ich potomkovia, žijú na Slovensku už vyše sedemdesiat rokov, pritom nezabúdajú ani na svoje rodisko – Padinu. Napriek tomu, že tam už nemali priamych predkov, pravidelne navštevovali rodisko, rodinu, známych a vždy obriadili hroby svojich predkov. Po rodičoch to prevzali ich deti. Na druhej strane nebolo hádam Padinčana, Kovačičana či niektorého Slováka z ďalších banátskych dedín, ktorý len trochu pozná Slivkovcov v Nitre, aby pri návšteve Slovenska obišiel dom Slivkovcov, ležiaceho v centre mesta na rohu Palárikovej a Mojtovej ulice. Dokonca – keď u Slivkovcov bola obaračka hrozna, prichádzali pomôcť a porozprávať sa aj Pa-

dinčianky. Takto si popri práci pospomínali na svoju spoločne prežitú mladosť, oživilí si padinské zvyky a obyčaje, zaspievali si padinské pesničky. Anna Slivková Petrášová chodievala v mladosti so svojimi rovesníčkami v Padine na priadky a vyšivačky, a to často ku kamarátkam aj do Kovačice. Bol som viackrát prítomný počas ich návštev. Pri jednej obaračkovej návšteve a práci si jednu pesničku, ktorú predtým v Padine spoločne spievali, keď sa vracali domov z rovinatého padinského poľa, a teraz si zanôtili aj v Slivkovej vinici v Nitre:

*Slniečko, slniečko, nezachádzaj ešte,
ešte je môj frajer, na ďalekej ceste.
Na ďalekej ceste, na pánskej robote,
na pánskej robote, v Rimavskej Sobote.
Sobota, nedeľa pre mňa môže byť,
frajer nie je doma, nemá kto k nám chodiť.
Sobota, nedeľa, keby bola rokom,
aby som sedela s milým pod oblokom.*

Novým a trvalým domovom Slivkovcov sa stalo Slovensko a mesto Nitra, veď tu prežili väčšiu časť svojho života. Ak sa ich však niekto kdekoľvek pýta, že skadiaľ sú, vždy odpovedia, že z Padiny a Nitry. Vzdialenosť ani čas neprerušili styky Slivkovcov so svojou rodnou padinskou rovinou. Mesto pod Zoborom, kde našli trvalý domov, je teraz už rodiskom ich troch detí a vnúčeniec. Aj napriek tomu pre repatriantov, padinských rodákov – manželov Martina a Annu Slivkovcov, je rodisko a prežitá mladosť v Padine a banátskej rovine tým, čo im srdce hovorí – starým domovom. A k nemu sa, čím sú starší, tým viac a viac vo svojich spomienkach vracajú. Dá sa povedať, že s hlasom padinského domova denne líhajú a vstávajú. Vo svojom pokročilom veku spolu s dospelými deťmi sa v roku 2006 zúčastnili v Padine na oslavách 200. výročia príchodu Slovákov do obce.

Trvalým domovom padinských Slivkovcov a ich potomkov sa stalo Slovensko a mesto Nitra (rodičia Martin a Anna už nežijú).

Pramene a literatúra

BABIAK, Ján. *Za slnkom napoludnie*. Báčsky Petrovec : Asociácia slovenských pedagógov, 2015, s. 458 – 461.

BABIAK, Ján. *Slováci v Padine 2*, MOMS Padina, 2019, s. 133 – 142.

ČAPLOVIČ, Ján. *Dejiny slovenského evanj. a. v. cirkevného sboru v Kovačici*. Bratislava : vyd. Slovart -Trend, 1928, s. 89 – 90.

HOLÚBEK, Jozef. *Z temného kúta*. Spolok poľnohospodárov v Padine; ELIT Belehrad, 1992.

JANČOVIC, Ján. *Albert Martiš*, Int. portál USZZ Bratislava.

JANČOVIC, Ján. Z veľkej banátskej roviny zakotvili v Nitre. In *Navrátilci*. Martin : Matica slovenská 2007, s. 49 – 53.

MARTIŠ, Albert. *Živena 1924*, časopis Spolku slovenských žien, s 12/19.

Iné dokumenty

Internetový portál Ústavu pre kultúru vojvodinských Slovákov, Nový Sad : „*Dom kultúry Michala Babinku, Padina*“

MATRIKA evanj. a. v. cirkevného zboru Pôtor: „*Matricula Ecclesiae szepterensium...per Matthias Barányi, 1783*“.

*Informátor Martin Slivka (*1922)*

Kanás (z maďarčiny kanász) – pastier sviň

Matrika je vzácna pamiatka

Ing. Ľubomír Kmeť

Združenie pre genealogický výskum dolnozemsých Slovákov
dakoda@dakoda.sk

Abstract

Združenie pre genealogický výskum dolnozemsých Slovákov prispieva k zachovaniu historického povedomia o vetve dolnozemsých Slovákov. Indexuje a genealogicky spracováva matriky obcí vo veľkej panónskej nížine, založených Slovákmí v 18. a 19. storočí. Víziou je postupne vytvoriť a sprístupniť verejnosti jednotnú genealogickú databázu indexov matrik a príbuzných dokumentov týchto obcí.

Kľúčové slová

Genealogický výskum, dolnozemskí Slováci, matriky a historické dokumenty

Abstract

The Association for Genealogical Research of Lower Land Slovaks contributes to the preservation of historical awareness about the branch of Lower Land Slovaks. It indexes and processes genealogically the parish registers of communities in the Great Pannonian Plain, founded by Slovaks in the 18th and 19th centuries. The vision is to gradually create and make publicly accessible a unified genealogical database of indexed parish registers and related documents of these communities.

Keywords

Genealogical research, Lower Land Slovaks, parish registers and historical documents

Matrika je vzácna pamiatka

Matrika je vzácna pamiatka, ktorá v istom zmysle významne uchováva kolektívnu pamäť konkrétnej obce. Písomne, a teda takpovediac „navždy“, zaznamenáva každého obyvateľa, človeka, ktorý sa

v danej obci v minulosti narodil, sobášil, ktorému sa tam narodili deti a ktorý neraz v danej obci aj zomrel. Matrika tak, obrazne povedané, trvale spája všetkých žijúcich súčasníkov s ich predkami v minulosti. Predstavuje preto základný a vynikajúci nástroj na genealogické bádanie.

Kto som a odkiaľ pochádzam – to sú časté otázky, ktoré si ľudia kladú, keď sa snažia lepšie pochopiť svoju úlohu v tom krátkom časovom úseku, ktorý je každému z nás dopriaty.

Toto a tiež snaha splatiť pomyselný dlh starým rodičom (apovkovi a mamovke) boli hlavné motívy, ktoré prispeli k tomu, že sa skupina dobrovoľníkov, prevažne potomkov repatriantov so vzťahom k dolnozemskej obci Slovenský Komlôš, podujala naindexovať a neskôr genealogicky spracovať matriku evanjelickej cirkvi z tejto obce.

Od myšlienky k realizácii

Na začiatku bola len myšlienka a nápad elektronicky spracovať dáta z cirkevných matrik. Najprv to bol jeden nadšenec, neskôr dva, postupne sa k nim pridali ďalší spolupracovníci.

Po štyroch rokoch aktívnej práce tímu cca 15 ľudí a po ukončení indexu a genealogického výskumu matrik Slovenského Komlôša bolo začiatkom roku 2020 oficiálne založené Združenie pre genealogický výskum dolnozemsých Slovákov so sídlom v Galante. Založenie združenia bolo prirodzeným vývojom a nevyhnutnosťou pre našu snahu oficiálne rozvinúť spoluprácu s organizáciami na Slovensku a v zahraničí. Medzi hlavné činnosti združenia patrí:

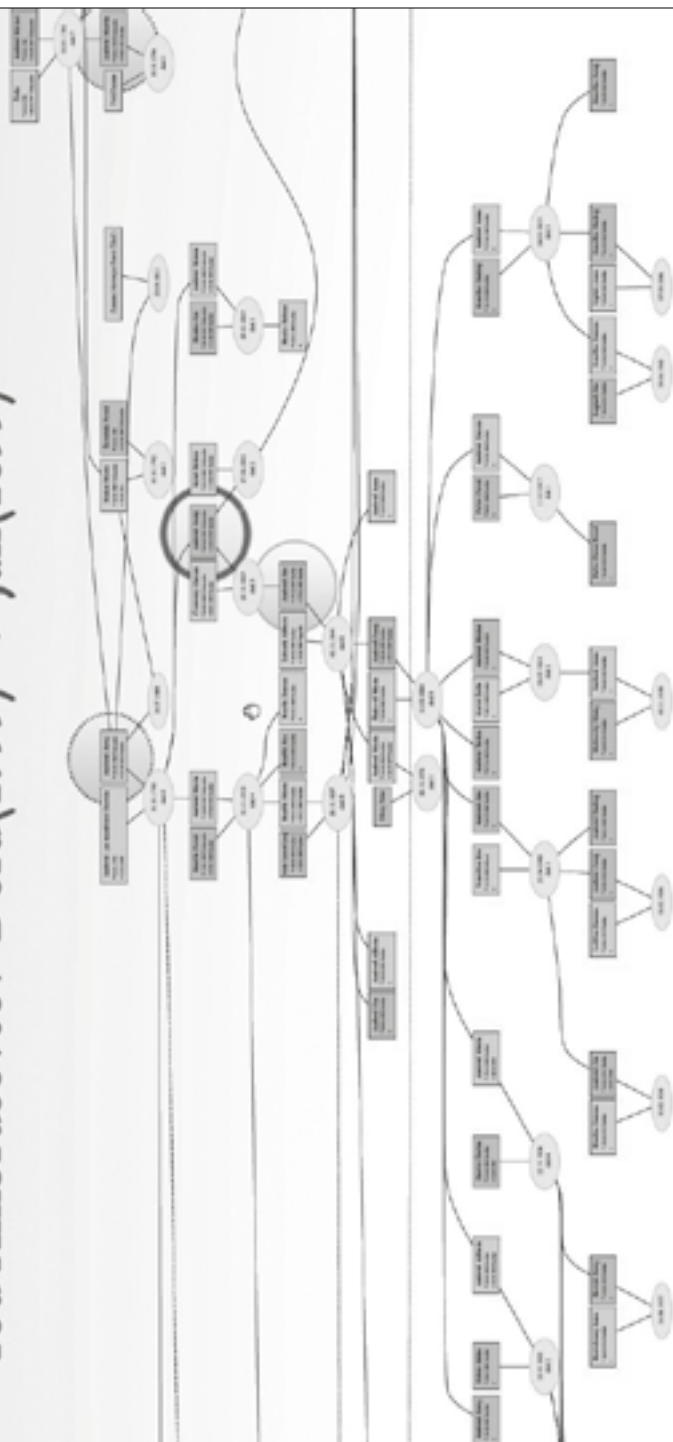
- genealogický výskum matričných záznamov obcí založených dolnozemskými Slovákami,
- zachovanie a rozvíjanie kultúrneho dedičstva našich predkov – dolnozemsých Slovákov,
- propagovanie a vykonávanie vzdelávacích a poznávacích aktivít z oblasti realizovaného genealogického výskumu,
- cezhraničná spolupráca s organizáciami a inštitúciami Slovákov žijúcich v zahraničí na vytváraní spoločných kultúrnych projektov,
- organizovanie a spoluorganizovanie prezentácií a spoločenských akcií na Slovensku a v zahraničí,
- publikačná činnosť,

- digitalizovanie a publikovanie archívnych materiálov a získaných poznatkov z genealogického výskumu dolnozemsých Slovákov.

V súčasnosti má združenie cca 25 aktívnych členov najmä zo Slovenska, ale aj z Maďarska či Srbska, ktorí sa podieľajú na práci združenia, na indexovaní a genealogickom spracovaní dolnozemsých matrík. Práca členov je dobrovoľná.

Pre spracovanie matrík sme najskôr vyvinuli špeciálny genealogický počítačový program. Na základe skenov matrík sú prepisované matričné záznamy krstov, sobášov a úmrtí do počítačovej databázy. Prepisujú sa všetky záznamy aj s poznámkami matrikárov. Okrem originálneho textu matrík (v latinskom, maďarskom a výnimočne aj v slovenskom jazyku) sú indexy matrík v programe prepísané (normalizované) v slovenskom jazyku, s funkciou možnosti prekladu originálneho indexu do normalizovaného tvaru. Sken matričnej strany je aj prílohou daného indexu v softvéri.

rod Ambrušovcov Ďord(1799) - > Ján(1899)

Časť rodostromu generála Jána Ambruša z Nadlaku. Autor: Ľubomír Kmeť

V rokoch 1946 – 1948 sa mnohí Slováci z Dolnej zeme presídlili na Slovensko v rámci výmeny obyvateľstva po 2. svetovej vojne. Aby sme dohľadali osudy týchto ľudí, spracovali sme aj matriky slovenských obcí, do ktorých sa usadili po roku 1947 slovenské rodiny z maďarských obcí okolo Komlóša. Naším cieľom bolo zmapovať rodinné väzby Slovákov, a tiež prepojenie medzi Dolnou zemou a Slovenskom až do 20. storočia. Pre úplnosť a faktografickú presnosť boli indexované aj záznamy z náhrobkov na cintorínoch obcí nielen z Dolnej zeme, ale aj z dotknutých obcí na Slovensku. Naindexovali sme aj údaje z príslušných transportných zoznamov z obdobia výmeny obyvateľstva po 2. svetovej vojne. Takto sa v mnohých prípadoch podarilo genealogicky dohľadať a prepojiť údaje z viacerých zdrojov, ako sú napr. matriky, cintoríny či transportné zoznamy.

V uplynulých rokoch členovia združenia spracovali (spracúvajú) matričné záznamy viacerých dolnozemskej obcí, ako sú: Slovenský Komláš, Veľký Bánhedeš, Nadlak, Pitvaroš, Čanádalbert, Ambrózka, Békešská Čaba, Malý Kereš, Sarvaš, Kulpín, Báčska Palanka, Pivnica.

Spracovali sme aj niektoré súvisiace matriky zo slovenských obcí, ako: Horné Saliby, Dolné Saliby, Galanta, Mostová, Senec, Sládkovičovo, Veľké Úľany, Trnava, Diakovce, Neded... Takisto aj vyše 30 cintorínov súvisiacich obcí, ako napr.: Galanta, Horné Saliby, Senec, Neded, Komláš, Bánhedeš...

Indexovanie matrik začali členovia združenia v roku 2016 matrikou obce Slovenský Komláš. Následne po genealogickom spracovaní indexovaných údajov a získaní veľkého množstva informácií genealogickým výskumom, spracovaním štatistických a faktografických údajov sme pod vedením nášho člena Jána Hovorku, hlavného redaktora a spoluautora, napísali a vydali publikáciu s názvom *Matrika Slovenského Komlóša*.

Po dokončení genealogického spracovania obce Ambrózka bola pod vedením pána Juraja Čirika zo Segedína vydaná ďalšia publikácia *Matrika Ambrózky a tí, o ktorých hovorí*. Jej súčasťou je, podobne ako v prípade Komlóša, dátová príloha so spracovanými rodokmeňmi Ambrózanov (pri využití teraz už databázy matrik z celého spracovaného regiónu). Koncom roku 2024 sme pripravili vydanie v poradí už tretej podobnej publikácie pod názvom *Veľký Bánhedeš 1842 – 1947 / jeho matrika, ľudia, cirkev, dejiny*, zaoberajúcej sa genealógiou obce Veľký Bánhedeš, ktorej prílohou je rozsiahla genealogická databáza s takmer 100 000 spracovanými osobami s väzbou na Veľký Bánhedeš.

Víziou je postupne vytvoriť jednotnú genealogickú databázu slovenských dolnozemskej matrík.

Ako už bolo spomenuté, spracovali sme matriky obcí okolo Slovenského Komlóša, pred dokončením je aj spracovanie matrík najväčšej slovenskej dolnozemskej obce – Békešskej Čaby. Spracovávame aj matriku Sarvašu, obce, ktorá patrila k „intelektuálnym centrá“ dolnozemskej Slovákov. Naš záujem orientujeme aj na najjužnejšiu vetvu dolnozemskej Slovákov, na Vojvodinu v Srbsku. Tu sme doteraz spracovali matriku Bácskej Palanky, Kulpína i Pivnice a aktuálne spracovávame matriku ústrednej vojvodinskej slovenskej obce Bácskeho Petrovca. Našou ideou je postupne vytvoriť jednotnú „regionálnu databázu“ matrík vojvodinských slovenských cirkevných zborov. (Podobne sme to urobili v prípade Slovenského Komlóša.) Veď naši dolnozemskej predkovia sa kedysi väčšinou sobášili v rámci jednej konfesie, miešanie medzi jednotlivými osadami však nebolo výnimkou. Takáto regionálna databáza by potom podstatne zjednodušila vyhľadávanie rodových väzieb. Veľmi by pomohla všetkým záujemcom o vlastnú históriu, ale umožnila by aj rôzne analýzy a výskumy, pretože matričné záznamy obsahujú množstvo doteraz nedocenených informácií. Sonda do nich cez možnosti databázy odкрýva úplne nové dimenzie. Ďalšou víziou je, aby sa všetky takto spracované matriky spojili do jednej spoločnej „dolnozemskej“, prípadne slovenskej databázy.

Vytvorili sme aj webovú stránku www.genealogiadolnozemskejchyslovakov.eu, kde v sekcii Matriky postupne zverejňujeme jednotlivé spracované zoznamy indexov (samozrejme, pri dodržaní pravidiel GDPR).

Projekt spracovania dolnozemskej matrík už dosiahol impozantné rozmery. Spracované sú už údaje o viac ako 400 000 krstoch, 100 000 sobášoch a 270 000 úmrtiach. Do projektu naši dobrovoľníci investovali už vyše 50 000 hodín svojho voľného času.

Združenie sa snaží tiež o aktívnu spoluprácu s obyvateľmi obcí na Dolnej zemi v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku, Bulharsku aj Chorvátsku. Pokúšame sa nájsť na Dolnej zemi aktívnych spolupracovníkov, ktorí by sa s našou pomocou podujali na spracovanie matrík vlastných farností, a tak sa dopracovali aj k hlbšiemu poznaniu vlastnej histórie. V dnešnej dobe je však mimoriadne náročné nájsť dobrovoľníkov k takejto časovo náročnej činnosti.

Máme tiež záujem o nadväzovanie spolupráce s organizáciami s podobným zameraním. Stali sme sa členom Slovenskej genealo-

gicko-heraldickej spoločnosti, nadviazali sme tiež spoluprácu s maďarskou spoločnosťou pre rodopisný výskum rodín MACSE. Cieľom tejto spolupráce je vzájomne si poskytovať spracované naindexované matričné záznamy, a tak sa vyhnúť prípadnému duplicitnému spracovaniu matrik.

Združenie má za sebou v krátkom čase veľa usilovnej práce. Základným kameňom dosiahnutých výsledkov sú ľudia – dobrovoľníci. Oni vo svojom voľnom čase, vo svojich domácnostiach a bez nároku na odmenu prepisujú matriky do genealogického programu. Samozrejme, takéto výsledky by sme nedokázali dosiahnuť bez softvérového zabezpečenia, ktoré podľa narastajúcich nárokov stále rozširujeme a inovujeme.

Okrem indexovania a genealogického spracovania matričných záznamov sa snažíme túto tému aj propagovať a robíme rôzne prednášky a prezentácie. Pomáhame tiež záujemcom pri vytváraní svojich vlastných rodokmeňov.

Nie je to len nadšenie v pátraní po svojich predkoch, pre ktoré členovia združenia stále pokračujú v indexovaní nových matrik a plánujú nové projekty. Sme hrdí na svoju históriu. A s ňou súvisí aj naša spolupatričnosť s obyvateľmi na historickej Dolnej zemi, ktorí po roku 1947 nepresídlili do pôvodnej vlasti a zostali žiť na dnešnom území Maďarska, Rumunska, Srbska, Bulharska či Chorvátska – v obciach, založených v 18. – 19. storočí ich predkami – rodákmi zo Slovenska.

Veríme, že snád' aj naša činnosť malou mierou pomôže prebúdať a podporovať snahy zahraničných, ale aj lokálnych organizácií a samospráv o zachovanie národnej identity dolnozemsých Slovákov.

Spoločná fotka Združenia zo stretnutia v máji 2023 v Podkylave.
Foto: Ľubomír Kmeť

Pamätníky kukurice Martina Jonáša

Dr. h. c. prof. Dr. Ján Kišgeci – Dipl. Ing. Katarína Pucovská
kpucovska@gmail.com

„Svet orámovaný zlatom“ (pozn. kukuricou) z roku 1981 „Kukurica na pleciach“ (1986), „Moje bohatstvo“ (pozn. kukurica) z roku 1988, „Naša kukurica“ z roku 1991, „Prejaviť úctu kukurici“ (1991), a to s dvomi sviecami v oboch rukách... Sú to iba niektoré obrazy, Jonášove pamätníky kukurice, ktorými majster prejavuje úctu tejto plodine, o ktorej hovoríme, že je žltým zlatom.

Poľnohospodárske systémy založené na kultúre kukurice boli základným kameňom všetkých veľkých civilizácií Ameriky. Kukuricu uctievali Aztékovia v Mexiku a Inkovia v Peru. V kultúre starých Aztékov bola kukurica symbolom bohyně úrody a výživy. Aj dnes, o 10 000 rokov neskôr, sa kukurici klaniame pre jej bohaté nutričné zloženie. Roku 1493 ju Krištof Kolumbus zo svojej prvej triumfálnej plavby priviezol z Nového sveta na starý kontinent. Kukurica, rastlina Indiánov, po svojom príchode úplne zmenila osevnú štruktúru starej Európy.

V mexických a príbuzných kultúrach je kukurica vyjadrením slnka, sveta a zároveň človeka. V ich legendách bolo stvorenie človeka dokončené až na tretí pokus; prvý človek, ktorý bol zničený potopou, bol vytvorený z hlíny; ďalšieho, urobeného z dreva, spálil veľký oheň; až konečný, tretí, bol utvorený z kukurice. Aztékovia verili, že táto rastlina je elixírom vitality, plodnosti a dlhovekosti. Podobne ju vnímal aj Martin Jonáš, ktorý jej staval obrazové pamätníky a vyvýšil ju na piedestál svätyne.

Keď Spolok vojvodinských slovakistov usporiadal 18. a 19. novembra 1988 v Novom Sade a v Petrovci medzinárodné sympóziu Poľnohospodárske tradície vojvodinských Slovákov, redaktor týždenníka *Hlas ľudu* Ján Cicka predniesol referát *Poľnohospodárstvo v dielach kovačických insitných maliarov*. V ňom zdôraznil, že pri spracovaní tejto témy nemožno obísť čelného predstaviteľa tohto maliarstva a veľkého umelca Martina Jonáša: „Jeho tvorba na danú tému je taká bohatá a mnohoraká, že si zasluhuje osobitné sprá-

covanie. Stručne uvedieme, že aj Jonáš už na dávnejšie maľoval, ba medzi prvými sú realistické obrazy zo sedliackeho života. Jeho *Žatva v Banáte* (1953) je jeden z prvých originálnych obrazov maliarov tejto skupiny. Tejto tematike zostal verný dodnes, ibaže svoje obrazy postupne zaplňal poľnohospodárskymi symbolmi. Konštantným symbolom bohatstva je kukurica a jej častý, opakovaný motív v najrozličnejších obmenách.

Jonáš do svojej tvorby vniesol určitú sedliacku filozofiu. Jeho postavy majú neúmerne veľké končatiny, ruky a nohy, v porovnaní s inými časťami tela, čo je symbolom tvrdej a ťažkej roľníckovej práce. Kukurica sa mu bezmála stala osudnou, keď ho v máji 1988 vyšustnutá zo sýpky zasypala a sotva spod nej živý vyviazol. Zdalo sa, že maliarstvo bude musieť zavesiť na kliniec. No nestalo sa tak. Na poranené ruky si vymyslel terapiu: maľovanie. Ba dokonca aj na tému svojho nešťastia. Typická je, a ako svedectvo aj zostane jeho kresba *Zasypané ruky*, ktorú sme odtlačili v týždenníku *Hlas ľudu*. Okrem kukurice častým symbolom bohatstva je aj plodina tekvica. Okrem olejomalieb sa úspešne osvedčil aj v kresbe a grafike. Spomeňme len mimochodom, že jeho manželka Zuzana modeluje veľmi podarené figúrky z kukuričného šúpolia, čiže využíva na umelecké stvárnenie zbytky poľnohospodárskych plodín“ (napísal Ján Cicka).

Kukurica bohato odmenila všetkých jej pestovateľov. Práve z tohto dôvodu zapaľuje Jonáš v roku 1991 sviečky vďaky kukurici.

Maliar ju chápe ju ako symbol plodnosti, vníma ju ako mystický, nadpozemský fenomén, alebo aj ako pozemský, prízemný, a tiež erotický symbol, ktorý neodolateľne a aj presvedčivo pripomínajú viaceré Jonášove obrazy a tiež kresba – chlap s veľkým kukuričným šúľkom (klasom) a užasnuté ženské oči, ktoré ho práve videli: kresba by si zaslúžila nie jednu, ale aj dve sviečky!

Apokalyptický rok 1991 – s nápadne symetricky usporiadanými číslicami v pomenovaní – priniesol však asymetrický, netypický a apokalyptický čas do týchto našich zemepisných šírok, do oblasti rastliny trochu nezvyčajným. Táto rastlina prináša požehnanie, ale, žiaľ, niekedy aj nešťastie, v tomto roku poslúžila ako úkryt, útočisko, ba aj ako záchrana mnohých nešťastných životov. Kukurica v Panónskej nížine nikdy nezarodila tak bohato ako počas krízy, vojny, roku 1991. Nikdy dovtedy nebola využívaná ako zdroj energie na priame kúrenie, a paradoxne, nikdy nebol ani väčší záujem o jej kúpu, aj keď to znie úplne rozporuplne. Používala sa najmä ako krmivo pre hos-

podárske zvieratá, ale aj ako jedlo pre ubiedených, najmä v časoch pohnutých, vychytená však bola aj ako lahôdka pre bohatú klientelu – sweetcorn.

Kukurica sa prispôsobila našej klíme a našej krajine, ktorú môžeme právom nazvať cornbelt – kukuričný pás. Preto sa jej klaniame, zbožne ju zveľaďujeme. Ale sa aj modlíme ku kukurici, akoby to bol boh a nie dar od Boha. Malý banátsky človek s veľkými sedliackymi rukami, tvrdými, mozoľnatými, zapaľuje sviečku pred kukuričným poľom v nádeji, že mu Všemohúci pošle na budúci rok ešte viac obilia. Bez nej, bez kukurice, si už ani nemožno predstaviť širu banátsku rovinu ani banátsky život. Práve preto je nám táto rastlina ľudsky blízka, stáva sa bytosťou, s ktorou žijeme, zdieľame slnko na oblohe, tešíme sa jej – tu u nás plných päťsto rokov.

Maliarove sviečky vďaka na jeho kresbách z roku 1991 svietili na počesť kukurice – symbolu úrodnosti banátskych chotárov pri príležitosti vtedajšej najväčšej úrody v histórii a tiež pri príležitosti významného výročia – 500 rokov od jej udomácnenia v Európe. O dva roky neskôr, v roku 1993, Martin Jonáš dokonca navrhoval, aby kukurici postavili skutočný pamätník – pomník v kovačickom parku. Mienil, že by to bola turistická atrakcia, a zároveň chcel vzdať aj hold rastline, ktorá uživila a stále žíví nejednu vojvodinskú rodinu.

Martin Jonáš bol usilovný sedliak, dobrý hospodár, rodinne založený človek a výnimočný maliar. Bol svojrázny, špecifický, jedinečný. Sedliaka znázorňoval s veľkými rukami, aby mohol udržať opraty koní a pluh v orbe, s veľkými nohami a bačkormi, aby ľahšie zdolával brázdy a s malou hlavou, aby ho menej bolela a menej sužovala pre mnohé trápenia, ktoré mu na tú hlavu padali.

Aj keď veľa maľoval, nikdy nezanedbával rodinu, domácnosť a poľnohospodárstvo. V tom mu pomáhala manželka a dorastajúci syn. Pestoval hlavne kukuricu, do ktorej bol priam zaľúbený. Kreslil ju, maľoval ju, obdivoval ju – neustále.

Chvála jej, kukurici! Ďakovným textom a zverejnením mapy grafík Martina Jonáša pod názvom *Pohvala kukuruzu* v roku 1992 jej **redaktor prof. Ján Kíšgeci** vzdal hold kukurici a tiež majstrovi Jonášovi. V roku 1992 Európa zaznamenávala 500 rokov od introdukcie kukurice z Nového sveta – Ameriky. Pri tej príležitosti Ministerstvo poľnohospodárstva Srbska a Pokrajinský sekretariát pre poľnohospodárstvo Vojvodiny podporili vydanie Mapy grafík Martina Jonáša. Vydavateľstvo NIP z Nového Sadu pomohlo maliarovi rozmnožiť 7 grafík, respektíve 7 motívov v dvadsiatich opakovaniach podpísa-

ných autorom. Obálka mapy bola vydaná v náklade 99 výtlačkov pre potreby samotného maliara. Prof. Jána Kišgeci napísal text do mapy grafik a vzdáva chválu kukurici.

Výtvarný kritik Sava Stepanov sa zase zamerl výlučne na osobnosť maliara a na spôsob jeho kresby, vzdáva chválu jeho umeleckému talentu: „V tvorbe Martina Jonáša kresba má úlohu a význam. Kresbou tento umelec priamo reaguje na všetky provokácie, ktoré mu každý deň život ponúka. Maliar pri kreslení okamžite premieňa videné a zažité vnemy do čudesných arabeskových výjavov, do hravej, až trochu chvejúcej sa a trblietavej hre línií. Kresbou sa Jonášovi darí vyrozprávať príbeh akosi prostoducho a s porozumením pre ľudí a prírodu, aby ľahko pripútal diváka k obsahu. Tento opus však vôbec nie je priamočiarou realistickou a scénickou interpretáciou. Martin Jonáš v žiadnom prípade nepatrí k tým umelcom, ktorí chcú iba zaznamenať realitu, ktorí chcú zo „suroviny života“, ako hovorieval slávny fotograf Bresson, zvečniť niektoré rozhodujúce momenty, podľa ktorých potom pozorovateľ spozná charakteristické dedinské výjavy zo života a zároveň bude mať pôžitok z maliarskych zručností. Jonáš sa zaoberá len vonkajšími prejavmi. Autenticky maliarsky nadaný, zaujímavý sa o osud a podstatu umeleckého diela, Martin Jonáš dokáže ako málokto z insitného prostredia dospieť k nefalšovanému umeniu, v ktorom sa všetkým prispieva k autonómii umeleckých prvkov – línia v jeho skiciach a maľbách má prvoradú úlohu a hlavný je regulátor senzitivity jeho výtvarného prejavu. Keďže je u Martina Jonáša každý motív skutočne hlboko vnímaný a prežitý, možno teda predpokladať všetky fantazmagórie diania vo vzťahu umelec – zážitok – dielo.

Jonáš tie zvolené motívy najskôr zažil vizuálne. Motív „prechádza“ cez sietnicu umelcovho oka a tam sa analyzuje a rozkladá, potom putuje sieťou prepletených línií nervového systému, preteká tepnou i žilami, a až potom sa objavuje na bielom papieri ako Jonášova kresba. Kresba, ktorá zaznamenala zážitok, kresba, ktorá zviditeľnila umelcovu víziu, kresba, ktorá precízne ako kardiogramový záznam zapisuje tlkot umelcovho srdca a jeho expresivitu... A keď sa takáto kresba postaví pred diváka, nastáva akási nákazlivá reciprocita, pretože: kresba sa divákovi zapletie do sietnice, štekľí a dráždi celú jeho sieť nervovej sústavy, dostáva sa do krvného obehu a vytvára napätie, podnecuje umelecký zážitok prenikajúci až do srdca... A zrazu sa všetko stane skutočným a možným. To, čo sa spočiatku zdalo len ako obyčajná hra línií na plátne, sa stáva novou sku-

točnosťou, novým zážitkom – zážitkom z kresby. Motív, ktorý nás ako prvý zaujal a „zviezol“, sa pomaly vytráca a pred nami sa odvíja nádherná hra línií, úplne voľná, trblietavá, kolísavá, vlniaca sa... Jej rytmus je výnimočný – začína sa napríklad tenkými a ostrými ťahmi, následne sa rytmus trochu zvlí, zmäkne, potom sa plnosťou čiary všetko spomalí a oťažie monotónnym, horizontálnym pohybom. Hneď nato, niekoľkými nervóznejšími a ráznejšími ťahmi, sa všetko opäť rozbehne, zdynamizuje, narovná. Odtrháva sa a uvoľňuje ako nečakaný mohutný vodopád, aby sa opäť spomalilo, zjemnilo, uvoľnilo a uzavrelo do jedného harmonického a zaobleného celku, ktorý možno znova a znova vidieť a inak prežívať...

Jonášova kresba je teda komplexný zjav. Keď sa objaví vo svojej mediálnej čistote ako v tejto mape, tá kresba je sebestačná a postačí aj jej pozorovateľovi. Keď sa neskôr objaví na obraze, keď ohraničuje kombinácie susediacich farieb alebo keď opisuje formu – má aj tu výnimočnú úlohu. Od tej kresby sa všetko odvíja a všetko závisí od Jonášovej kresby. Aj to viditeľné, aj neviditeľné. Pretože kresba Martina Jonáša je niečo, čo je skutočné a čo existuje, ale aj niečo, čo sa dá len tušiť a cítiť. Preto tieto kresby treba vidieť a pociť. Treba ich zažiť. Pretože z nich sa dá žiť, tak ako zo všetkých ostatných vrcholných výdobytkov ľudského ducha, ktoré tak veľmi potrebujeme, aby sme duchovne zvládli všeobecný pocit krízy, v ktorej sme sa ocitli v tejto dobe a vo svete, v ktorom žijeme” (Napísal Sava Stepanov).

Mapa grafík o kukurici ponúkla jej zostavovateľovi aj tému pre novú knihu. Tvorivá spolupráca Kišgeci – Jonáš sa začala knihou o konopách Jána Kišgeciho *Konope, konope, zelené konope...*, ktorú vydal NVP Obzor z Nového Sadu v roku 1989. Vzbudila veľký záujem a čiastočne bola preložená aj do angličtiny. Ďalšie jej luxusné vydanie „*Konoplji hvala*” v dôstojnej tvrdej väzbe a s krásnymi Jonášovými ilustráciami uzrelo svetlo dňa v roku 1994 v náklade 2 000 výtlačkov. Spolupráca pokračovala v knihe *Pamätníky kukurice Martina Jonáša*. Kniha vyšla roku 1995 v piatich jazykových mutáciách: v srbčine, slovenčine, angličtine, nemčine a francúzštine. Ján Kišgeci a Martin Jonáš túto publikáciu veľmi pozorne spolu pripravovali. Najprv to bolo v Kovačici výberom farebných kresieb a olejomalieb, ale o knihe diskutovali aj v Belehrade, kde bol majster Jonáš na liečení v zdravotnom ústave, ktorý sa nachádzal neďaleko ministerstva poľnohospodárstva, ktoré Dr. Kišgeci v tom čase viedol. Keď kniha vyšla tlačou, M. Jonáš sa už bol vrátil do Kovačice, takže vo svojom dome už s nadšením prijal niekoľko desiatok kníh. Na znak vďaky

daroval Dr. Kišgecimu olejomalbu zo zbierky obrazov, ktorá sa zaoberá klasom kukurice ako phallusným symbolom.

Žiaľ, tvorca tých kreslených pamätníkov onedlho potom, v roku 1996, umrel.

V dome Jána Kišgeciho dodnes hrdo stojí jeden pamätník.

VÝROČIA, JUBILEÁ A SPOMIENKY

KATARÍNA KOŇARIKOVÁ (Spolok Slovákov z Bulharska)
Pripomíname si generála Jána Ambruša

SAMUEL JOVANKOVIČ (Spolok Slovákov z Juhoslávie)
Akademik Andrej Mráz
Pri príležitosti 120. výročia narodenia a 60. výročia úmrtia

KATARÍNA PUCOVSKÁ (Srbsko)
Storočnica narodenia Ivana Majeru

KATARÍNA PUCOVSKÁ (Srbsko)
K storočnici Martina Jonáša

Pripomíname si generála Jána Ambruša

Ing. Katarína Koňariková, PhD.
Riaditeľka KM MS
Doktorandka FiF UK
(príspevok lektoroval pplk. v. v. Petr Švanda, CSc.)

Generál Ján Ambruš

Zo zemľanky generálom

Sila rodinnej tradície

Po takmer sto rokoch (1899) sa rozhodli odísť do Bulharského veľkokniežatstva, vtedy ešte formálnej súčasťi Osmanskej ríše. Medzi rodinami, ktoré sa do Hornej Mitropolije presídlili, boli aj dvaja Ďordovi vnuci – Pavel s manželkou Annou, rodenou Suchánkovou a Ján s manželkou Annou, rodenou Lavrovičovou (Laurovičovou?). Mesiac po príchode sa v tamojšom zemníku (zemľanke) Jánovi a Anne narodil (19. mája 1899) ich štvrtý potomok Ján. Jeho staršími súrodencami boli sestry Anna (1892), Mária (1894) a Alžbeta (1897).

Po otcovej predčasnej smrti 1. januára 1905 (nevyjasnené postrelenie na poľovačke) sa vdova Anna vracia s deťmi k svojim rodičom do slovenskej kolónie v Nadlaku. V literatúre môžeme nájsť niekoľko údajov, kedy to bolo. Ján Michalko, učiteľ v Bulharsku a autor publikácie *Naši v Bulharsku* (Myjava, 1936) uvádza rok 1916 a tvrdí, že Ján začal chodiť v Hornej Mitropoliji do školy s vyučovacím jazykom bulharským. Zo spomienok Liliány Ambrušovej Szabadyovej uverejnených v *Ročenke Spolku Slovákov z Bulharska* (1992) sa dozvedáme, že do Nadlaku sa vrátili v roku 1905. Iné zdroje, o ktoré by sme sa mohli oprieť, sú nedôveryhodné spomienky pamätníkov. Niektorí z nich tvrdili, že s Jánom chodili do školy v Hornej Mitropoliji. V Machalovej knihe sa môžeme stretnúť s poznámkou, v súvislosti s Ambrušovou návštevou v Dolnom Štále, evokujúcou neskorší návrat do Nadlaku (s. 86): „... lebo mu to pripomínalo mladosť dolu z Mitropolije a Nadlaku“, ako aj počas počúvaní zvonkohry pražskej Lorety (s. 89): „Pripomínala mu zvonnicu evanjelického kostolíka v Hornej Mitropoliji...“ Čiže – kedy sa Ján vrátil s matkou a sestrami do Nadlaku, nie je jasné. Tam navštevoval slovenskú evanjelickú školu. V rokoch 1911 – 1915 pokračoval na maďarskej meštianskej škole v Nagyszentmiklósi v susednej Torontálskej župe. Pred jej skončením poradil matke nadlacký evanjelický farár Ľudovít Boor, aby dala syna na vojenskú školu. Osobne sa vo veci angažoval a vybavil preňho odporúčanie. Ján ako nadaný žiak a polosirota tak získal štátne štipendium na Akadémiu Ludovika (Ludoviceum) v Budapešti, určenú na výchovu dôstojníckeho dorastu. Do akademie však napokon nenastúpil.

Štúdium vo Viedni

Od 13. augusta 1915 sa Ján stal chovancom štvorročnej Delostreleckej kadetskej školy (vzdelávacieho ústavu pre mladých brancov, zameraním totožného s Ludoviceom) v Traiskirchene, meste ležiacom asi 20 km južne od Viedne, kde mal možnosť stretnúť sa s mladými šľachticmi a príslušníkmi majetných meštianskych rodín, kde sa priučil zásadám jemného správania a obratnosti vtedajšej spoločnosti. Napriek tomu, že študoval v cudzojazyčnom a inonárodnom prostredí, jeho národné cítenie, ako uvádza Machala v svojej knihe, sa utužovalo: *„Zvláštne, že hoci na Janka Ambruša práve v čase dospievania, keď sa mladý človek najvýraznejšie formuje, pôsobili silné cudzie vplyvy, jeho slovenské národné povedomie si zachovalo hĺbku aj nosnosť. To dokazovalo, aké pevné zakotvenie mali deti slovenských evanjelikov, vo výchove ktorých sa cirkevné a nárhodné prirodzene spájalo.“*

Posledný ročník kadetskej školy Ján už nedokončil. Prímerím medzi mocnosťami Dohody a Rakúsko-Uhorskom podpísaným 3. novembra 1918 vo Villa Giusti pri Padove sa pre podunajskú mnohonárodnostnú monarchiu na druhý deň o 15.00 h skončila prvá svetová vojna. Finančne nezabezpečený Ambruš sa vtedy vo Viedni náhodne stretol s JUDr. Ivanom Markovičom, tajomníkom Česko-slovenskej národnej rady v Paríži, ktorý ho presvedčil, aby sa prihlásil do služby v brannej moci vytvárajúceho sa Česko-slovenska.

Príchod do Bratislavy

Takmer dvadsaťročný Ján prichádza na jar 1919 do Bratislavy a vyhľadá na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska I. Markoviča, ktorý mu vybavil prijatie do čs. vojska. Podľa Machalovej knihy sa Ambruš ešte pred nástupom, v noci z 13. na 14. augusta 1919, zúčastnil obsadenia (nočného prepadu) osady Petržalky na pravom brehu Dunaja (v roku 1991 o tom osobne rozprával Martinovi Kvetkovi). Ambruša zaradili do skupiny, ktorá sa na pontóne v priestore Lanfranconi prepravila cez rieku k Pečenskému lesu. Čs. vojakom sa podarilo prekvapiť nič netušiacu stráž, odzbrojiť a eskortovať vyše stovky maďarských červených gardistov a desať dôstojníkov. Prepad rozhodol o začlenení dôležitého predmostia k Bratislave a do Česko-slovenska.

Činná služba v čs. armáde

Už 21. augusta 1919 nastúpil rotmajster Ambruš do činnej služby v Horskom delostreleckom pluku č. 203 (15. júla 1920 premenovaný na Horský delostrelecký pluk č. 201 a 1. januára 1923 na Delostrelecký pluk 201). Ambruš v ňom zastával funkcie veliteľa čaty, zástupcu veliteľa batérie a druhého pobočníka veliteľstva pluku. Zo spomienok Liliany Ambrušovej (*Život na krídlach*) vieme, že Ambruš pôsobil v niekoľkých vojenských posádkach na celom území vtedajšieho štátu. Postupne s jednotkou prešiel posádkami vo Falknove nad Ohří (od 1948 Sokolov), v Mariánskych Láznach, Drietome, Dobrej Nive, Buči (od 1927 Budča), Nemeckej (od r. 1946 Partizánskej) Lupči, Liptovskej Teplej, Krupine a Ružomberku. Počas služby si dopĺňal a zvyšoval vojenské vzdelanie. Od 8. apríla do 24. októbra 1920 absolvoval prvý zdokonaľovací kurz pre mladších dôstojníkov vo Vojenskej akadémii v moravských Hraniciach, kde stretol vtedajšieho náčelníka Hlavného štábu brannej moci, generála francúzskej armády Mauricea Pellého, ktorý v mene prezidenta republiky Tomáša Garrigue Masaryka akadémiu slávnostne otvoril. Absolvovanie kurzu bolo predpokladom Ambrušovho vymenovania do prvej dôstojníckej hodnosti podporučíka (1. októbra 1920).

V roku 1921 bol Ambruš frekventantom spojovacieho kurzu v Kutnej Hore a o rok neskôr horolezeckého kurzu vo výcvikovom tábore v Smokovci (neskôr Vojenské Sruby). Súčasne od 1. decembra 1921 do 9. augusta 1922 navštevoval Delostreleckú aplikačnú školu v Olomouci. Za poručíka ho vymenovali dňa 1. novembra 1921. Od delostreleckého pluku 201 v Ružomberku ho 1. septembra 1924 premiestnili do delostreleckého oddielu 262 vo Vranovskom Černom (od 1927 Černé). Vo Vranove nad Topľou mu v roku 1925 udelili ex offo česko-slovenské štátne občianstvo a získal tam aj domovskú príslušnosť.

Začiatky leteckej kariéry

Ambrušovo pôsobenie v radoch čs. vojenského letectva sa datuje od 1. apríla 1925, keď sa stal frekventantom kurzov delostreleckých pozorovateľov z lietadiel. Začínal v Leteckom učilišti v Chebe (1. apríl – 30. máj 1925). V Machalovej knihe sa nachádza pasáž, ktorá opisuje jeho letecké začiatky: „*Učilište bolo v tom čase jediným univerzálnym strediskom, ktoré bolo určené na prípravu, výcvik a výchovu*

všetkých kategórií leteckého personálu. Táto činnosť sa v 20. rokoch delila na výcvik výkonných letcov a výcvik technického a pomocného personálu. Medzi výkonných letcov patrili okrem pilotov tiež leteckí pozorovatelia, palubní strelci, ale aj pechotní, delostreleckí a jazdeckí pozorovatelia z lietadiel, ktorí boli určení pre súčinnosť svojho druhu vojska... Podľa francúzskych zásad sa pozorovateľmi mohli stať iba dôstojníci. Školili ich v kurzoch, ktoré trvali od dvoch do desiatich mesiacov. Po skončení kurzu ich vymenovali za letcov-pozorovateľov a po ďalšom výcviku, zväčša v útvaroch, sa stávali poľnými letcami-pozorovateľmi. Pilotmi mohli byť dôstojníci, poddôstojníci i mužstvo. Pravda, pilotní žiaci najskôr absolvovali elementárny a potom pokračujúci letecký výcvik. Keď ho skončili, vymenovali ich za pilotov-letcov. Vybraných jednotlivcov povolávali do Pilotnej stíhacej školy, v ktorej vrcholil výcvik stíhacích pilotov.“

V ďalšom školení pokračoval Ambruš od 1. júla 1925 v pražskom leteckom pluku ho dňa 1. októbra 1925 preložili do kategórie dôstojníkov letectva, vymenovali za delostreleckého pozorovateľa letca a premiestnili do Leteckého pluku 3 Generála letca M. R. Štefánika so sídlom veliteľstva v Nitre, kde pokračoval vo výcviku v leteckej jednotke. Za nadporučíka ho vymenovali 28. októbra 1925 (s poradím od 1. apríla 1925). Od 12. januára do 12. júna 1926 absolvoval v chebskom učilišti XII. pozorovateľský kurz. V literatúre sa uvádza, že počas cesty do Chebu stretol v Prahe slávnú opernú speváčku Emu Destiniovú (vlastným menom Emilie Paulina Jindřiška Kittlová). Práve ona mala zasiahnuť do jeho ďalšej kariéry, keď napísala odporúčajúci list pplk. Josefovi Smetanovi, veliteľovi pražského Leteckého pluku 1, s prosbou o preloženie Ambruša do hlavného mesta. K tomu oficiálne došlo 1. júla 1926. Zaradili ho do letky 4. pluku. Výnosmi ministerstva národnej obrany (MNO) ho dňa 1. októbra 1926 vymenovali za pozorovateľa letca a 1. júla 1927 za poľného pozorovateľa letca. Od 15. septembra 1927 vykonával funkciu zástupcu veliteľa letky 81 pluku. Od 15. novembra 1927 ho premiestnili na MNO, 28. februára 1928 sa vrátil k Leteckému pluku 1, pričom už od 15. februára do 30. mája 1929 navštevoval v Olomouci mechanický kurz určený pre nižších dôstojníkov letectva. Ukončil ho s výborným prospechom a vzápätí na vlastnú žiadosť odchádza do pilotného výcviku vo Vojenskom leteckom učilišti v Prostějove, kde od 1. júna do 9. septembra 1929 absolvoval elementárnu a pokračovaciu pilotnú školu. Dňa 10. septembra sa hlásil v chebskej Pilotnej škole stíhacej,

kde 15. novembra dokončil výcvik na stíhacieho pilota. S účinnosťou a poradím od 1. októbra 1929 ho povýšili na kapitána.

Po návrate z Chebu ustanovili Ambruša od 1. decembra 1929 za druhého plukovního pobočníka v Leteckom pluku 6, dislokovanom na letisku Praha II, čiže Kbely pri Prahe. Avšak už 31. marca 1930 prevzal funkciu referenta 1. (všeobecne leteckého) oddelenia III. (leteckého) odboru MNO. Výnosmi ministerstva ho dňa 1. augusta 1930 vymenovali za pilota letca a presne o rok neskôr za poľného pilota letca. Z ministerstva sa 30. septembra 1931 vrátil do Leteckého pluku 6. Nasledujúceho dňa ho ustanovili za veliteľa práve zriadenej letky 43. pluku, funkciu prevzal 15. októbra 1931.

Ako veliteľ bol Ambruš náročný voči sebe aj svojim podriadeným. Zároveň pokračoval v ďalšom zvyšovaní svojich vedomostí a schopností. Od 1. mája do 13. júla 1932 absolvoval pilotný kurz lietania v noci a podľa prístrojov. V októbri 1932 bol frekventantom automobilového kurzu pre veliteľov letiek. Na štábneho kapitána ho povýšili 1. októbra 1932. Na prelome rokov 1932 – 1933 (3. november 1932 – 31. január 1933) absolvoval vo Vojenskom leteckom učilišti v Prostějove kurz veliteľov letiek. Od 10. apríla do 31. mája 1933 ho vyslali na služobný pobyt do Poľska.

Bohaté letecké skúsenosti Jána Ambruša, jeho veľmi dobrá technická kvalifikácia boli využité v novej dôležitej funkcii. Dňa 30. 9. 1934 ho premiestnili do Vojenského technického a leteckého ústavu v Letňanoch pri Prahe a ustanovili do funkcie veliteľa 1. pokusnej letky leteckého skúšobného oddielu. Stal sa skúšobným pilotom. Rozhodnutím čs. vlády z 20. júla 1935 ho povýšili na majora letectva (s účinnosťou a poradím od 1. júla 1935). Ani vtedy nezabúdal na rozširovanie svojich vedomostí. V školskom roku 1937 – 1938 (od 4. októbra 1937) navštevoval 13-týždňový kurz pre veliteľov vojskových telies a oddielov, určený pre perspektívnych veliteľov útvarov. Hodnostne bol najvyšším čs. letcom slovenskej národnosti.

Pilot akrobat

Tridsiate roky 20. storočia patrili k najúspešnejším, a tým aj k najšťastnejším v Ambrušovom živote. V tom čase sa v nebyvalej miere preslávil ako vynikajúci čs. letecký akrobat a odvážny pilot, dosahujúci celý rad mimoriadnych výkonov a rekordov, doma i za hranicami štátu. Samozrejme, mal aj neúspechy.

V rámci prvého Armádneho leteckého dňa (10. septembra 1933) na letisku Praha II predviedol akrobaciú na novom type stíhacieho lietadla Letov Š.131. Vyvrcholením akrobatických ukážok dňa sa stala skupinová akrobacia sedemčlenného roja Avii Ba.33 vedeného Ambrušom a predvádzajúca „let na úrovni a defilé v šiku, potom ohromné T, keď sa stroje takmer dotýkali, spoločné premety v dvoch trojčlenných rojoch s vedúcim vpredu, v tom istom tvare dvojité výkruty. Potom roje v zraze vykonávali premety. Efektným číslom bolo dvojité „čertove kolo“, pričom veliteľ zostal v strede ako akási os celého roja. Každý trojčlenný roj metal premety za sebou a rýsoval na nebi dve veľké kolá. A vzápätí na to sa všetkých sedem strojov zoradilo za sebou a už jediné obrovské kolo, obrovský kolotoč sa míhal po nebi. Nasledovala vodorovná špirála vykonávaná lietadlami v zástupe za sebou a konečne premety v celom sedemčlennom roji“ (Letectví, roč. XIII, september 1933, č. 9, s. 248).

Na prvej Národnej súťaži v leteckej akrobacii (15. septembra 1935), taktiež v Kbeloch, obsadil Ambruš po priam bravúrnom výkone s Aviou B.122.1 v kategórii vysokej akrobacie veľmi cenené 2. miesto, pričom tento úspech dosiahol takmer bezprostredne po dosť bolestivom poranení prstov na oboch rukách. Na druhej Národnej súťaži v leteckej akrobacii (26. septembra 1937), opäť na kbelskom letisku, však už nesúťažil, bol poverený funkciou riaditeľa pretekov.

Značnú popularitu dosiahol J. Ambruš na Slovensku, kde osobne zorganizoval niekoľko praktických ukážok leteckej akrobacie. Osobne sa zúčastnil na leteckých dňoch na letisku vo Vajnoroch (od 1946 mestská časť Bratislavy) 1. októbra 1933, ako aj 21. júla 1934, usporiadanom pri príležitosti narodenín jeho leteckého vzoru – generála Milana Rastislava Štefánika. Na oboch leteckých dňoch predviedli piloti „čertove kolo“.

Nezabudnuteľné zrejme zostane Ambrušovo vystúpenie na prvom Leteckom dni (6. máj 1935) na vojenskom letisku v Piešťanoch, ktorým priam nadchol prítomných divákov. Stal sa horlivým propagátorom športového lietania. Tam sa aj zoznámil so spisovateľom Vojtechom Zamarovským, jeho veľkým obdivovateľom.

Na medzinárodnom nebi

Už v roku 1930 (23. august – 1. september) sa Ambruš zúčastnil IV. (= posledného) ročníka pretekov medzi krajinami Malej dohody

a Poľskom, avšak osádka, ktorú tvoril spolu so škt. Josefom Kallom (dvojnásobným víťazom týchto pretekov v predchádzajúcich ročníkoch 1928 a 1929), letiaca na stroji Letov Š.616, musela pre poruchu palivovej inštalácie odstúpiť. Neskôr sa (v rámci služobného pobytu v Poľsku) objavil s Letovom Š.31 na II. medzinárodnom leteckom mítingu (24. – 25. máj 1933) usporiadanom Varšavským aeroklubom na mokotóvskom letisku.

Na Svetovom pohári v leteckej akrobacii vo Vincennes pri Paríži (9. – 10. jún 1934), považovanom za neoficiálne majstrovstvá sveta v leteckej akrobacii, skončil Ambruš v súťaži celkove ôsmy. Napriek tomu, že povinnú zostavu zvládol veľmi dobre, jeho voľná zostava zložená z efektných a obťažných figúr utrpela predovšetkým tým, že ju nestačil vykonať v predpísanom čase a navyše dve figúry vynechal. V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že jeho Aviu B.122.1 (imatrikulácia OK-AVI), prototyp, ktorý konštrukčná skupina Ing. Františka Novotného urýchlene pripravila práve na spomenutú súťaž, mal plne k dispozícii prakticky iba týždeň pred odletom do Francúzska. Svoju negatívnu rolu zohralo nielen nevýhodné vylosovanie, ale aj menej priaznivé počasie počas jeho vystúpenia. Napriek tejto skutočnosti bol Ambrušov výkon hodnotený ako obdivuhodný. Za svoj výkon na týchto pretekoch získal od Zväzu letcov republiky Československej postriebný alpakový pohár.

Od 29. do 31. júla 1936 sa Ambruš zúčastnil medzinárodnej súťaže v leteckej akrobacii na letisku Rangsdorf, usporiadanej pri príležitosti XI. letných olympijských hier (1. – 16. august) v Berlíne. Napokon s technicky vylepšenou Aviou Ba.122.1 skončil vo veľmi silnej a kvalitnej konkurencii (14 súťažiacich) v celkovom poradí ôsmy. Po skončení súťaže dostal pozvanie zúčastniť sa olympiády ako čestný hosť spolu s manželkou. Úspešných letcov prijal 18. augusta 1936 na Pražskom hrade prezident Edvard Beneš.

Hviezda diaľkových preletov

Okrem súťaží v leteckej akrobacii bol Ambruš úspešný aj v oblasti dosahovania leteckých rekordov, zúčastňoval sa aj diaľkových preletov, v ktorých získal niekoľko ocenení a uznání.

Na IV. (poslednom) ročníku Medzinárodných pretekov turistických lietadiel Európou, organizovanom Aeroklubom Poľskej republiky vo Varšave (28. 8. – 16. 9. 1934), obsadil v celkovej klasifikácii veľmi pekné štvrté miesto. So strojom Aero A.200 absolvoval okruh dlhý

14 313 km (z toho 2 136 km nad severným pobrežím Afriky). Z celkového počtu 34 zúčastnených lietadiel napokon dokončilo preteky len 19 z nich. Najmä Ambrušovou zásluhou získalo Česko-slovensko prvú cenu v súťaži národných tímov. Po návrate uskutočnil prednáškové turné, na ktorom o priebehu pretekov informoval. Práve na Slovensku zásluhou jeho výborných rozprávačských schopností vzbudil obrovský záujem a priaznivý ohlas širokej verejnosti.

Od 22. do 26. februára 1937 absolvoval Ambruš III. ročník medzinárodných pretekov Okružný let nad oázami v Egypte, usporiadaný Kráľovským egyptským aeroklubom. Po lete na trase dlhej 2 100 km skončil so Zlínom Z.XII v silnej konkurencii celkove siedmy. Za jeho výkon mu šéf Baťových závodov v Zlíne Jan Antonín Baťa daroval ten istý typ lietadla, s ktorým súťažil.

Svetovú slávu mu priniesol diaľkový prelet (let bez medzipristátia), ktorý spolu so šéfpilotom firmy Ringhoffer-Tatra Vojtěchom Matěnom uskutočnili na stroji Tatra T.101 z pražskej Ruzyně do sudánskeho Chartúmu (17. – 18. máj 1938). Trasu dlhú 4 320 km preleteli za 26 hodín, čo bol v kategórii malých dvojmiestnych športových lietadiel svetový rekord, ktorý nebol ďalších 40 rokov prekonaný.

Návrat na Slovensko a útek z Bratislavy

Po vzniku Slovenského štátu mjr. let. Ambruš ako vyšší dôstojník slovenskej národnosti odišiel 16. marca 1939 z Prahy a na druhý deň pokračoval v činnnej službe vo vznikajúcej slovenskej brannej moci. Už týždeň po príchode na Slovensko sa Ambruš, poverený riadením slovenského letectva, podieľal na organizácii obrany proti agresívnemu vpádu horthyovského Maďarska na východe krajiny. V Spišskej Novej Vsi sa nachádzala letecká základňa, ktorú sa Maďari rozhodli zlikvidovať. Bombardovací nálet na letisko a mesto si vyžiadal trinásť ľudských životov, šesť osôb bolo vážne zranených, ďalšie ľahko. V tejto súvislosti Ambruš predložil návrh na bombardovanie Budapešti, ktorý minister národnej obrany div. gen. Ferdinand Čatloš striktno odmietol. Za prejavenu rozhodnosť, ako aj za prácu v delimitačnej komisii Ambruša 5. mája 1939 ho ustanovili za veliteľa letectva Hlavného vojenského veliteľstva a prednostu leteckej služby, a okrem toho ho 17. mája dva dni pred jeho narodeninami – povýšili na podplukovníka letectva. Onedlho sa však dostal do vážneho konfliktu s Vojtechom Tukom, vykonávajúcim (spolu s predsedom vlády Jozefom Tisom) funkciu ministra vnútra. Dôvodom bola Tukova

požiadavka, ovplyvnená dezerciou ôsmich letcov (z nich dvaja Česi) na štyroch lietadlách z piešťanského letiska (7. júna) a dvoch mechanikov letky 10 v Nitre (27. júna), na dôkladnú očistu letectva od príslušníkov českej národnosti a židovského vierovyznania. V jej rámci trval na prepustení z armády por. let. Josefa Hnátka, prvého dôstojníka letky 10 (dôvodom boli osobné výhrady nitrianskych gardistov). Okrem toho mu vyčítal, že v letectve trpí neporiadky, ako aj to, že u mnohých slovenských letcov pretrváva česko-slovenské zmýšľanie. Ambruš s tým však nesúhlasil a svoj postoj zdôraznil hrozbou demisie. Keďže napokon neuspel, rozhodol sa celú kauzu riešiť žiadosťou o uvoľnenie z funkcie a preložením do výslužby. Čatloš jeho žiadosti bez prietahov dňa 1. 8. 1939 vyhovel.

Francúzsko a Veľká Británia

Zákerným prepadnutím Poľska nacistickým Nemeckom 1. septembra 1939 sa začala druhá svetová vojna. Pod vplyvom situácie sa Ambruš rozhodol pre emigráciu. Už 3. septembra 1939 opustil ilegálne Slovensko. Cez maďarské územie sa mu podarilo na juhoslovanskej nákladnej lodi dostať do Juhoslávie. Za jeho odchod mu bola správnym opatrením MNO odňatá dňom 1. novembra 1939 hodnosť podplukovníka letectva vo výslužbe a bol degradovaný na vojaka v zálohe. Druhého októbra 1939 podpísal na francúzskom konzuláte v Belehrade žiadosť o zaradenie do čs. légie vo Francúzsku (dohodu o jej obnovení signoval vyslanec Štefan Osuský 2. októbra 1939). Nasledovala cesta cez Taliansko a Švajčiarsko. Do Francúzska dorazil Ambruš 14. októbra. O deň neskôr ho prideliť do Čs. vojenskej kancelárie v Paríži. Po ustanovení Čs. národného výboru sa kancelária 17. novembra premenila na Čs. vojenskú správu (ČSVS). Ambruš, ktorému 1. novembra 1939 priznali hodnosť majora letectva. Napriek túžbe čo najskôr sa zúčastniť na priamych vzdušných bojoch s nepriateľom bol do 1. apríla 1940 príslušníkom leteckej skupiny, z ktorej sa postupne vytvoril III. (letecký) odbor ČSVS. Jeho prednosta brig. gen. Karel Janoušek hodnotil Ambrušovu činnosť od 15. októbra 1939 do 1. apríla 1940 nasledovne: *„Bystrý, rozhodný, iniciatívny. Rád sa zaoberá technickými problémami. Bezvadného vojenského vystupovania. Zúčastnil sa náborových akcií a docielil veľmi dobrých výsledkov svojou propagačnou činnosťou. Výtečný dôstojník.“*

Až 15. apríla 1940 Ambruša premiestnili na leteckú základňu v Chartres, kde kedysi začínal aj M. R. Štefánik. Tam absolvoval tak-

tický letecký výcvik na stíhacích lietadlách. Stal sa jediným čs. letcom slovenskej národnosti, ktorý sa zúčastnil bitky o Francúzsko.

Ešte pred kapituláciou krajiny galského kohúta sa Ambrušovi podarilo 19. júna 1940 v Bordeaux nalodiť s transportom čs. letcov na loď Ary Scheffer. Do britského Falmouthu dorazili 23. júna. Po príchode do Veľkej Británie sa Ambruš prihlásil do služby v stíhacom letectve. Už 12. júla 1940 ho na leteckej báze v Duxforde prijali do Dobrovoľníckej zálohy Kráľovských vzdušných síl; 17. augusta ho ako príslušníka zálohy 310. čs. stíhacej perute odoslali na preškolenie na britské typy stíhacích lietadiel k 6. operačno-výcvikovej jednotke do Sutton Bridge. Po návrate do Duxfordu sa 11. septembra 1940 stal prvým čs. veliteľom 312. čs. stíhacej perute. Nasledovalo však obdobie, ktoré Ambrušovi uškodilo. Onedlho totiž došlo v peruti, umiestnenej vtedy na letisku Speke, južne od Liverpoolu, k dvom veľmi neprijemným a nešťastným udalostiam, ktoré výrazne poznamenali ďalšie osudy jej veliteľa. Počas hliadkovacieho letu 13. októbra Ambruš zle identifikoval dve britské lietadlá Bristol Blenheim Mk.IF deťošovanej jednotky britskej 29. stíhacej perute RAF umiestnenej na báze Ternhill, ktoré sa podobali nemeckým Junkersom Ju 88A, jedno z nich zostrelil (osádka zahynula) a druhé poškodil. V literatúre sa môžeme dočítať o tejto udalosti rôzne špekulácie, faktom však zostáva, ako uvádza Machala: „...že čs. roju pred štartom a ani neskôr rádiom neposkytli veľmi dôležitú informáciu o tom, že v ich priestore budú hliadkovať výnimočne aj Blenheimy“. O dva dni neskôr, 15. októbra, nedisciplinovanosťou jeho čísla v roji počas vzdušnej patroly došlo k strate troch nových Hurricaneov perute. Hlavnou príčinou bol zrejme ľudský faktor. Pritom nie je možné dávať všetku vinu len na Ambrušove plecia. Jeho veliteľská autorita však značne utrpela. Po prešetrení oboch udalostí, hoci jeho vina nebola jednoznačne preukázaná, Ambruša 12. decembra z funkcie odvolali a 17. decembra 1940 premiestnili na Inšpektorát čs. letectva v Londýne.

Kanada

Na Inšpektoráte čs. letectva pôsobil Ambruš kratšie obdobie na funkcii referenta, 7. marca 1941 ho povýšili na podplukovníka letectva, vlastne druhýkrát v jeho profesijnej kariére. Neskôr ho poverili dohľadom nad výcvikom čs. príslušníkov RAF v Čs. náhradnom a výcvikovom telese (Čs. depot) v Cosforde, severozápadne od Wolverhamptonu.

Ako uvádza Vojenský historický ústav v Bratislave: „*Exilové vedenie čs. MNO v Londýne hodlalo využiť Ambrušov záujem o politiku, ako aj vynikajúce vystupovanie, jazykovú vybavenosť a športovú slávu na plnenie úloh spojených s náborom nových príslušníkov do čs. armády.*“ Dňa 13. júna 1941 požiadal o prepustenie zo služby v RAF a začal sa pripravovať na nové poslanie v Kanade. Cieľom bol dobrovoľný nábor Slovákov a Čechov do čs. armády v zahraničí. Úlohu Ambruš plnil ako člen Čs. vojenskej misie od júna 1941 do polovice februára 1943, keď ho vymenovali za zástupcu šéfa misie. O necelé tri týždne neskôr ho ustanovili za čs. vojenského a leteckého atašé pri kanadskej vláde so sídlom v Ottawe. Dňa 7. marca 1945 Ambruša povýšili na plukovníka letectva. V tomto spolkovom domíniu Britského spoločenstva národov (od 1926 nadobudla Kanada postavenie nezávislého štátu) sa Ambruš 9. septembra 1942 stretol aj s mladším bratom britského kráľa Juraja VI, princom Jurajom, vojvodom z Kentu, pri jeho návšteve Winnipegu.

Návrat do Československa a útek do USA

Do vlasti priletel v polovici októbra 1945 a jeho prvé kroky viedli na začiatku novembra za manželkou Emou. Ešte predtým, 28. októbra, ustanovili Ambruša do funkcie veliteľa letectva 4. (vojenskej) oblasti so sídlom na Panenskej ulici v Bratislave (na budove má Ambruš od roku 2013 pamätnú tabuľu). Prezident republiky Edvard Beneš ho dekrétom z 2. apríla 1946 povýšil 27. apríla 1946 do hodnosti brigádneho generála. Od 1. novembra 1946 sa stal členom obnovej Slovenskej národnej rady (dočasne prerušil výkon činnosti služby v armáde) za Demokratickú stranu. Po februárovom prevrate v roku 1948 sa rozhodol opustiť Česko-Slovensko. O jeho ilegálnom odchode sú taktiež vedené diskusie. V Machalovej publikácii sa píše o úteku nákladným autom pivovaru Stein a z letiska Vajnory lietadlom, ktoré pristálo na letisku v rakúskom Schwechate, kde ho čakal džíp s americkým dôstojníkom. Na stránke Ústavu pamäti národa sa však dozvedáme, že to bolo s jeho odchodom do emigrácie celkom inak. Podľa pamätníka Ota Batelku Ambruš odišiel tou istou cestou na loďke cez hraničnú rieku Moravu v Hochštetne (od 1948 Vysoká nad Moravou), akú zvolil 26. februára 1948 aj z funkcie odvolaný predseda Slovenskej národnej rady Jozef Lettrich, donútený k rezignácii (spolu s bratom Júliusom). Pre poriadok uvádzame obidve tvrdenia.

Posledné roky

Ján Ambruš po kratšom pobyte v americkej okupačnej zóne v Rakúsku sa dostal do Veľkej Británie a po čase do USA. Za jeho odchod do exilu mu v ČSR v decembri 1948 odňali vojenskú hodnosť brigádneho generála. V USA sa stal jedným zo spoluzakladateľov Rady slobodného Česko-slovenska, uplatnil sa ako odborný poradca a konštruktér v rôznych leteckých závodoch. Po odchode do dôchodku žil v domove pre seniorov v Chicagu.

V roku 1991 sa konečne dočkal rehabilitácie, vrátili mu hodnosť brigádneho generála a prezident Českej a Slovenskej federatívnej republiky Václav Havel ho dňa 10. decembra povýšil do hodnosti generálplukovníka. O päť mesiacov neskôr mu udelil Rad Milana Rastislava Štefánika III. triedy (8. máj 1992).

Generál Ambruš veľmi túžil vrátiť sa späť na Slovensko, kde chcel aj zomrieť. Až na konci svojho života vyjadril želanie byť pochovaný do hrobu svojej matky v Nadlaku (v závete mal uvedené Slovensko). O pláne jeho návratu sa hovorilo s prezidentom Slovenskej republiky Michalom Kováčom v roku 1993, ale zdravotný stav generála už návrat nedovoľoval. Predseda vlády Slovenskej republiky Vladimír Mečiar pri svojej ceste do USA doviezol Jánovi Ambrušovi slovenskú generálsku rovnošatu.

Generál Ján Ambruš zomrel 20. januára 1994, hoci sa v literatúre stretávame aj s dátumom 21. január, vo veku takmer 95 rokov. Urnu s telesnými pozostatkami doviezol do Bratislavy minister obrany Slovenskej republiky Pavol Kanis v máji 1994. Nasledoval štátny pohreb so všetkými vojenskými poctami. Rozlúčka s Jánom Ambrušom sa konala vo foyer Divadla Pavla Orságha Hviezdoslava, pochovaný bol na cintoríne v bratislavskom Slávičom údolí. D. Machala v *Návrate do Itaky* uviedol aj spomienku na epizódu z tejto poslednej rozlúčky: „Začul som, ako nejaký hlas opakovane vyvoláva moje priezvisko. Prihlásil som sa u panej stredného veku, ktorá si ešte raz overila, či sa volám Drahoslav Machala. Bola to pani profesorka Dagmar Hlôšková. Vytiahla z igelitovej tašky vrečko s hlinou a povedala mi: Toto je prst zeme z hrobu generálovej mamičky Anny Ambrušovej z Nadlaku. Posiela vám to evanjelický farár z Nadlaku Dušan Saják. Vy vraj už budete vedieť, čo s tým urobiť!“ Želanie generála Ambruša byť pochovaný s mamičkou v Nadlaku sa tak aspoň takto vyplnilo.

Rodinný život a osobnosť generála Ambruša

Ján Ambruš sa 1. októbra 1931 oženil s Emiliou Schillerovou z Prahy. Počas svadobnej cesty manželia navštívili Paríž a Londýn. Sobáš mali v Kostole svätej Ludmily v Prahe, no manželstvo sa neskončilo šťastne. Jeho tragédia sa začala Ambrušovým návratom na Slovensko v marci 1939. Pani Emilie odmietla (kvôli vážnym výhradám svojej matky) odísť za manželom. Podľa Drahoslava Machalu ju nemecké orgány po zistení, že manžel pôsobí v čs. vojsku v zahraničí, poslali spolu s jej matkou do koncentračného tábora v Ravensbrücku, z ktorého sa vrátili na jar 1945. Ešte v tom istom roku sa manželia rozviedli; Emilie sa neskôr znovu vydala (Rochová).

Druhou ženou v jeho živote bola snúbenica Elena Galová, s ktorou sa zoznámil na jar 1946 v Bratislave. Svedectvo o charakterových črtách generála Ambruša nám môžu poskytnúť len pamätníci. Najbližšia mu bola sestra Erika, práve jej dcéra Betka sa o svojom ujovi vyjadrila, že bol skromný a šľachetný – „*to boli typické vlastnosti tohto vzácného muža*“.

Ambrušovo meno hrdo nesie 51. krídlo Vzdušných síl Ozbrojených síl Slovenskej republiky v Prešove.

Vyznamenania, pocty a pamätné tabule

- Československý vojnový kríž z roku 1939 (1944)
- Československá medaila Za chrabrosť pred nepriateľom (1944)
- Československá vojenská medaila Za zásluhy I. stupňa (1944)
- Československá vojenská pamätná medaila so štítkom Francúzska a Veľká Británia (1944)
- Rad M. R. Štefánika III. triedy (8. 5. 1992)
- Medaila Za vernosť SZPB (6. 2. 1990)
- Officer of the Most Excellent Order of the British Empire (15. 1. 1947)
- The 1939-1945 Star with Claps Battle of Britain (1945)
- Defence Medal (1945)
- War Medal 1939-1945 (1945)
- Ordinul Coroana Romanici 5. triedy (1937)

V miestnej časti Trnávka v bratislavskej mestskej časti Ružinov po ňom pomenovali ulicu. Jeho meno je uvedené na Pamätníku okrídleného leva na pražskom Klárove, ako aj na londýnskom Nábřeží

kráľovnej Viktórie, na pamätníku bojovníkov za slobodu Spojeného kráľovstva v 2. svetovej vojne.

Pamätná tabuľa na budove na Panenskej ulici v Bratislave, kde sídlilo veliteľstvo letectva 4. oblasti. Pamätná tabuľa bola osadená r. 2013 zásluhou Spolku Slovákov z Bulharska a Spolku Slovákov z Rumunska, jej autorom je Ladislav Barabáš. Rozkazom prezidenta Slovenskej republiky č. 8 zo 16. septembra 2003 bol leteckej základni v Prešove zapožičaný čestný názov Letecká základňa generálpukovníka Jána Ambruša.

Použitá a citovaná literatúra

CSÉFALVAY, František. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava: Vojenský historický ústav 2013, 236 s.

MACHALA, Drahoslav. *Návrat do Itaky*. Bratislava: Národné literárne centrum 1998, 171 s.

ŠTAIGL, Jan a kol. *Generáli. Slovenská vojenská generalita 1918-2012*. Druhé aktualizované vydanie. Bratislava: Magnet Press Slovakia 2012, 232 s.

ŠVANDA, Petr. *Pilot-generál. Životné osudy generála letectva Jána Ambruša*. In *Zaujímavosti* č. 2/1995. Trenčín: Správa výchovy a kultúry Generálneho štábu Armády Slovenskej republiky 1995, s. 39 – 44.

ŠVANDA, Petr. *Kľukatá púť generála Jána Ambruša*. In *Život v službe vlasti*. Pamätnica vydaná pri príležitosti životného jubilea Imricha Purdeka. Bratislava: Vojenský historický ústav 2023, s. 114 – 125.

AKADEMIK ANDREJ MRÁZ

Pri príležitosti 120. výročia narodenia a 60. výročia úmrtia

PhDr. Samuel Jovankovič
Predseda Spolku Slovákov z Juhoslávie
samuel.jovankovic@gmail.com

Akademik Andrej Mráz 1904 – 1964

Významná a výrazná osobnosť slovenského literárneho historika a kritika, zakladateľa slovenskej dramaturgie, divadelnej histórie, redaktora a organizátora kultúrneho života, univerzitného profesora a akademika Andreja Mráza nestratila na význame a na úcte ani po 60 rokoch od jeho odchodu na večný odpočinok.

Akademik Andrej Mráz sa narodil pred 120. rokmi, 28. novembra 1904 v Petrovci, v slovenskom vojvodinskom prostredí, vtedy Rakúsko-Uhorsko, dnes Báčsky Petrovec v Srbskej republike.

Jeho rodičia, otec Andrej Mráz a matka Zuzana Mrázová (rod. Labáthová), boli roľníci, nie síce až takí majetní, ale zase duchom i dušou slovenskí vlastenci. V tomto duchu vychovávali aj svoje deti, syna Andreja a dcéru Zuzanu. Andrejov otec sa zúčastnil ako zvolený delegát Petrovca na zasadaní Veľkého národného zhromaždenia Srbov, Buňevcov a ostatných Slovanov z Báčky, Banátu a Barane konaného 25. novembra 1918 v Novom Sade. Tu sa rozhodlo, že Vojvodina sa pričlení k Srbskému kráľovstvu a potom sa zaradí do nového štátu do Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. Okrem toho otec budúceho akademika Andreja Mráza sa citeľne pričínil o realizáciu založenia Slovenského gymnázia v roku 1919 v Petrovci.

Andrej Mráz navštevoval slovenskú ľudovú a meštiansku školu v Petrovci do svojich 13 rokov. Potom šiel za vzdelaním do sveta a už sa natrvalo do svojho rodiska nevrátil. Avšak na domov a rodisko nezabudol a nezaprel ho, o čom napísal: *...Nikdy som sa Petrovcu neodcudzil, nikdy som neprestal mať k nemu prítulný, citový vzťah, ale veľmi zavčasu sa vo mne ustálila túžba žiť a pôsobiť mimo rodiska...."*

V rokoch 1917 – 1918 študoval na maďarskom gymnázii v Novom Vrbase (Srbsko) a v rokoch 1918 – 1919 v Békešskej Čabe (Maďarsko). Po skončení prvej svetovej vojny študoval na srbskom gymnázii v Novom Sade, kde v roku 1925 maturoval.

V rokoch 1925 – 1929 absolvoval Filozofickú fakultu Univerzity Komenského (FF UK) v Bratislave. V roku 1929 získal titul PhDr. Po vysokoškolských štúdiách pracoval ako dramaturg činoherného súboru Slovenského národného divadla v Bratislave a potom prijal ponuku Matice slovenskej a odišiel do Martina. Stal sa referentom jej Literárnohistorického odboru a hlavným redaktorom matičných *Slovenských pohľadov*. V roku 1938 sa habilitoval na docenta a z Martina sa vrátil do Bratislavy. Od roku 1938 pedagogicky pôsobil na FF UK. Pracoval ako vedúci oddelenie jazyka slovenského a dejín slovenskej literatúry, súčasne viedol divadelný seminár a seminár slovenskej filológie. Popri tom sa zaoberal aj divadelnou kritikou. Od roku 1953 až do svojej smrti roku 1964 bol vedúcim Katedry slovenského jazyka a literatúry na FF UK. Na škole začínal roku 1939 ako mimoriadny a od roku 1941 ako riadny univerzitný profesor. Krátko zastával aj akademické posty, v rokoch 1949 – 1950 bol dekanom a v rokoch

1950 – 1952 prodekanom FF UK. Za akademika Slovenskej akadémie vied a umení ho menovali roku 1952.

Od druhej polovice dvadsiatych rokov pravidelne uverejňoval literárne kritiky, články a state o literatúre, predovšetkým o próze, neskôr aj o dráme a divadle, zamýšľal sa nad problémami slovenskej kultúry, ktorá sa v priaznivejších podmienkach začala rýchlejšie rozvíjať. Venoval sa prekladaniu a popularizovaniu južnoslovanských literatúr, najmä srbskej a chorvátskej, nemalú pozornosť venoval slovenským spisovateľom z Vojvodiny. Tejto problematike venoval aj niekoľko poznámok vo svojich denníkových zápiskoch, ktoré vznikli roku 1958: „... znovu som si uvedomil, ako tí naši krajanovia sa čoraz viac strácajú, zostávajú mimo zaradenosti slovenskej a do juhoslovanskej sa ešte nevedia organicky včleniť. Mali by sme im my viacej vychádzať v ústrety a aktivizovať zväzky medzi nimi a nami...“ Obával sa, že ich zastihne nenútené odnáródňovanie, a preto si myslel, že by bolo dobre „... ak sa ešte podarí väčší počet presťahovať ich na Slovensko...“ Jeho obavy sa nenaplnili, lebo práve roky 60. a 70. boli pre Slovákov v Juhoslávii v oblasti literatúry a kultúry veľmi plodné.

Andrej Mráz napísal vyše tridsať kníh, stovky štúdií a článkov. Ako vysokoškolák vydal prvú monografiu o Vajanskom: *Svetozár Hurban Vajanský: štúdia* (1926). V tridsiatych rokoch 20. storočia pripravil do tlače rozsiahlu edíciu *Sobrané diela Svetozára Hurbana Vajanského*. Je autorom monografických štúdií: *Jozef Škultéty* (1933); *Matica slovenská v rokoch 1863 – 1875*; *Ján Kalinčiak* (1936); *Literárne dielo Terézie Vansovej* (1937). Napísal dielo o petrovskom rodákovi Gustávovi Maršallovi-Petrovskom pod názvom: *Odlomená vetva: esej o literárnom diele Gustáva Maršalla-Petrovského* (1939); o H. Gavlovičovi napísal *Gavlovičova Škola kresťanská* (1940); o petrovskom učiteľovi a spisovateľovi Jánovi Čajakovi *Realistický prozaik Ján Čajak* (1944); vypracoval *Literárny profil Mikuláša Štefana Ferienčika* (1959) a Jána Kollára pod názvom *Ján Kollár: literárna štúdia* (1952); *Ruské momenty v diele Jána Kollára: štúdia* (1946). Pripravil syntetické *Dejiny slovenskej literatúry* (1948) a syntézu *Slovenská literatúra od sedemdesiatych rokov 19. stor. po rok 1918* (1952). Vydal knihy *Spoločenské otázky v predprevratovom slovenskom románe* (1950), napísal *Poprevratové dielo Martina Kukučina* (1953) a štúdiu *Medzi našimi literatúrami* (1960). A ešte aj rad ďalších diel.

Posmrtno vyšli jeho spomienkové a autobiografické diela: *Čím slovo žilo* (1967), *Brázdami života* (1974); výbery z recenzistiky a člán-

kov *Medzi prúdmi* (1969) a *Minulosť a prítomnosť slovenskej kultúry* (1987).

Andrej Mráz ako profesor každodenným literárnym úsilím vzdelával stovky svojich žiakov a orientoval ich na najzávažnejšie, najvýznamnejšie hodnoty našej a svetovej kultúry. Vo svojich prednáškach vyzdvihoval skutočnosť, že každá literatúra, ak chce byť veľká, musí úzko súvisieť s ozajstným životom. Jeho intelektuálna a etická náročnosť veľmi pozitívne ovplyvňovali študentov. Nemal rád intelektuálnu pohodlnosť, ako aj nedoceňovanie vlastnej národnej kultúry.

Ako rodák z Petrovca akademik Andrej Mráz je pre presídlených Slovákov z Juhoslávie významný tým, že bol horlivým zástancom repatriácie (presídlenia) Slovákov z Juhoslávie, v rokoch po 2. svetovej vojne. Vtedy sa na základe odporúčania Košického vládneho programu rozprúdila akcia presídľovania Slovákov zo zahraničia do Československa, známa pod menom *Mat' volá*. Zo štátov bývalej Dolnej zeme – Maďarska, Rumunska, Juhoslávie a potom aj z Bulharska sa vtedy presťahovalo cca 150 000 Slovákov, najviac z Maďarska.

Keď ide o uvedené presídľovanie Slovákov z Juhoslávie, je potrebné vyzdvihnúť, že už roku 1945 skupina Slovákov z Juhoslávie, ktorí na Slovensku už žili, formovala Prípravný výbor, ktorý mal zostaviť potrebné materiály a zvolať valné zasadnutie budúcej krajanskej organizácie presídlencov z Juhoslávie, teda Spolku Slovákov z Juhoslávie (SSJ). Andrej Mráz pôsobil v Prípravnom výbore ako veľmi aktívny člen. A preto bolo celkom prirodzené, že ustanovujúce **zhromaždenie Spolku Slovákov z Juhoslávie (SSJ)**, ktoré sa konalo dňa **14. októbra 1945** v zasadačej miestnosti Slovenskej ligy v Bratislave, viedol práve Andrej Mráz. Na valnom zasadnutí boli schválené stanovky SSJ a zvolené jeho legitímne vedenie. Za predsedu SSJ bol zvolený JUDr. Samuel Šeprák, rodák zo vojvodinskej slovenskej obce Hložany. Účelom vzniku SSJ bolo pomáhať presídleným Slovákom z Juhoslávie v novej vlasti.

S cieľom podať podrobnejšie informácie o dolnozemských Slovákoch, najmä o Slovákoch z Juhoslávie, snažil sa oboznámiť slovenskú politickú, ale aj širšiu verejnosť s faktami o ich histórii, živote, kultúre, školstve, záujmoch a iných aspektoch života, Andrej Mráz napísal esej pod názvom **Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch**, ktorú vydalo nakladateľstvo Pravda v roku 1948.

Už prvá veta v tejto eseji odhaľuje zámer, ale aj citové prepojenie autora na našu krajanskú ratolesť: „*Všelijako už dávnejšie usilujem sa*

širit' medzi nami vedomosti a záujem o juhoslovanských Slovákoch... Informácie o dolnozemských Slovákoch tu doma prijímajú sa ako čosi odľahlé..." A hneď na to slovenskej verejnosti vysvetľuje, že Slováci v Juhoslávii majú silné väzby na starú vlasť: "...I sedliacky otec svojmu synovi rozprával, že naše korene nie sú v týchto končinách, že sme my sem odkiaľsi prišli, že my tam ďaleko máme korene a že sa tá krajina volá Slovensko..."

Uvedenú esej písal na istú spoločenskú objednávku, aby slovenskému čitateľovi a občanovi vysvetlil, kto to vlastne má z Juhoslávie prísť do Československa, teda na Slovensko. Andrej Mráz nemal s touto esejou literárne ambície, mala poslúžiť iba ako informácia o Slovákoch v Juhoslávii, pravda, bola veľmi emotívna a subjektívna. Z takto plánovanej spoločenskej objednávky však vzniklo jedno z najkomplexnejších diel o Slovákoch vo Vojvodine. V ňom emotívne, vlastenecky a spontánne opisuje dejiny tamojších Slovákov, rozprávačsky, bez ilúzie a bez potreby následnej štylistickej úpravy vypovedal, čo mu na srdci ležalo, a aj to, čo sa dovedy nahlas nepovedalo, nenapísalo, ale možno iba ústne podávalo, o tvrdej práci tamojších Slovákov, o spolunažívaní rôznych národov na území vtedy južného Uhorska, o školských a kultúrnych aktualitách, ale aj potrebách tamojších Slovákov. Uvedenú esej môžeme vnímať aj ako prejav kultúrnej pamäti, zahrnujúci historické poznatky, ale aj ako nostalgiu za rodnou hrudou. Bol presvedčený, že na Slovensku sa málo vie o Slovákoch v Juhoslávii, a preto takto vysvetlil poslanie svojej eseje: "... A tak tieto rozhovorové poznámky chcú slúžiť i tomu, aby v chvíli, keď výpravy slovenských repatriantov z Juhoslávie nájdú sa na našej pôde, medzi nami nestretávali sa s nežičlivosťou a s nezájmom. Neprídu cudzí. Nie prišielci. Vlastní. Sú orgán slovenského telesa. A orgán zdravý..."

Musíme však uznať, že proces presídlenia Slovákov zo zahraničia (vrátane tých z Juhoslávie) do Československa bol nedostatočne organizovaný. Bolo veľa problémov, napr.: presídlení často nemali kde bývať, nemali prácu, zo začiatku nemali sociálne a zdravotné poistenie. Mali problémy s deťmi, ktoré mali chodiť do školy a niektoré neovládali slovenčinu na požadovanej úrovni a pod.

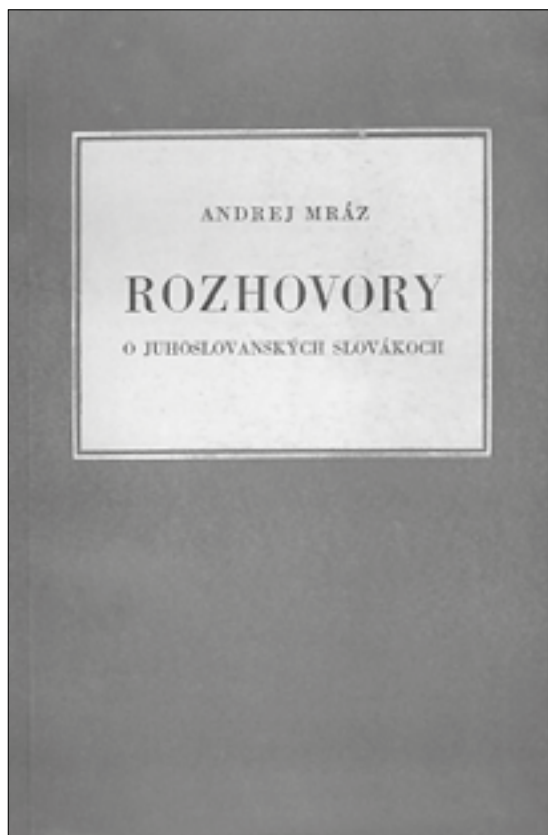
Celkovo sa z Juhoslávie do Československa v uvedenej akcii Mat' volá, v rokoch 1945 – 1950, presídlilo okolo 3000 Slovákov. Boli aj také slovenské rodiny, ktoré sa sklámali v novom prostredí, nedarilo sa im usadiť, a preto sa rozhodli vrátiť do Juhoslávie. Najpočetnejšia skupina tých krajanov z Vojvodiny, ale aj z chorvátskej Slavónie, ktorí

na Slovensku zostali, sa usadila na južnom, menej na východnom a strednom Slovensku, veľký prúd zakotvil v Bratislave.

Akademik Andrej Mráz zomrel náhle po záchvate srdcovej choroby 29. mája 1964 v Bratislave, teda pred 60. rokmi, pochovaný je v Slávičom údolí, kde má náhrobný pomník s autogramom.

Spolu s manželkou, významnou slovenskou výtvarníčkou, akademickou maliarkou a romanistkou Leou Mrázovou, rod. Kršákovou (* 1906 – † 1995) vychoval dve deti, syna Andreja, spisovateľa a dcéru Leu, architektku.

Za svoje literárne dielo bol Andrej Mráz vyznamenaný Radom práce in memoriam. Po ňom je pomenovaná ulica v Bratislave, Mestská časť Ružinov.

Esej Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch

Storočnica narodenia Ivana Majeru

Katarína Pucovská (Srbsko)
kpucovska@gmail.com

Ivan Majera.
Foto: Múzeum vojvodinských Slovákov

Ivan Majera sa narodil 13. júla 1924 v Báčskom Petrovci. Zapísal sa do dejín nášho novinárstva a divadelníctva, ale aj ako účastník XIV. vojvodinskej údernej slovenskej brigády (VÚSB) či podporovateľ petrovského futbalu. Po oslobodení Petrovca v 2. sv. vojne, hneď v druhý deň oslobodenia, teda 16. októbra 1944, pod vedením Ivana Majeru sa začalo s prípravami prvého vydania novín Hlas ľudu. Noviny vyšli už o tri dni, teda 19. októbra. V redakcii boli Dr. Andrej Sirácky, Pavel Sabo Bohuš (občianskym menom MUDr. Pavel Sabo), Štefan Ferko a Andrej Kopčok. Keďže však boje za oslo-

bodenie krajiny ešte stále prebiehali, nedal sa učiťkať pozíciou hlavného a zodpovedného redaktora novovzniknutých novín – už v novembri sa prihlásil do XIV. VÚSB. Spolu s vojenským výcvikom príslušníkov uvedenej brigády pod jeho dozorom sa rozvíjala i kultúrno-osvetová práca. Koncom decembra 1944 bolo formované propagandistické oddelenie. Práca oddelenia, ktoré malo 25 členov, prebiehala prostredníctvom štyroch sektorov: politický, kultúrno-osvetový, technický a sektor pre tlač. Na čele oddelenia bol Ivan Majera. Paralelne s touto prácou končil aj strednú školu a maturoval na petrovskom gymnázium v šk. r. 1944/1945.

Anna Majerová

Ihneď po ukončení gymnázia v júli 1945 sa Ivan Majera vrátil do redakcie HL, kde úspešne pokračoval v redigovaní novín. V HL zostáva do októbra 1947, keď odchádza na prácu do Belehradského rozhlasu a zároveň študoval na Vyššej pedagogickej škole. Tretíkrát sa vrátil do redakcie HL V roku 1950, či už v samotnej redakcii, alebo v iných pozíciách v rámci Obzoru pracoval až do svojho odchodu do dôchodku. Ivan Majera sa novinárskeho pera chopil včas. Ešte zo školských

lavíc písal najprv do Národnej jednoty (hlavne do športovej rubriky) a do Slovenskej jednoty, ktorá vychádzala v Budapešti (šport a fejtóny). Bol všestranným novinárom a takmer niet novinárskeho žánru, v ktorom sa nevyskúšal. Šport bol jeho koníčkom, ale naj-

zívkarom i reportérom. HĽ však nebol jeho jediným pôsobiskom. Dlhé roky redigoval Rozhlady, Ľudový kalendár (16 ročníkov) a iné publikácie. Prekladal a písal aj prózu. V Obzore pracoval do roku 1975, keď odišiel do dôchodku. Vo verejnom živote pôsobil prvé roky po oslobodení ako spoločensko-politický, neskoršie viacej ako kultúrny – predovšetkým ako divadelný a športový pracovník. V päťdesiatych rokoch 20. storočia spolu s Pavlom Bartokom sa uplatnil ako režisér v Ústrednom slovenskom ochotníckom divadle, ktoré vzniklo v roku 1948.

V tom istom roku, keď mal sotva 24 rokov, Ivan Majera bol 14. októbra 1948 zatknutý pre podozrenie z trestného činu šírenia nepriateľskej propagandy. Vo vyšetrovacej väzbe pobudol až 9 mesiacov a tam „oslávil“ aj svoje 25. narodeniny. Prepustili ho 16. júla 1949, keďže počas výsluchu nemohli dokázať všetky momenty z nepriateľskej činnosti. Vyšetrovanie preto nemohlo byť ani ukončené. Napriek tomu ho onedlho – a bez súdneho rozsudku – predsa odviekli na Goli otok, na nútené spoločensko-prospešné práce. Bol to brutálny spôsob „prevychovávanía“ politických väzňov, kde pod vplyvom tvrdej tortúry chabli aj tie najpevnejšie charaktery. V dôsledku nedostatku dôkazov prepustený bol na slobodu 7. septembra 1949, avšak aj ďalej bol, a to až do svojej smrti, pod stálym dozorom. Po zmene režimu, čo bolo až po jeho smrti, a z podnetu jeho synov, Vyšší súd v Novom Sade 16. mája 2016 vyniesol Uznesenie o rehabilitácii Ivana Majeru po sile zákona (Posl. br. Reh 249/2014).

Ivan Majera umrel 31. decembra 1991.

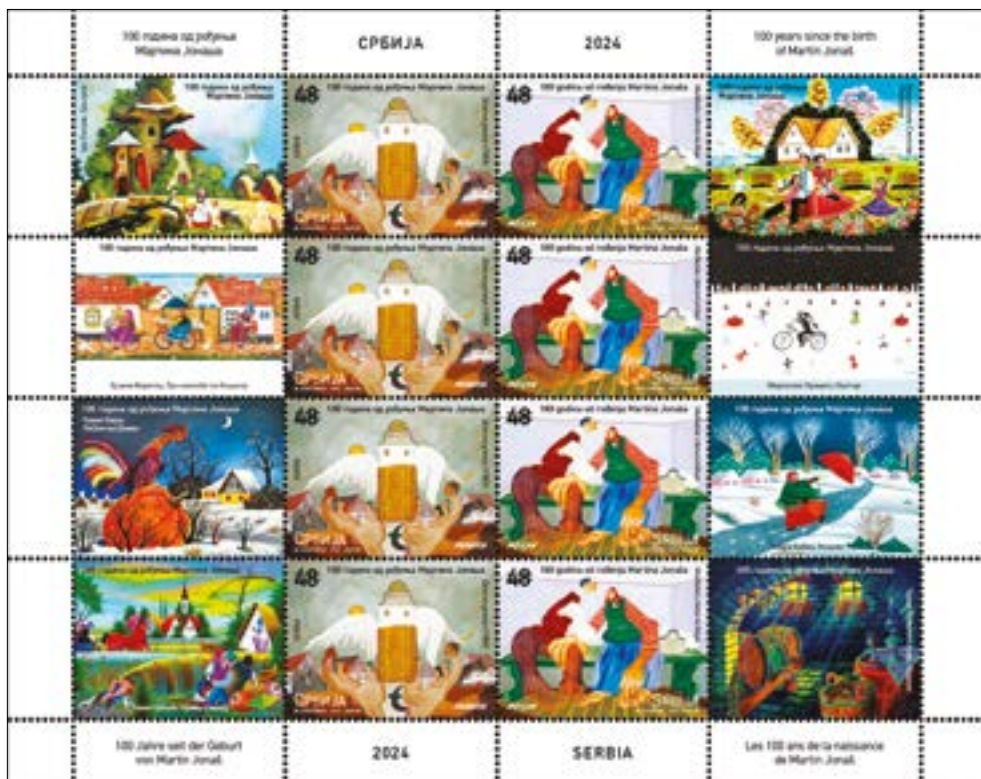
Jeho manželka Anna Majerová (21. 11. 1923 Nový Sad – 21. 3. 1987 Báčsky Petrovec) absolvovala nižšie ročníky gymnázia v Petrovci a učiteľskú školu vo Vrbase (1945). V období rokov 1945 – 1950 pôsobila ako učiteľka v Selenči a od roku 1953 na Základnej škole v Báčskom Petrovci. Bola aj redaktorkou časopisu Naši pionieri, neskoršie Pionieri. Napísala poviedky pre deti Keď som behal bosý (1974), Vymýšľanky (1979), Chichotačky s Majkou (1981), knihy veršov pre deti Vodičkové zrkadlo (1985) a rozhlasovú hru pre deti Čičkoviny. Zostavila i viacero čítaniek pre nižšie triedy základných škôl. Po dopravnej nehode, pri ktorej utrpela ťažké zranenia, umrela v 64. roku života 21. marca 1987.

Manželstvo Ivana a Anny Majerovcov bolo požehnané dvomi synmi: starším Ľuboslavom, našim známym režisérom, a Svetoslavom, našim známym folkloristom a spevákom zmiešanej a mužskej speváckej skupiny.

K STOROČNICI MARTINA JONÁŠA

Kovačické oslavy – Dni Kovačice prebiehali počas celého mája a v tomto roku sa niesli v znamení storočnice narodenia významného inštitného maliara Martina Jonáša

Katarína Pucovská (Srbsko)
kpucovska@gmail.com

Tabak poštových známok 100 rokov od narodenia Martina Jonáša

Martin Jonáš (1924 – 1996) je jedným z najvýznamnejších a svetovo najuznávanejších insitných maliarov slovenského pôvodu zo Srbskej republiky. Jeho maliarstvo sa stalo celosvetovo známym vďaka jedinečnému, rozpoznateľnému výtvarnému prejavu, ale tiež vďaka veľkému počtu samostatných a kolektívnych výstav po celom svete, taktiež vďaka početným medzinárodným oceneniam a uznaniám. Jonášove maľby sa vyznačujú vizuálne zvláštnym spôsobom zobrazenia ľudských postáv, nadrozmerných rúk a nôh, čím umelec vzdával hold fyzickej práci a čo ho aj dodnes robí obzvlášť aktuálnym.

V deň Jonášových narodenín (9. mája) Nadácia Babka odštartovala verejnú debatu pod názvom *Etický kódex reprezentantov kovačického insitného maliarstva v Srbsku*. V jeho preambule sa okrem iného uvádza, že kódex je vypracovaný s cieľom zachovať a zveľadiť kultúrne dedičstvo Slovákov žijúcich v Srbskej republike, tiež to, že sa schvaľuje v roku stého výročia narodenia významného predstaviteľa a zakladateľa tzv. kovačickej školy insitného umenia v Kovačici, teda Martina Jonáša a z úcty a vďaky voči tomuto umelcovi ho pomenúvajú Jonášov kódex. Verejnú debatu o navrhnutom etickom kódexe otvoril **Pavel Babka**, zakladateľ Galérie Babka a Nadácie Babka a viedla ju **Katarína Pucovská**, predsedníčka Správnej rady Nadácie Babka. V rozprave účinkovali riaditeľ Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied doc. JUDr. **Jozef Vozár**, CSc. a riaditeľka Krajanského múzea Matice slovenskej Ing. **Katarína Koňariková**, PhD., ktorí sa snažili prítomným, predovšetkým maliarom, priblížiť uvedený dokument. **Etický kódex reprezentantov kovačického insitného maliarstva v Srbsku** vypracoval prof. dr. Dr. h.c. **Dušan Nikolić**. Článok 9 navrhnutého dokumentu takto ozrejmuje **Výtvarné znaky kovačického insitného umenia**: „Obrazy, ktoré patria k smeru kovačického insitného maliarstva vypovedajú o živote v miestnom prostredí spôsobom, ktorý budí záujem vo všetkých kútoch sveta. Charakterizuje ich výrazová priamosť, živá, pestrá farebnosť a množstvo folklórnych detailov. Slovenskí maliari štetkami a farbami dôkladne zachytávajú obrazy z každodenného života. Také obrazy sú vzácnym etnografickým materiálom, pretože znázorňujú prvky hmotnej a nehmotnej kultúry (ľudový odev, obyčaje späté s ročnými cyklami, obdobiami v živote človeka a podobne) tak, ako ich umelci videli, zažili, ako si ich zapamätali a preniesli na plátno, a tak ich zachovali nielen pre

seba, ale aj pre globálne spoločenstvo, ktoré ho spoznáva, prijíma a váži si ho. Takáto osobitosť v univerzálnom, svetovom dedičstve je privilegiom, ktoré zaväzuje. Reprezentanti kovačického insitného maliarstva majú morálny záväzok tvoriť diela, ktoré vlastnia uvedené znaky, ale aj morálne právo, aby tak robili vlastným štýlom, v duchu slobody umeleckej tvorby.“

Návrhy a pripomienky k dokumentu možno podávať do októbra, po čom by sa mal doplnený a vylepšený kódex schváliť.

Pavel Babka, Eva Hrková, J.E. Michal Pavúk, Vierošlava Svetlíková, Miroslav Hraško a Katarína Pucovská. Foto Stefani Husárová

V pokračovaní prvého dňa osláv Jonášovej storočnice úradujúci riaditeľ Pošty Srbska **Zoran Đorđević** odovzdal výtlačky príležitostných známok rodine zosnulého maliara Martina Jonáša a najvýraznejším predstaviteľom súčasnej kovačickej insitnej maľby, ktorých mimoriadne hodnotné diela boli zvečnené na tabaku známok pod názvom *100 rokov od narodenia Martina Jonáša*. Špeciálnu darčekovú emisiu známok riaditeľ pošty odovzdal rodine Martina Jonáša, Národnostnej rade slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku, Ga-

lérii insitného umenia, Nadácii Babka Kovačica, maliarom, ktorých diela sú zobrazené na háрку a Veľvyslanectvu SR v Srbsku ako iniciátorovi vydania poštovej známky. Emisia známok je zároveň špecifickou poctou insitnému maliarstvu slovenskej národnostnej menšiny z Kovačice. Aj preto sa na háрку edície zapisujú do dejín filatelie a národnej pamäti mimoriadne cenné diela najvýraznejších predstaviteľov súčasného kovačického insitného maliarstva.

Verejná debata o etickom kódexe Jozef Vozár, Katarína Pucovská a Katarína Koňariková. Foto Samuel Kraľovský

Vo filatelickej edícii Pošty Srbska vyšli dve príležitostné poštové známky s motívom oleja na plátne od Martina Jonáša – *Dom na dlani* a *Muž a žena na lavičke*. Na pamätnom tabaku s ôsmimi vinetami sú diela **Pavla Hajka**, **Jána Glózika**, **Zuzany Vereskej**, **Pavla Cicku**, **Pavla Povolného Juhása**, **Kláry Babka**, **Vieroslavy Svetlíkovej** a **Miroslava Hraška**. Vydanie bolo realizované na návrh Veľvyslanectva Slovenskej republiky v Srbsku a v odbornej spolupráci s Národnostnou radou slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku, Nadáciou Babka Kovačica a Galériou insitného umenia Kovačica s Pamätným domom Martina Jonáša.

Tretím podujatím usporiadaným v deň maliarových narodenín bola vernisáž v Galérii insitného umenia. Tam otvorili veľkú výstavu 56 olejomalieb a 100 grafičiek Martina Jonáša. Na vernisáži sa prihovorili **Anna Žolnajová Barcová**, **Ján Čech** a zástupkyňa veľvyslancu

SR **Monika Podsklanová Šuhajdová**. Výstavu otvoril predseda Obce Kovačica **Jaroslav Hrubík**.

Zoran Đorđević (tretí zľava) odovzdal výtlačky príležitostných známkov predstaviteľom inštitúcií a maliarom

V sobotu 11. mája program osláv pod názvom **Dni Kovačice** venovaných Jonášovej storočnici sa začal posviackou kostolného organu v chráme Božom SEAVC. Na slávnostných bohoslužbách sa zúčastnili **Jaroslav Javorník**, biskup SEAVC v Srbsku, ktorý organ posvätil, **Ján Hroboň**, biskup západného dištriktu ECAV na Slovensku, **Slađan Daniel Srdić**, senior banátsky, **Martin Bajza**, domáci kňaz a ďalší farári predovšetkým z banátskeho seniorátu, ako aj hostia zo Slovenska a Česka, tiež početní domáci viery. Napoludnie sa v Miestnom spoločenstve začala medzinárodná konferencia na tému *Jonáš – minulosť, súčasnosť, budúcnosť*. Prebiehala vo veľkej sieni kovačického Miestneho spoločenstva a zhromaždila 22 referentov zo Srbska, Slovenska a Rumunska. Na úvod účastníkov privítal **Adam Jonáš**, predseda Rady MS Kovačica a pozdravné príhovory mali **Jaroslav Hrubík**, predseda obce Kovačica, **Duřanka Petraková**, predsedníčka NRSNM a J.E. **Michal Pavúk**, veľvyslanec Slovenskej republiky v Belehrade.

Účastníci sympózia Jonáš – minulosť, súčasnosť, budúcnosť

ZOZNAM AUTOROV A NÁZVY REFERÁTOV

Anna Žolnajová Barcová: Spomienka v živote zaznamenaná perom Martina Jonáša

Martina Čížiková (pravnučka Martina Jonáša): Príhovor

Pavel Jonáš: Rodokmeň rodiny Martina Jonáša

Ján Čech: Príbehy zo života počas spolupráce s Martinom Jonášom

Ján Špringel: Kresliar roviny, maliar dediny

Pavel Babka: Čo som sa naučil od Martina Jonáša

Ivan Melicherčík (prečítala Anička Chalupová): Kontinuita insitného umenia

Jarmila Gerbocová: Martin Jonáš z môjho uhla pohľadu

Ján Jančovic (číta Miroslav Činčura): Martin Jonáš vymaľoval originálny pamätník života

Mojmír Vrlík: Moje dotyky s Martinom Jonášom

Blažena Miroslava Karkušová: Martin Jonáš a Slováci v Rumunsku

Martin Prebudila: Insitný maliar Martin Jonáš na televíznej obrazovke

Ana-Andrea Holíková: Martin Jonáš – maticiar

Zuzana Čížiková: Symbol sedliaka v diele Martina Jonáša a Paľa Bohuša

Olinka Glóziková Jonášová: Človek pluhu a palety urobil kruh okolo planéty

Svetluša Hlaváčová: Inštitúcia v súzvuku s insitou

Alžbeta Babková: Monografia o Martinovi Jonášovi To som ja

Katarína Pucovská: Martin Jonáš, majster svojho kumštu

Ján Kišgeci, Katarína Pucovská: Pamätníky kukurice Martina Jonáša

Vladimír Valentík: Výstava obrazov Martina Jonáša v Báčskom Petrovci

Adam Jonáš: Prvo je chlebík...

Mária Kotvášová Jonášová: Náš Jonáš

Konferenciu moderovali Anička Chalupová a Anna-Andrea Holíková. Po odznení referátov do diskusie sa zapojili Ján Glózik a Tatiana Brtková.

Medzinárodnú konferenciu spoločne zorganizovali Miestne spoločenstvo Kovačica a Galéria insitného umenia.

Z konferencie vyjde zborník prác.

RECENZIE A SPRÁVY

PAVOL BABKA (Srbsko)

O význame maliarstva Kovačice pre Slovensko a slovenskú kultúru

VLADIMÍR SKALSKÝ (Česko)

Odišiel veľký znalec slovenského sveta.

Zomrel Stanislav Bajaník

O význame maliarstva Kovačice pre Slovensko a slovenskú kultúru

Pavel Babka (Srbsko)
pavel.babka@babka.rs

Vážené dámy a páni, Kovačica je jedným z najvýznamnejších centier slovenskej kultúry a tradícií mimo Slovenska. Slovenská emigrácia do Kovačice prebiehala v niekoľkých vlnách od 18. do 20. storočia. Prvá vlna emigrácie (1745 – 1756) bola vyvolaná náboženským prenasledovaním protestantov v Uhorsku. Slováci, ktorí sa odmietli vzdať svojej viery, hľadali útočisko v Habsburskej monarchii, vrátane Vojvodiny. V tomto období sa do Kovačice prisťahovalo okolo 1 500 Slovákov. Druhá vlna emigrácie (1848 – 1849) súvisela s revolúciou v Uhorsku. Slováci, ktorí bojovali za nezávislosť Uhorska, boli po potlačení revolúcie nútení opustiť krajinu. Mnohí z nich sa usadili v Kovačici a okolí. Tretia vlna emigrácie (1860 – 1914) bola spôsobená biedou a nezamestnanosťou na Slovensku. Slováci hľadali lepšie životné podmienky v bohatšej Vojvodine. V tomto období sa do Kovačice a okolia prisťahovalo okolo 10 000 Slovákov. Emigranti zohrali dôležitú úlohu v rozvoji Kovačice. Zakladali školy, kostoly a spolky, čím udržiavali slovenský jazyk a kultúru. Vďaka nim sa Kovačica stala centrom slovenského života v Juhoslávii. Dnes žije v Kovačici a okolí okolo 6 000 Slovákov, ktorí tvoria približne 20 % populácie. Tvrdo pracujú na zachovaní svojho jazyka, kultúry a tradícií. Kovačica je známa svojim folklórom, krojmi, hudbou a tancami. Kovačica je známa ako mekka insitného umenia. V tejto dedinke v srbskej Vojvodine sa zrodila a rozvíja sa unikátna umelecká tradícia, ktorá si získala medzinárodné uznanie. Martin Jonáš Insita alebo insitné umenie (čo je súčasný názov pre naivné, neprofesionálne umenie) ako oblasť tvorby neštudovaných a neškolených autorov sa už dávnejšie stalo súčasťou kultúrneho dedičstva ľudstva. A treba povedať, že Slovensko a slovenskí umelci (aj tí v zahraničí, v našom prípade vo Vojvodine v Srbsku) v tomto procese zohrali významnú úlohu. Názov pochádza z latinského *insitus*, čo znamená vrodenný, pôvodný, úprimný,

inštinktívny. Autorom tohoto označenia bol slovenský historik a teoretik umenia Štefan Tkáč (1931 – 1989), ktorý v Slovenskej národnej galérii, začal v polovici 60. rokov 20. storočia budovať zbierku naivného umenia. Vznikol tu Medzinárodný kabinet insitného umenia a už roku 1966 sa uskutočnil prvý nákup diel umelcov a umelkýň zo slovenskej enklávy v Srbsku, z dediny Kovačica (Martin Jonáš, Ján Kňazovic, Zuzana Chalupová, Michal Bíreš, Ján Garaj, Ján Sokol, Martin Paluška, Ján a Ondrej Veňarský), ich diela patria k základným hodnotám galerijnej zbierky. Michal Bíreš a Š. Tkáč pred označením naivné uprednostnili pojem insitné: chceli ním asociovať niečo jednoduché, prosté, naivné a zároveň mal označovať umenie, konané inštinktívne a pudovo, umenie, ktoré vyviera ako nezadržateľný prameň bez hocíjakých ďalších motívov alebo cieľov. Štefan Tkáč sa stal iniciátorom jedinečného a vo svete oceňovaného výstavného podujatia Trienále insitného umenia, ktoré sa konalo v Slovenskej národnej galérii v Bratislave (prvé tri ročníky: 1966, 1969, 1972), po normalizačnej prestávke bolo obnovené (1994 až 2010). Š. Tkáč otvoril a zadefinoval do budúcnosti nielen zbierkovú činnosť na poli insity, ale aj odbornú a vedeckú reflexiu tohto pojmu, spracovávanie a výstavnú prezentáciu diel neprofesionálnych umelcov. Jeho nasledovníkom a nasledovníčkam – aj za pomoci nadšencov, viacerých umelcov profesionálov, špecializovaných súkromných zberateľov, popularizátorov tohto umenia – sa za niekoľko desaťročí podarilo zviditeľniť tento fenomén a uviesť ho na Slovensku do širokého spoločenského povedomia. K najaktívnejším patrili kurátorka zbierky insity v SNG Katarína Čierna, novinár a zberateľ Ivan Melicherčík, ktorí slovenskému publiku roky cez výstavy a knihy sprostredkovali aj diela kovačických umelcov a propagovali ich odkaz. V rámci Slovenskej národnej galérie rozvíjala činnosť špecializovaná Galéria insitného umenia v Schaubmarovom mlyne v Pezinku (1997 – 2012) so stálou expozíciou a výstavným programom. To, že naša vrcholná národná galerijná inštitúcia zaradila do svojho profilu a akvizičného programu popri dielach profesionálneho umenia aj diela insitného umenia, malo veľký význam pre ich umelecké a spoločenské zhodnotenie. Eva Husáriková sa naposledy venovala skúmaniu vzťahu profesionálneho umenia a insity v rámci výstavy *Medzi selankou a drámou: Príbeh zbierky insitného umenia* v Slovenskej národnej galérii (2013) pod kurátorským vedením Kataríny Čiernej a Alexandry Tamásovej. Na výstave boli prezentované aj diela najvýznamnejších slovenských maliarov z Kovačice. Pri uvažovaní o insitnom umení,

ktoré sa dnes obohatilo o ďalšie polohy ako outsider art (umenie znevýhodnených tvorcov) a art brut (umenie v surovom stave, pojem francúzskeho umelca Jeana Dubuffeta), nemožno nespomenúť tradíciu slovenského ľudového umenia. Keď prvý poverený riaditeľ SNG (založená 1948) český historik umenia Karel Šourek upresňoval jej program, mal zámer popri oddeleniach stredovekého a novovekého umenia zriadiť aj oddelenie ľudového umenia (napokon sa tento zámer transformoval, ako sme uviedli, do vzniku zbierky insity, v rámci ktorej sa zbierali aj ľudové artefakty). Ľudové umenie malo zásadný význam pre formovanie moderného výtvarného prejavu na Slovensku. Podobne ako sa Pablo Picasso inšpiroval prírodným umením afrických národov, Ľudovít Fulla a Mikuláš Galanda našli v ľudovom umení žriedlo nových podnetov, ktoré syntetizovali v svojej tvorbe – umožnilo im to tvoriť umenie slovenské a zároveň moderné – avantgardné. Slovensko so svojím tradičným a rurálnym spôsobom života a divokou prírodou bolo v 19. a začiatkom 20. storočia akýmsi „slovanským Tahiti“, prostredím akejsi divokej, neskrotenej autenticity, kam prichádzali mnohí umelci zo susedných krajín za inšpiráciou. Boli to predovšetkým výtvarní umelci druhej polovice storočia patriaci ku generácii galandovcov: Vladimír Kompánek, Andrej Rudavský, Milan Laluha, Andrej Barčík a ďalší, ktorí programovo odkrývali pre seba i pre verejnosť čaro nielen moderných, ale aj ľudových a insitných tvorcov. Na Slovensku sme mali výrazné osobnosti insitného umenia, ako boli napr. Ondrej Šteberl, Anna Ličková, Juraj Lauko, Štefan Siváň, ale pomocou inštitúcií, zapálených zberateľov a umelcov sa na Slovensko „vrátili“ a „naturalizovali“ ako „naši“ aj slovenskí umelci z Vojvodiny. Títo potomkovia slovenských prisťahovalcov na Dolnú zem nepodľahli asimilácii, uchovali si svoju národnú identitu a typickú vidiecku mentalitu, ktorú pretavili do svojskej vizuality svojich diel, sa stali prirodzenou súčasťou našej kultúry. Medzi tých najvýznamnejších patrili maliari Martin Jonáš (1924 – 1996) a Zuzana Chalupová (1925 – 2001), ktorých 100. výročie narodenia si pripomenieme tento a budúci rok. M. Jonáš sa díval na dedinský svet svojráznym nadhľadom, obývali ho ľudia, sediaci s veľkými upracovanými rukami a ťažkými nohami, originálne v nich zhmotnil vlastnú skúsenosť z neľahkej roľníckej práce. Z. Chalupová zase vytvorila ideálny a idylický svet, zaľudnený šťastnými deťmi a dospelými s detskými tvármi, pričom v jej obrazoch sa odrazila aj skúsenosť s ľudovými výšivkami, ktorým sa venovala. Ich tvorba preslávila Kovačicu po celom svete. Obaja patrili medzi kovačických in-

sitných (naivných) maliarov, neškolených výtvarných umelcov z obce Kovačica vo Vojvodine v Srbsku (jedno zo stredísk slovenskej menšiny v Srbsku) niekedy boli označovaní aj ako **Kovačická naivná maliarska škola**. Súhrnne sa tak nazývalo niekoľko generácií maliarov autodidaktov, ktorí pôsobili v Kovačici od 2. polovice 20. stor. do súčasnosti (spolu ich je okolo 60); zaradovaní sú k nim aj niekoľkí naivní maliari z blízkej obce Padina. Ich diela sa zväčša tematicky viazali na dedinské prostredie. Mnohí z nich vytvorili osobitý maliarsky štýl s charakteristickou štylizáciou foriem. V roku 1950 bol v kultúrnom a osvetovom spolku Pokrok v Kovačici založený výtvarný krúžok, v roku 1952 usporiadali kovačickí insitní maliari prvú výstavu. V roku 1955 vznikla Galéria ľudových maliarov (aj Galéria sedliakov maliarov), ktorá bola v roku 2008 premenovaná na Galériu insitného umenia (srbsky Galerija naivne umetnosti) v Kovačici a ktorá sa výrazným spôsobom podieľala na organizovaní umeleckého života tejto obce, ako aj na Zuzanu Chalupovú a ich prezentáciu v bývalej Juhoslávii i v zahraničí. Odvtedy do výtvarného diania vstúpilo už niekoľko generácií maliarov: našli pre seba charakteristický vizuálny prejav, ktorý variujú na svojich maľbách. Pestrofarebný, trošku rozprávkový, ahistorický, niekedy vizionársky, plný čarov a zázrakov, predstáv a snov, ale zvyčajne založený na „reálnych“ obrazoch a príbehoch zo života a práce miestnych sedliakov, dediny a jej obyvateľov, neraz okorených humorným nadhľadom. Sila imaginácie tu ide ruka v ruke s fantáziou, nadsádzkou, zveličením. Galerista Pavol Babka inicioval zápis kovačického insitného maliarstva do zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO. Insitné umenie je sústredené predovšetkým na potešenie oka, jeho doménou je expresia – dôraz na výtvarný výraz, emotívne a estetické kvality obrazu. Preto aj dnes – v záplave súčasného vizuálneho umenia, prednostne zameraného na intelekt, pôsobí na divákov osviežujúco a hravo. Tiež je však vystavené výzvam a paradoxom súčasnej doby, hlavne nástrahám komercializácie, keď sa z neho stal obľúbený obchodný artikel. O to dôležitejšie je, aby si ustrážilo svoju autenticitu, neupadlo do umelej selanky a nesmerovalo ku gýču. Pretože je prítiažlivé práve vďaka tomu, že vo svojej najčistejšej podobe nie je až takým racionálnym, ale predovšetkým citovým činom, vďaka čomu je zrozumiteľné širokému publiku. Azda aj preto je dôležité, aby kovačickí maliari naďalej vedeli tvorivo a originálne nadviazať nielen na tradíciu pôvodného umenia domácich majstrov, ale sa ich snažili obohatiť o nové formy, pocity a skúsenosti, ktoré prináša dnešok. Kovačické

umenie je dôležitou súčasťou slovenského kultúrneho dedičstva. Toto umenie, ktoré vzniklo v srbskej Vojvodine v 19. storočí, vytvorili slovenskí prisťahovalci, ktorí si so sebou priniesli svoje vlastné tradície a umelecký štýl. Vyznačuje sa vlastnou originalitou a naivným štýlom. Často zobrazuje scény z dedinského života, ako aj náboženské a biblické témy. Obrazy sú maľované živými farbami a sú plné detailov. Kovačické umenie predstavuje jedinečnú formu slovenského ľudového umenia, vyvinulo sa vďaka slovenským prisťahovalcom v srbskej Vojvodine a odzrkadľuje ich vlastné tradície a kultúru. Toto umenie sa líši od iných foriem slovenského ľudového umenia a predstavuje jedinečný prínos do slovenskej kultúry. Je to dôležitá súčasť slovenského kultúrneho dedičstva, pretože kovačické umenie je svedectvom o histórii a identite slovenského ľudu. Toto umenie pomáha zachovať a odovzdať ďalej tradície a hodnoty slovenského národa. Má medzinárodný význam: kovačické umenie je známe a uznávané na celom svete. Tieto umelecké diela boli vystavované v mnohých galériách a múzeách a sú zastúpené v zbierkach mnohých významných inštitúcií. Kovačické umenie je dôležitou súčasťou slovenského kultúrneho dedičstva a má veľký význam pre Slovensko, pre jeho kultúrnu identitu, ako aj pre jeho zviditeľnenie na medzinárodnej scéne.

Milí kovačickí umelci, ďakujeme.

ODIŠIEL VEĽKÝ ZNALEC SLOVENSKEHO SVETA ZOMREL STANISLAV BAJANÍK

Vladimír Skalský
Predseda Svetového združenia Slovákov v zahraničí
Riaditeľ Slovenského domu v Prahe
skalsky@czsk.net

Stanislav Bajaník

V sobotu 9. novembra 2024 zomrel vo veku 72 rokov dlhoročný predstaviteľ Matice slovenskej, neskôr pracovník Svetového združenia Slovákov v zahraničí, kulturológ, spisovateľ a publicista Stanislav Bajaník. Bol známy aj ako organizátor a moderátor manifestácií za zvrchovanosť Slovenska začiatkom deväťdesiatych rokov, ale tiež ako vynikajúco a presne formulujúci autor či spoluautor mnohých zásadných textov tejto prelomovej doby. Okrem toho ho široká verejnosť nemohla

prehliadnuť ako veľkého znalca slovenských dejín i slovenského krajského sveta – takpovediac – od Ameriky po Austráliu, od Švédska po Srbsko. Bol v tomto smere doslova chodiacou encyklopédiou, napísal na túto tému dlhý rad odborných i popularizačných článkov, ako aj niekoľko kníh.

Stanislav Bajaník sa narodil 16. októbra 1951 v obci Čierne Kľačany. Po maturite na gymnáziu v Zlatých Moravciach absolvoval Filozofickú fakultu UK v Bratislave. Od roku 1975 pracoval ako inšpektor kultúry, múzejník, pamiatkar, ktorý dozeral aj na zachovávanie architektonického bohatstva Bratislavy, osvetár, publicista, redaktor. Po roku 1990 pôsobil na pôde Matice slovenskej – člen jej výboru a predsedníctva, tajomník, podpredseda, hovorca, dlhoročný riaditeľ Krajanského múzea, šéfredaktor, redaktor, moderátor, odborný, vedecký, výskumný pracovník, šéfredaktor časopisu *Slovensko, Magazínu Matice slovenskej*, zostavovateľ ročenky *Slováci v zahraničí*, člen vedenia Neografie, a. s. Ostatné roky pôsobil ako odborný pracovník Sekretariátu a informačného centra Svetového združenia Slovákov v zahraničí, ktorý sa stihol za jeho éry presťahovať z budovy Národného osvetového centra na Námestí SNP do Domu spisovateľov na Laurinskej ulici a odtiaľ do Paláca Luxor na ulici Štúrovej. Celý ten čas tvoril neodmysliteľnú dvojicu s Vierkou Tapalagovou, Slovenkou zo Srbska, žijúcou od juhoslovenskej vojny v Bratislave, s ktorou spolupracoval už roky predtým na pôde Krajanského múzea Matice slovenskej.

Je autorom asi 70 rozhlasových relácií s duchovným a národným obsahom, piatich dokumentárnych filmov a desiatok publicistických vystúpení v médiách, autor a zostavovateľ odborných publikácií, monografií s tematikou slovenského juhu, slovenského zahraničia, slovensko-slovanských vzťahov. Bol aktívny člen viacerých poradných zborov, dlhoročný organizátor Stretnutí Slovákov z južného Slovenska v Šuranoch, iniciátor Európskeho kongresu Matíc slovanských národov, Vlasteneckej pochôdzky po slovenskom juhu, Jozefínskej knižnice slovenskej identity a štátnosti pri Krajanskom múzeu MS. Bol aj predseda Miestneho odboru Matice slovenskej Dunajská Lužná, kde žil, organista i harmonikár, iniciátor a autor textov a realizácií súsoší, pamätných tabúl, búst a reliéfov doma i v slovenskom svete. Dlhé roky organizoval spomienku na Milana Rastislava Štefánika a troch členov posádky, jeho talianskych sprievodcov, na mieste havárie jeho lietadla v Ivanke pri Dunaji. Autor týchto riadkov mal tú

vzácnu príležitosť opakovane sa tam prihovárať, ale aj vidieť, ako práve Stano Bajaník dokázal na miesto pritiahnúť rovnako oficiality od prezidentov republiky cez ministrov obrany po veľvyslancov, županov a starostov, ako aj celé triedy mládeže, ktorá dokázala pri týchto príležitostiach úprimne vdychovať čosi z atmosféry národných dejín. A to aj tých zahraničných, veď napokon Milan Rastislav Štefánik, tento i podľa známej ankety najvýznamnejší Slovák, vykonal prakticky celé svoje dielo v zahraničí.

To sú tie javy, ktoré Stanislav Bajaník nikdy nezabudol zdôrazňovať, či už sme boli spoločne na Dolnej zemi, v rámci Dní slovenského zahraničia po celej Európe, alebo taktiež s Vierkou Tapalagovou umiestniť pamätník našim padnutším v ťažkých bojoch na Piave.

Bol to vynikajúci intelektuál s veľkým prehľadom osobitne v oblasti zahraničných Slovákov a blízky priateľ mnohých z nich, vrátane autora tohto textu. S mnohými-premnohými udržiaval písomný, či osobný kontakt – pri stretnutiach na Slovensku i v zahraničí. Kamkoľvek prišiel, vedel a rozprával o histórii toho miesta, spoznával knihy v knižnici, v kostole dokázal pôsobiivo i zahrat' na organ. To využil aj pri podujatiach Ekumenickej duchovnej rady Svetového združenia Slovákov v zahraničí, na založení a chode ktorej sa tiež podieľal, bol aj autorom či spoluautorom viacerých jej dokumentov. A hral mimochodom aj na harmoniku, jeho talent bol všestranný.

Mal veľmi zaujímavý zmysel pre humor. Po zvolení autora týchto riadkov za predsedu Svetového združenia Slovákov v zahraničí mu prišiel so všetkou vážnosťou a pietou kondolovať so slovami: „Koho chce pánboh skúšať, z toho urobí krajanského funkcionára.“ Inokedy zasa v Ostrihome odmietal odísť z miestneho chrámu bez zvonu s tým, že ho odnesie naspäť na Slovensko, odkiaľ bol odvečený – pochopiteľne žiadne prostriedky, ako ho čo i len nadvihnúť, nemal.

Ostatné roky sa veľa staral o zdravie. Nie však o svoje, ale ľudí okolo seba, svojej rodiny i priateľov, osobitne sa roky staral o svoju mamičku.

Žil v Dunajskej Lužnej, kde si ho ľudia vážili a pri stretnutí zdravili. Bol teda i doma prorokom. Rovnako doma bol samozrejme v Bratislave, ale aj v matičnom Martine, ako aj v spomínanej Ivanke pri Dunaji, a vlastne všade po celom slovenskom svete, kde sa popri podujatiach zaslúžil o odhalenie množstva sôch. Často sa lúčil: „Beriem kríž svoj a odchádzam!“ Nech odpočívá v pokoji a ako dobrý katolík síce s krížom, nie však už na pleciah.

O AUTOROCH

PAVEL BABKA

Pavel Babka sa narodil dňa 13. mája 1955 v Kovačici, v dedine, ktorá je centrom slovenského insitného umenia v Srbsku. Už od detstva bol obklopený farebnými obrazmi a inšpirujúcimi príbehmi z každodenného života na dedine. V roku 1991 založil Galériu Babka Kovačica. Pod vedením Pavla Babku usporiadala Galéria Babka množstvo výstav nielen v Srbsku a na Slovensku, ale aj po celom svete. Insitní umelci z Kovačice vystavovali svoje diela v galériách v New Yorku, Paríži, Londýne, Viedni, Moskve či Tokiu. Medzi najvýznamnejšie udalosti patrí výstava insitného umenia v budove OSN v New Yorku, kde Kovačica a jej umelci získali medzinárodné uznanie a rešpekt. Babka tým potvrdil, že kultúra malého regiónu môže získať globálny význam, ak je prezentovaná s láskou a presvedčením. Stal sa tak priekopníkom kovačickej insity a ambasádorom slovenského kultúrneho dedičstva. Babka inicioval a roky realizoval Medzinárodný deň materinského jazyka pod záštitou UNESCO. V roku 2012 bol iniciátorom a realizátorom zápisu slovenského insitného maliarstva do Národného registra nehmotného kultúrneho dedičstva Srbska. Rovnako tak bol aj iniciátorom návrhu o zápis kovačického insitného maliarstva do Zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO.

Za svoju prácu bol Pavel Babka ocenený viacerými vyznamenaniami. Medzi najvýznamnejšie patrí Cena ministerky kultúry Slovenskej republiky v oblastiach profesionálneho umenia za rok 2019. Ocenenie sa udeľuje každoročne ako prejav ohodnotenia výnimočných umeleckých, tvorivých a interpretačných počinov za predchádzajúci kalendárny rok alebo za dlhodobý či celoživotný prínos v jednotlivých oblastiach umenia. V zdôvodnení Ceny sa uvádza, že ju laureát získal „za šírenie dobrého mena slovenského insitného umenia a rozvoj insitného umenia slovenskej komunity vo Vojvodine“. Babkova aktívna účasť na rôznych kultúrnych podujatiach, prednáškach a sympóziách pri šírení

slovenského kultúrneho dedičstva týmto neutíchla, lež sa ešte viac rozhojnila. To potvrdzuje jeho neustály záujem o inšitu a jeho lásku k rodnej Kovačici.

(Text: prof. Pavol Šajgalik a Katarína Bajcurová)

JÁN BABIAK

DrSc. Ján Babiak sa narodil v Kulpíne. Maturoval na Gymnázium v Petrovci. Odbor telovýchovy zakončil na Vyššej pedagogickej škole v Novom Sade a v pokračovaní na Fakulte pre kineziológiu v Záhrebe. Magisterské a doktorandské štúdiá absolvoval v Belehrade.

Pracoval na škole v Padine a na gymnázium v Kovačici, bol tiež univerzitným profesorom v Novom Sade a Sombore. Neskôr pracoval na Pokrajinskom ústave pre šport, kde bol aj redaktorom časopisu *Aktuelno u praksi*. Vo svojom odbore bol aj trénerom a predsedom Spolku pedagógov telesnej kultúry Vojvodiny (dva mandátne obdobia). V Matici slovenskej bol jej aktérom od jej znovuoživenia a bol aj predsedom MSJ.

Je publikačne činný. Zverejnil vyše 170 odbornovo-vedeckých prác v oblasti telesnej kultúry. Zaujíma ho aj história. Roky písal na tému sťahovania Slovákov. Sumárne na tému dejín, etnológie a kultúry Slovákov zverejnil vyše 400 príspevkov. Bol aj kolumnistom v rubrike *Zo sveta vojvodinskej avifauny* (ako atlas – 72 príspevkov a *Naše hniezdiče* – doteraz 8 príspevkov).

Pre študentov telovýchovy vydal dve učebnice (*Teória športovej rekreácie* a *Základná terminológia v školskej telesnej výchove*). Z oblasti dejín vojvodinských Slovákov je autorom viac ako desiatich knižných titulov: *Keď vzlietol sokol petrovský*, *Kulpínčania na krídlach Tálie*, *Slovenské národné slávnosti – I a II*, *Za slnkom napoludnie*, *Slováci v Jánošíku*, *Slováci v Padine I a II*, *Telocvičná jednota Sokol v Petrovci* a vyšla aj jeho prvá zbierka básní *Keď múza kopne...* V roku 2023 bola vydaná jeho trojdielna publikácia pod názvom *Fragmenty z dejín Matice slovenskej v Juhooslávii (I, II a III)* a aktuálne je tesne pred vydaním aj zbierka básní *Keď múza kopne II*.

PAVEL BEŇO

PhDr. Pavel Beňo, nar. 18. 4. 1948 v Matúškove na Slovensku. Pochádza z rodiny Slovákov presídlených v roku 1947 zo Slov. Komlóša v Maďarsku v rámci tzv. Výmeny obyvateľov..., v ktorej sa angažoval aj jeho starý otec Ondrej Beňo, národovec a politik, poslanec SNR.

Vyštudoval jednooborovú psychológiu na FF Univerzity Karlovej (1974) a dokumentaristiku na FAMU v Prahe (1987). Okrem organizačného poradenstva a politickej psychológie sa venuje aj výrobe vzdelávacích videí. V poslednej dobe je to napr. *Originálny slovenský (Ne)zábudník*, ktorý má pripomínať a popularizovať niektoré osobnosti slovenských dejín aj medzi mládežou.)

Vo svojej psychologickej praxi sa venoval aj poradenstvu v oblasti tzv. vzťahovej patológie na pracovisku a v ČR vydal 2 knihy na túto tému – *Můj šéf, můj nepřítel?* (2005) a *Šarmantní násilníci* (2015). V roku 2019 som sa z ČR vrátil do rodného kraja a usadil sa v Galante.

MÁRIA ĎURKOVSKÁ

Mgr. Mária Ďurková, PhD. – samostatná vedecká pracovníčka Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV v Košiciach. V súčasnosti sa okrem problematiky národnostných menšín na Slovensku v 20. storočí venuje otázkam školstva a vzdelávania slovenskej menšiny v zahraničí (predovšetkým v Maďarsku). Vedúca riešiteľka viacerých domácich i medzinárodných projektov. Je autorkou viac ako 60 vedeckých a odborných

prác, z toho autorkou a spoluautorkou 5 monografií, zostavovateľkou viacerých vedeckých publikácií a zborníkov. Od roku 2020 je šéfredaktorkou internetového časopisu *Individual and Society* [Človek a spoločnosť], ktorý vydáva Spoločenskovedný ústav CSPV SAV. Súčasne pôsobí ako členka Vedeckej rady CSPV SAV.

LUCIA HELDÁKOVÁ

Mgr. Lucia Heldáková, PhD. (1991) je vedeckou pracovníčkou na Spoločenskovednom ústave CSPV Slovenskej akadémie vied, v. v. i. v Košiciach. V súčasnosti sa okrem problematiky národnostných menšín na Slovensku v 20. storočí zameriava na výskum propagandy migračných pohybov (výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, transfer Nemcov z Československa po druhej svetovej vojne). Má skúsenosti s vedením zahraničných, ako aj domácich projektov a je autorkou mnohých vedeckých a odborných prác. Pôsobí ako výkonná redaktorka časopisu *Individual and Society* [Človek a spoločnosť], ktorý vydáva Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, v. v. i.

JÁN JANČOVIC

Ing. Ján Jančovic (1941) je novinár, publicista, spisovateľ literatúry faktu, absolvent Prevádzkovo-ekonomickej fakulty VŠP (teraz SPU) v Nitre a postgraduálneho štúdia Fakulty žurnalistiky Univerzity Karlovej v Prahe. Rozhodujúcu časť svojej pracovnej činnosti vykonával na generálnom riaditeľstve trustu Agrokomplex SCPV a nástupcu Agrokombinátu Zobor, š. p. Nitra, kde

vykonával funkciu vedúceho útvaru propagácie a výstavníctva v aktívnej spolupráci s tlačou, rozhlasom a televíziou. Po transformácii poľnohospodárstva bol manažérom, redaktorom a zástupcom šéfredaktorom týždenníka *Rolnícke novinky*. Na Slovensku a v zahraničí je autorom množstva odborných článkov v novinách a časopisoch, zborníkoch, ročenkách, kalendároch a vydaných 14 knižných titulov. Je členom Slovenského syndikátu novinárov a Spolku slovenských spisovateľov. V súčasnej dobe už ako dôchodca žije a tvorí v Nitre.

SAMUEL JOVANKOVIČ

Samuel Jovankovič sa narodil v Báčskom Petrovci 3. augusta roku 1948. V rodisku zakončil základnú školu a gymnázium. História vyštudoval na FF Univerzity v Novom Sade. Titul PhDr. zo slovenských národných dejín získal na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity.

Do roku 1992 žil a pracoval v Juhoslávii ako učiteľ, riaditeľ školy, kustód, spoločensko-politický pracovník a námestník riaditeľa Historického múzea v Novom Sade. Bol tajomníkom Historickej spoločnosti Vojvodiny a jedným z iniciátorov obnovenia Matice slovenskej v Juhoslávii roku 1990.

V roku 1992 sa presťahoval s rodinou do Slovenskej republiky a pracoval ako učiteľ a výskumný pracovník, od roku 1996 až do dôchodku roku 2014 v Štátnom pedagogickom ústave ako výskumný pracovník vyučovacieho predmetu dejepis pre základné a stredné školy. Vypracoval učebné osnovy vyučovacieho predmetu dejepis pre ZŠ a pre gymnázium, Vzdelávaci štandard dejepisu s exemplifikačnými úlohami pre ZŠ. Bol iniciátorom novej koncepcie maturitnej skúšky a pre maturitnú skúšku vypracoval Cieľové požiadavky na vedomosti a zručnosti maturantov z dejepisu.

Zaoberá sa výskumom dejín zahraničných Slovákov, najmä dejinami Slovákov v Juhoslávii. Výsledky svojej bádateľskej činnosti publikoval vo vyššie odborných štúdiách a článkoch. Publikuje v slovenskom a srbskom jazyku. Zúčastnil sa na mnohých medzinárodných konferenciách a seminároch v Slovenskej republike a v zahraničí.

Vydal tri publikácie s historickou tematikou a dve s problematikou didaktiky dejepisu ako vyučovacieho predmetu. Je spoluautorom ďalších 6 publikácií

a 4 učebníc dejepisu. Okrem uvedeného recenzoval desiatky učebníc dejepisu, scenárov filmov a publikácií s historickou tematikou. Je autorom troch scenárov muzeálnych expozícií, mnohých učebných a didaktických testov a metodických pokynov.

Od roku 1993 je nepretržite členom výboru Spolku Slovákov z Juhoslávie a od roku 2012 aj jeho predsedom. Zároveň je zostavovateľom a zodpovedným redaktorom *Ročenky SSJ*.

Od roku 1994 je súdnym prekladateľom srbského a chorvátskeho jazyka. Žije v Bratislave.

JÁN KIŠGECI

Dr. H. c. prof. Dr. Ján Kišgeci (nar. 1941 Petrovec, Juhoslávia) vychodil základnú školu a gymnázium v Petrovci. Na Poľnohospodárskej fakulte v Novom Sade získal titul doktora poľnohospodárskych vied a post univerzitného profesora. V roku 1997 sa stal členom Slovenskej akadémie poľnohospodárskych vied a v roku 2007 členom Srbskej akadémie inovačných vied. Vo vláde Republiky Srbsko bol ministrom poľnohospodárstva, potom i štátnym tajomníkom, riaditeľom Zväzovej správy pre poľnohospodárstvo Juhoslovanskej zväzovej republiky (JZR) a riaditeľom Zväzového ústavu pre genetické zdroje JZR. Udeľené sú mu najvyššie vyznamenania Internacionálnej chmeliarskej únie, v Španielsku ho vyznamenali Radom rytiera chmeľu, v Číne Radom Oficiera chmeľu a v USA Radom chmeliarskeho kapitána. Poľnohospodárska univerzita v Nitre mu udelila titul doctor honoris causa (2019). Uverejnil viac ako 200 vedeckých a odborných štúdií a 25 kníh.

ĽUBOMÍR KMEŤ

Narodil sa v roku 1957 v Košútoch. Po ukončení vysokoškolského štúdia v Nemecku v Ilmenau (technická kybernetika) pracoval v Slovenskej akadémii vied v Bratislave. Po roku 1989 sa osamostatnil a až do súčasnosti pôsobí v oblasti IT. Genealógii sa systematickejšie venuje 10 rokov. V súčasnosti pôsobí ako predseda Združenia pre genealogický výskum dolnozemsých Slovákov. Je spoluautorom kníh:

- *Matrika Slovenského Komlóša* (2020).
- *Matrika Ambrózky a tí, o ktorých hovorí* (2022).
- *Veľký Bánhedeš 1842 – 1947, jeho matrika, ľudia, cirkev, dejiny* (2024).

MIROSLAV KMEŤ

Vyšťudoval kombináciu slovenský jazyk a literatúra – dejepis na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici (1982 – 1987). Učil na slovenskom gymnáziu v Békešskej Čabe (1989 – 1993), potom na Gymnázium A. Sládkoviča v Banskej Bystrici. V roku 2004 začal pôsobiť na Katedre histórie na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Je vysokoškolský učiteľ, didaktik katedry, osoba zodpovedná za študijné programy učiteľstvo histórie v kombinácii, odborný garant vzdelávacích aktivít Metodického centra UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí (od 2017), vedúci Centra pre výskum dejín a kultúry dolnozemsých Slovákov pri Katedre histórie

rie Filozofickej fakulty UMB (od 2020). Je členom Slovensko-maďarskej komisie historikov a predsedom slovenskej sekcie Rumunsko-slovenskej komisie historikov.

Je autorom vyše 200 publikačných jednotiek na Slovensku a v zahraničí (v Maďarsku, Poľsku, Rumunsku, Srbsku, Českej republike), z toho 21 knižných publikácií (vrátane 10 monografií), a to s problematikou dejín dolnozemsých Slovákov, dejín historiografie, dejín mlynárstva, dejín školstva a ďalších vybraných tém z národných a regionálnych dejín 19. a 20. storočia, ako aj didaktiky dejepisu. Je tiež editor textov starších slovenských historikov z 19. storočia a rôznych textových prameňov, autor a spoluautor vysokoškolských skript a učebníc, spoluautor stredoškolských učebníc dejepisu a slovenského jazyka.

Za svoju prácu získal nasledovné ocenenia: Ďakovný list predsedu Banskobystrického samosprávneho kraja z príležitosti Dňa učiteľov – ocenenie za pedagogickú činnosť (2004); Cena Agito Pro Minorica Slovaca od rektora UMB – za odbornú spoluprácu s Metodickým centrom UMB, odborné garantovanie vzdelávacích aktivít a za mimoriadne cennú vedeckovýskumnú činnosť v oblasti dejín dolnozemsých Slovákov (2018); Čestná plaketa Za čabianskych Slovákov od Slovenskej samosprávy Békešskej Čaby v spolupráci s úradom primátora mesta z príležitosti Dňa národností – za mnohostrannú pedagogickú a vedeckovýskumnú činnosť v prospech slovenskej menšiny (2018); Cena Ondreja Štefanka od Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku v Nadlaku a Svetového združenia Slovákov v zahraničí – za príspevok k rozvoju a propagácii slovenskej literatúry tvorenej v slovenskom zahraničnom svete (2019); Ďakovný list predsedu Kultúrneho a vedeckého spolku Ivana Krasku za aktívnu spoluprácu pri vytváraní trvalých hodnôt dolnozemsých Slovákov – udelený pri príležitosti 25. výročia vzniku spolku (Nadlak, Rumunsko) (2019); Ďakovný list rektora Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – za dlhoročnú odbornú spoluprácu s Metodickým centrom na vzdelávacích aj projektových aktivitách, za výnimočnú vedeckovýskumnú činnosť v oblasti dejín dolnozemsých Slovákov (2023); Pamätná medaila Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku pri príležitosti 220. výročia príchodu Slovákov do Nadlaku udeľená za dlhoročnú aktívnu spoluprácu (2023).

KATARÍNA KOŇARIKOVÁ

Ing. Katarína Koňariková, PhD. sa narodila 2. 11. 1982 v Bratislave. Patrí medzi 3. – 4. generáciu Slovákov, ktorí v rokoch 1884 – 1949 žili v Bulharsku, v okolí mesta Pleven. Vyštudovala odbor biochémie a mikrobiológia na Fakulte chemicko-potravinárskej technológie Slovenskej technickej univerzity, v Bratislave. Doktorandské štúdium ukončila v odbore normálna a patologická fyziológia na Lekárskej fakulte UK v Bratislave. Je členkou Spolku slovenských spisovateľov, napísala dve knihy poviedok a dve básnické zbierky. Venuje sa písaniu článkov a reportáží s dolnozemsou tematikou a v súčasnej dobe pôsobí ako riaditeľka v Krajanskom múzeu Matice slovenskej v Bratislave. Od roku 2018 je predsedníčkou Spolku Slovákov z Bulharska a od roku 2024 členkou Národopisej spoločnosti Slovenska.

KATARÍNA PUCOVSKÁ

Katarína Pucovská (nar. 1956 Báčsky Petrovec, Juhoslávia) zakončila základnú školu a slovenské Gymnázium Jána Kollára v Petrovci. Titul diplomovanej inžinierky poľnohospodárstva získala na Poľnohospodárskej fakulte v Novom Sade. V Slovenskej redakcii Rádia Nový Sad strávila tri desaťročia, kde bola redaktorkou, zástupkyňou šéfredaktora a šéfredaktorkou. Spolupracovala s anglickým BBC a desaťročie bola dopisovateľkou austrálskeho verejno-právneho servisu SBS. V roku 2008 so synom Martinom založili nezávislý spravodajský internetový portál www.kulpin.net, kde zverejňuje aktuality a texty z minulosti dolnozemsých Slovákov. Po odchode do dôchodku sa stala členkou redakcie rodinného magazínu *Rovina* (SVC, Báčsky Petrovec) a predsedníčka Správnej rady Nadácie Babka Kovačica. Je autorkou, spoluautorkou a zostavovateľkou desiatok kníh, ďalšie desiatky kníh preložila zo srbčiny do slovenčiny a opačne.

VLADIMÍR SKALSKÝ

Vladimír Skalský (*1972 Prešov) v rokoch 1990 – 95 vyštudoval teoretickú fyziku na Matematicko-fyzikálnej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Od rozdelenia ČSFR pôsobí vo vedení slovenskej menšiny v ČR, od roku 1996 ako prvý podpredseda Slovensko-českého klubu a zástupca šéfredaktora časopisu *Slovenské dotyky*, od roku 2004 riadi aj literárny štvrťročník *Zrkadlenie/Zrcadení*. Od roku 2006 je predsedom Svetového združenia Slovákov v zahraničí, od roku 2009 súčasne aj viceprezidentom organizácie Európania vo svete v Bruseli. Bol členom (2004 – 2010) a podpredsedom (2005 – 2008) Rady vlády ČR pre národnostné menšiny, dnes je opäť členom tejto rady a podpredsedom jej Výboru pre dotačnú politiku, pôsobil v štruktúrach Rady vlády SR pre kultúru. Básnik, esejista, redaktor, vydavateľ, od roku 2024 prezident Slovenského centra PEN. Jeho básne a eseje boli preložené do angličtiny, češtiny, čínštiny, francúzštiny, maďarčiny, ruštiny a srbčiny.

KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ

Mgr. Kristína Estera Szudová – historička zo Slovenského Komlóša. Magisterské štúdium skončila na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (odbor história) v roku 2014. Je kandidátkou PhD. na Filozofickej fakulte Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti. Pracovala ako odborná spolupracovníčka a historička vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe (2017 – 2023). Vo svojej výskumnej činnosti sa zameriava na činnosť dolnozemskej Slovákov, skúma život Ľudovíta Jaroslava Hrdličku. Je spoluredaktorkou troch konferenčných zborníkov, samostatne redigovala reprintové vydanie memoárov Ľudovíta Jaroslava Hrdličku: *Spoveď a účtovanie exulanta* (r. 2020), taktiež aj maďarskej verzie (r. 2022). Tu publikovala vedeckú štúdiu *Čo sa zo Spovede vynechalo. Neznámy svet Ľudovíta Jaroslava Hrdličku*. Je autorkou mnohých štúdií v slovenskom a maďarskom jazyku.

POKYNY PRE AUTOROV

Ročenka *Slováci v zahraničí* ponúka vedecké štúdie a materiály zo života krajanov, prináša spomienky na významné výročia slovenských osobností pôsobiacich v zahraničí, uverejňuje recenzie a informácie z krajanského sveta a Krajanského múzea Matice slovenskej. Na svojich stránkach prezentuje širokospektrálny záber tém, medzi ktoré patria najmä dejiny Slovákov v zahraničí, ich literatúra a jazyk, osobnosti, zvyky i tradície.

Príspevky, zaoberajúce sa krajanskou problematikou, posielajte emailom na adresu: krajanskemuzeum@matica.sk. Pre zborník *Slováci v zahraničí* č. 42 svoje príspevky, prosím, zasielajte najneskôr **do 30. 4. 2025**. I naďalej ich môžete posielat' do kategórií: *Štúdie, Materiály a pramene, Správy, informácie a recenzie, Výročia, jubileá a spomienky*, v maximálnom rozsahu 30 normostrán.

Prosíme autorov, aby nám svoje príspevky posielali upravené podľa nasledujúcich pokynov: text príspevku musí byť redakcii odovzdaný vo formáte: .doc alebo .rtf. Typ písma: Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 na stránke A4 so štandardnými parametrami. Pri písaní poznámok pod čiarou, prosím, používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*. Neukladajte poznámky na koniec príspevku. Ak si autor vyžaduje určité špecifické parametre pre publikovanie, táto záležitosť je vecou dohody autora s redakciou.

Štruktúra príspevku: Názov; podnázov (ak je); meno autora/autorov, emailová adresa, text príspevku. K príspevku môžete zasielať i obrázkový materiál (fotografie, tabuľky, grafy). Vždy je potrebné uviesť popis materiálu, dátum a jeho zdroj/autora. K štúdiu prosíme zaslať abstrakt (max. 10 riadkov) a kľúčové slová (3 – 5 slov alebo slovných spojení) v slovenskom a anglickom jazyku. K ostatným príspevkom stačí informácia o autorovi (krátka bibliografia – max. 10 riadkov), portrétna fotku v dobrom rozlíšení (nad 1MB), email a adresa pracoviska.

Bibliografické odkazy v zborníku *Slováci v zahraničí* je potrebné uvádzať podľa normy STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. V celej štúdiu je nutné dodržiavať jednotný spôsob citovania. Pre uľahčenie uvádzame niekoľko príkladov:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹ LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920 – 1948)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 175.

² DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok 1711 – 1914*. Bratislava : Vojenská informačná a tlačová agentúra, 1996, 241 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú pomlčkou s medzerami po oboch stranách pomlčky.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³ PEŠEK, Jan et. al. *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, s. r. o., 2012. 347 s.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴ DOBROTKOVÁ, Marta – RÁBIK, Vladimír (eds.). *Studia Historica Tyrnaviensia* VI. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. 288 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch sa uvádza meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedeckí redaktori, editori, prekladatelia...), sa uvádzajú za názvom.

⁵ *Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001. 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶ ŠKVARNA, Dušan. Ľudovít Štúr a rok 1848. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 103-110.

Odkaz na štúdiu publikovaných v periodiku:

⁷ LACKO, Martin. Zabudnutá povstalecká vražda. Prípady slovenských dôstojníkov v Lubietovej 13. októbra 1944. In *Pamäť národa*, 2012, roč. 8, č. 3, s. 3-32.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸ LACKO, Zabudnutá povstalecká, s. 30.

⁹ LETZ, *Dejiny Slovenskej*, s. 180.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰ DŽUPINKOVÁ, Zuzana. Personálne bibliografie rusínskych a ukrajinských maliarov Slovenska, vydané v ŠVK, Prešov. In *Bibliografický zborník 2010* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav v Martine, 2010, s. 38-45. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/BZ_2010_2011/Kolokvium/Dzupinkova_Zuzana.pdf

Odkaz na archívny prameň:

¹¹ Archív Matice slovenskej (ďalej AMS), fond (ďalej f.) Matica slovenská I (1857) 1863 – 1875 (1912), Sign. 1544-1546.

Ďalšie vysvetlenia:

– Ak v literatúre nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

– V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania a oddeľuje bodkočiarkou: Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

– Ak je uvedených viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddeľme bodkočiarkou a medzerou: Bratislava; Martin : Osveta, 1986.

– Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj ich číslo.